

Harkai Nóra

Közösség és közösségi munka

ISSN: 1216-6723
ISBN-10: 963-06-1368-9
ISBN-13: 978-963-06-1368-2

Kiadja a Közösségfejlesztők Egyesülete Budapesten, 2006 decemberében.

A kiadást a Szociális és Munkaügyi Minisztérium
„Közösségi kezdeményezéseket támogató szakmai hálózata”
programja támogatta.

Tördelés : i&i Kulturális Informatikai és Innovációs Kft.

Olvasószerkesztő: Radnai Johanna

Tördelőszerkesztő: Príma Viktória

Nyomda: VEL Kft.

Harkai Nóra

Közösség és közösségi munka

Közösségfejlesztők Egyesülete

Budapest, 2006

„A szolidaritás a társadalmi élet alapfeltétele.
Valóban, egy olyan társadalom,
melynek tagjait nem kapcsolná egymáshoz
valamilyen tartós és szilárd kötelék,
egy halom laza porhoz hasonlítana,
amelyet a legkisebb szél is szétszórna a négy égtáj felé.”

E. Durkheim

Tartalomjegyzék

Bevezetés	7
I. A közösség elméleti megközelítése.....	11
1. Történeti áttekintés	11
2. A közösség kapcsolata a mikro- és makrotársadalomhoz.....	14
2.1. Község és társadalom	15
2.2. Község és család.....	20
2.3. Község és egyén.....	23
3. Összefoglalás	28
II. Az ezredforduló kihívásai	30
1. Község és civil társadalom.....	31
2. Község és lokalitás, szomszédság	32
3. Község és városszociológia	34
4. Községek és hálózatok (<i>network</i>)	37
5. Összefoglalás	39
III. A magyarországi helyzet: remények és csalódások.....	41
1. Község és helyi társadalom.....	41
2. A civil társadalom Magyarországon	44
3. Összefoglalás	47
IV. Községek a lokalításban: Pestszentimre községei (esettanulmány).....	48
1. Orientáció.....	49
2. A községek bemutatása	50
2.1. Az egyházak	50
2.2. A helyi társadalom szükségleteire reagáló községek.....	52
2.3. Szabadidős községek.....	57
2.4. Kapcsolat-orientációjú községek.....	59
3. Dimenziók.....	61
3.1. Struktúra	62
3.2. Fejlődés.....	67
3.3. Létszám	72
3.4. Aktivitás.....	75
4. Megállapítások	78
5. A civil részvétel hiánya a lokalításban	79
V. A községi munka jelentősége a modern társadalomban.....	86
1. Község és szociális munka	86
1.1. Nemzetközi kitekintés.....	86
1.2. A szociális munka új szemlélete	88
2. A községi munka társadalmi funkciói.....	93
2.1. A civil társadalom fejlesztése, szöveteinek erősítése	95
2.2. A nyilvánosság megteremtése	98
2.3. Kultúra-teremtés.....	99
2.4. A társadalmi integráció, bizalom, szolidaritás erősítése	102

Összefoglalás	105
Irodalom.....	107
1. Melléklet.....	115
2. Melléklet.....	120
1. ábra: A helyi társadalomszerveződés szintjei	42
2. ábra: A pestszentimrei közösségek kapcsolati hálója.....	71
3. ábra: Az állampolgári részvétel létrája	89
4. ábra: A közösségi munka által kezdeményezett változás folyamata	93
5. ábra: Az <i>empowerment</i> szinterei	101

Bevezetés

Tíz évi család gondozói/szociális munka után 1994-ben lehetőségem adódott egy – a Soros Alapítvány által támogatott – óvodai szociális programban való részvételre. A program¹ célkitűzése az volt, hogy a hátrányos helyzetű családok gyermekeinek támogatását preventív módon, közösségi módszerek alkalmazásával valósítsa meg. Szociális munkásként a feladataim közé tartozott: a szülők óvodai életbe való bevonása, a közösségi kötelek erősítése, az önszorgató kapcsolatok kialakítása. Ekkor szembesültem a gyakorlatban azzal, hogy mennyire korlátozottak az egyéni esetkezelés lehetőségei, és hogy milyen erőforrások rejlenek a közösségi összefogásban, a közös cselekvésben. Azóta foglalkoztat a kérdés, hogy milyen esélyei vannak a közösségi aktivitásnak a modern korban? Van-e igény a közösségi kapcsolatokra a lokalitásban; milyen típusú közösségeket hoz létre a ma embere? Ezért választottam empirikus kutatásom témájául a helyi szerveződésű közösségek vizsgálatát. Szerettem volna megtudni, hogy mi jellemzi a közösségi életet a szomszédságban?

A téma elméleti feldolgozása során az volt a célom, hogy föl tárjam azokat a jelenségeket, melyek valamilyen szinten befolyással vannak a közösségi kapcsolatokra. Az irodalomkutatásom keretét a közösségi szociális munka számára felhasználható megközelítések adták. A közösséget különböző diszciplínák felől közelíthetjük meg: foglalkozik vele a szociológia, szociálpszichológia, antropológia, politológia, filozófia, etnográfia stb. Könyvtárnyi irodalom található ezen tudományágak területén a közösségekről, de meglehetősen kevés azon tudományos munkák, írások száma, melyek a közösségi beavatkozás, a szolidaris kapcsolatok perspektívájából közelítik meg a közösségeket.

Írásommal ezt a hiányt szeretném betölteni: azt tekintetem feladatommá, hogy a szociális munka szempontjából releváns, interdiszciplináris megközelítést adjam a közösségek azon elméleti kérdéseinek, melyek a gyakorlati beavatkozás során merülnek fel.

A közösségi szociális munkát – a tradicionális hármas felosztásban² – a szociális munka egyik munkamódszereként tartják számon. A gyakorlati munkavégzés során e három módszer oly mértékben szétvált, hogy a szociális munkás leginkább csak az egyik munkamódot választja érdeklődésétől, felkészültségétől, illetve attól az intézményi formától függően, amelyben dolgozik. Véleményem szerint ez a módszertani elkülönítés idejétmúlt gondolati keret, ezért újra kellene gondolni a közösségi szociális munka elméleti alapjait, alkalmazási kereteit. Felfogásom szerint ez a szakterület olyan interdiszciplináris területként értelmezhető, melyben különböző szakmák képviselői dolgoznak együtt a helyi közösségi szükségletek feltárásában, az együttműködés feltételeinek megteremtésében. Ebben a megközelítésben a közösségi szociális munka nem csupán egy módszer, hanem egy szemlélet, mely egyrészt új megvilágításba helyezi a kliens-szociális munkás kapcsolatát, másrészt nem hagyja érintetlenül a politikai dimenziót (bátorítja a helyi közügyekbe való bevonódást, érdekképviseletet), tehát egyfajta „politikai cselekvés” is.

Magyarországon a szociális munka professzionalizációjának idején főként az egyéni esetkezelés honosodott meg. Közösségi projekteket főként – a népművelői gyökérből kinövő – közösségfejlesztői körben találhatunk. E szakmatörténeti sajátosság arra ösztönöz, hogy a szociális területről kilépve, egy tágabb kontextusban értelmezzük a közösségekkel végzett munkát. Az interdiszciplináris megközelítés a szakma megnevezésének kérdését is fölveti. Bár még nem született „hivatalos” konszenzus a különböző szakmák képviselői között az elnevezést illetően, írásomban a „közösségi munka” terminust használom (egy-két speciális

¹A „Head Start” program tapasztalatairól, a közösségi szociális munka elterjedésének lehetőségeiről és akadályairól a Parola 2000/2 számában számoltam be.

²Egyéni, csoport-, közösségi szociális munka.

esettől eltekintve), mert ezt az elnevezést tartom – semleges volta miatt – alkalmasnak a különböző szakmaterületek együttműködésének megjelölésére.

A közösség fogalmát is a közösségi munka perspektívájából értelmezem. Eszerint a közösség vonatkozik egyfelől a lokalításra – mint területi közösségre –, másfelől az állampolgárok azon szerveződési egységére, csoportosulására, melyben az emberek az önkéntes, szabad társulás révén képesek közös érdekeik megjelenítésére. Ide tartoznak a helyi társadalom problémáira reagáló szerveződések éppúgy, mint a társas kapcsolati szükségletet kielégítő szabadidős, baráti közösségek. A társadalomnak szüksége van arra, hogy mind az önmagáért létező (baráti, kapcsolati), személyességet is magában hordozó önkéntes társulások, mind a közügyekkel foglalkozó, közösségi érdekeket képviselő közösségek széles hálózata jöjjön létre, mert ez feltétele a valódi demokráciának.

Van a közösségben, az emberek társulásában valami ősi, örök, ami az ember lényétől elválaszthatatlan. De az, hogy egy bizonyos történelmi korszakban milyen formát ölt: búvópataként létezik, vagy manifesztálódik; diszfunkcionálisan működik, vagy éppen kiteljesedik, prosperál, az sok, ráadásul állandóan változó tényező függvénye. A közösség nem függetleníthető attól a társadalmi közegetől, amelyben működik. A társadalmi környezet meghatározza a közösségek jellegét; azt, hogy önkéntes választáson alapuló, az egyén szabadságát tiszteletben tartó szerveződésről van-e szó, vagy valamilyen kényszeren alapuló társulásról. A XX. század tapasztalatai világossá tették, hogy a közösség az emberek életét korlátozó, fejlődését akadályozó, negatív tényezővé is válhat. Ezért a modern közösség-megközelítés, a szabadság értékek jelentőségének elismerése mellett, a demokratikus társadalmi berendezkedés keretei között értelmezi a közösség helyét, jelentőségét.

Tanulmányom **első részében** azt vizsgálom, hogy a társadalmi fejlődés, a modernizáció milyen hatással volt a közösségi kapcsolatokra. Tézisem a következő: **az autonómia, a szabadság nem hozza automatikusan magával az igazságosabb, egyenlőbb társadalmat. Szükség van a társadalmi szolidaritás megteremtésére.**

Az egyén elszakadása a közösségi kötelekektől új viszonyrendszert teremtett az egyének között, az egyén, közösség, társadalom szintjén. Attól fogva, hogy a társadalom alapját a szabad egyének társulása határozta meg, fölmerült a szabadság-egyenlőség (szolidaritás), az egyéni érdek-közösségi érdek ellentmondásait magában hordozó dilemma. Ezeket az ellentmondásokat, feszültségeket nem lehetett föloldani egyetlen társadalmi formációban sem. Tönnies *Közösség és társadalom* című klasszikus művét az aktualizálja, hogy az általa leírt átalakuláshoz hasonlóan a mai korban is egy átmenetnek lehetünk tanúi a fejlett világban. Ebben az átalakulásban ismét az emberi életviszonyok egészét érintő átforgató átalakulást figyelhetünk meg. A modern korban a szabadság kiteljesedése kettős hatással jár: egyfelől növekszik az egyén mozgásteret, választási lehetőségei bővülnek; másfelől a közösségi kapcsolatok lazulása, az individualizáció erősödése miatt elszigeteltséget és bizonytalanságot él át. Annak következtében, hogy az egyének kiszakadtak a tradicionális közösségek által az egyén életét meghatározó keretek (értékek, normák, elvárások) közül, az egyénre ruházódott át a felelősség, hogy önmaga határozza meg értékeit, normáit, sőt identitásának meghatározásában is fontos szerepet kapott. Ez azt eredményezte, hogy a modern – és még inkább a posztmodern – korban a közösség egyfajta paradoxon, hiszen nincsen már „mi” igazságunk, csak az „én” igazsága, az „én” értéke, az „én” identitása. Erre a társadalmi változásra reagált a szociális munkán belül az „életvilág-irányultságú” reformtörekvés; mely azt a szemléletet képviseli, hogy az egyén a legkompetensebb a saját életének irányításában, problémáinak megoldásában. Ez a megközelítés megkérdőjelezi a szociális munkás korábbi („szakértői”) szerepét, és fölveti a szociális intézményrendszer reformjának szükségességét is.

A modern kori individualizáció megjelenése indokolja annak a kérdésnek a tárgyalását, hogy a közösségi kötelekekből felszabadult egyének között miként valósul meg az együttműködés, a közösségi felelősségvállalás, a szolidaritás? Richard Rorty szerint a szolidaritást nem felfedezzük önmagunkban, hanem megteremtjük. Az univerzális erkölcsi alapok elve-

tése következtében nem is marad más választásunk, mint hogy racionális úton hozzuk létre a szolidaritást.

A család – mint a szolidaritás legegyszerűbb köre – befolyással van a közösségi szolidaritásra. A funkcionista szociológia értelmezése alapján a túl erős tradicionális, családi szolidaritás akadálya lehet a modern, szerződéses kapcsolatokon, bizalmon alapuló civil szolidaritásnak. A vizsgálatok azt mutatják, hogy a magyar társadalomban a történelem során olyan informális, familiáris viszonyrendszer épült ki, mely fölerősítette a családi támogatás, segítségnyújtás (főként instrumentális) dominanciáját, de ezzel párhuzamosan fékezte a civil szolidaritás kialakulását.

A tanulmány **második részében** azokat a XX. századi jelenségeket, kihívásokat, tendenciákat veszem számba, melyek azt valószínűsítik, hogy **a jövőben megnövekszik a lokális közösségek jelentősége**. A század második felében kevés szó esett a közösségekről: a figyelem fókuszába inkább a civil társadalom kérdései, a társadalmi tőke jelentősége, a lokális-globális problémák kerültek. A demokratikus társadalmi berendezkedés, a szabadságjogok széleskörű elterjedése nem adott teljes választ a modern kor emberének kérdéseire. Az Európai Unió számos tagállamában jelentősen megnövekedtek az egyenlőtlenségek, és a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok leszakadásának lehetünk tanúi³. A kormányzatokat egyre inkább foglalkoztatta a részvételi demokrácia kiterjesztésének lehetősége, a döntések térségi, helyi szintre delegálása. Az ezredforduló óta a nemzetközi civil társadalom, az európai hálózatok kiépítésének kérdései is hangsúlyossá váltak. A közösség újrafelfedezését jelzi a szomszédság, lokalitás felértékelődése. Az 1990-es évek tendenciája, a globalizáció ellentétes hatásakon keresztül működik: egyrészt globális szintre helyezi át a gazdasági, politikai hatalmat, másrészt viszont új szükségletet teremt a helyi autonómia számára. **A modern korban a lokalitás jelenti az emberek számára azt az átélhető egységet, melyben a kölcsönös segítségnyújtás, a kiigazító, valamint kontroll funkció valósul meg. A helyi közösségekben tapasztalhatják meg a polgárok, hogy képesek hatással lenni a helyi politikára, a helyi gazdasági, kulturális, szociális viszonyokra.** A lokalitás a közösségi munka egyik alapfogalma, hiszen ez jelenti a gyakorlati munkavégzés terét, keretét.

A közösség és az erkölcs fontosságát, a társadalom megújulásának szükségszerűségét hangsúlyozza a komunitáriánus mozgalom. Álláspontjuk szerint élő közösségek és szolidaritás (bizalom) nélkül a modern társadalomban súlyos működési zavarok lépnek fel. A liberális szerzők többsége is egyetért azzal, hogy szükség van erkölcsre, a „játékszabályokra” vonatkozó társadalmi konszenzusra, mert ez mind a piacgazdaság, mind a demokrácia működésének alapfeltétele.

A hálózatelemzés új szemszögből ragadja meg a társas kapcsolatok világát: az egyén oldaláról közelíti meg a közösséget, az egyén informális kapcsolatait térképezi fel. A *network* alapjául szolgáló rendszerszemlélet a szociális munka elméletére is jelentős hatást gyakorolt.

A **harmadik rész** a magyarországi helyzetre fókuszál. Alapkérdésem az, hogy a rendszerváltást követően hogyan alakult a helyi társadalom és a civil társadalom helyzete? Az átalakulás idején remények fogalmazódtak meg arra vonatkozóan, hogy a szabadságjogok győzelmével a helyi és a civil társadalom megerősödik, és részvételi demokrácia jön létre Magyarországon. Sajnos nem így történt. **A szabadság kivívása szükséges volt, de önmagában nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a modern demokratikus mentalitás széles körben elterjedjen a társadalomban.** Az önkormányzatok nem lettek a demokratikus közélet alapkövei. Bár a civil szervezetek száma jelentősen nőtt, a civil társadalom társadalmi súlyát, erejét tekintve mégis gyengének tekinthető. A megkésett magyar fejlődés, a polgári átalakulás megszakítottága, a kollektívizmus mind-mind olyan történelmi lenyomatok, melyek a jelenben is hatással vannak a társadalmi fejlődésre.

³2001-ben több mint 55 millió ember (az Unió lakosságának 15%-a) élt a szegénység által fenyegetve.

Az empirikus kutatásom (**negyedik rész**) ugyancsak azt támasztja alá, hogy nem működik kielégítően a helyi demokrácia: az emberek nem vesznek részt a közügyekben, hiányzik a „civil kurázsizs”, a civil felelősségvállalás. Hiányzik a társadalom és a hatalom között közvetítő, az ún. „hang” szerep, a hit abban, hogy a dolgokon lehet változtatni. Nem alakultak ki azok az értékek, viselkedési formák, gondolkodási keretek, melyek igényelnék a demokratikus tárgyalásokat, a nyilvánosság előtt zajló szabad vitákat, a változásokra irányuló aktivitást.

Kutatási terepnek Pestszentimrét választottam. Ez a családi házas övezet speciális múlttal rendelkező lokalitás. A két világháború közötti időszakban a civil szerepvállalás különböző formái (önkéntesség, szomszédsági összefogás, közéleti kérdések iránti érdeklődés, egyházi aktivitás stb.) voltak megfigyelhetők. Az 1950-es évektől kezdve a társadalmi mozgásokat a hatalom tudatosan leépítette. Kíváncsi voltam arra, hogy milyen közösségi kapcsolatok, civil szerepvállalás található egy olyan szomszédságban, mely jelentős társadalmi tőkével rendelkezett a múltban? Az adatfelvétel két időpontban történt: 1997-ben és 2004-ben. Így alkalmam volt arra, hogy a közösségek életének változásairól is információkat gyűjthessek.

Terepkutatásom egy városi esettanulmányként értelmezhető; a városban élők nézőpontjából közelíték a közösség mai kérdéseire. Az elméleti kérdések is a terep kapcsán merültek fel. Kutatásom során arra voltam kíváncsi, hogy milyen típusú közösségeket találunk a lokalitásban; melyek a közösségek funkciói? A céloom az volt, hogy föltárjam, milyen természetes társulások, civil szerveződések alakulnak a terepen a közösségi munkás szakmai beavatkozását megelőzően. Ez a kérdés e szakma gyakorlati szükségességét is magában foglalja. Másként fogalmazva a kérdés az, hogy szükség van-e a közösségi munkára a terepen? Melyek a közösségi munka társadalmi funkciói?

Az utolsó, **ötödik rész**, ezekre a kérdésekre keresi a választ. A közösségi munka – mint a szabadság érvényesítésének egyik eszköze – képes változásokat generálni a lokalitásban. A gyakorlati munkavégzés során azonban olyan nehézségekkel, akadályokkal kell szembenéznie, melyek szakmai hatékonyságát nagymértékben csökkentik. **A közösségi munka Magyarországon ellentmondásos helyzetben van: úgy kell hozzájárulnia a civil társadalom fejlődéséhez, a demokrácia kiterjesztéséhez, hogy közben az önnön tevékenységéhez szükséges közeg – erős civil társadalom, cselekvő állampolgáriság – hiányzik, vagy legalábbis töredékes.**

A közösségeknek kiemelkedő jelentősége van a társadalmi integráció megteremtésében, az értékek formálódásában és átadásában, a szolidaritás megteremtésében, az emberek társadalmi életbe való bekapcsolásában (*inclusio*). Feltételezésem szerint a jövőben megnövekszik a közösségek szerepe, mert csak egy megerősödött civil társadalom képes megteremteni a működőképes demokrácia alapjait. Ebben a folyamatban van nagy szükség arra, hogy a közösségi munka ne csupán a szociális munka egyik – perifériára sodort – módszere legyen, hanem egy önálló identitással, filozófiával, és módszertani tőrházzal rendelkező szakmává váljon. A 30 éves múltta visszatekintő magyar közösségfejlesztői gyakorlat már megfelelően megalapozta a módszertani tőrházat⁴, ezért én nem térek ki módszertani kérdésekre. Tanulmányommal e szakma elméleti megalapozásához szeretnék hozzájárulni. Úgy gondolom, hogy egy szélesebb szakmai közösség (szociális munkások, közösségfejlesztők, társadalomtervezők stb.) közös gondolkodására, műhelymunkájára lenne szükség ahhoz, hogy e több szakmát érintő szaktevékenység legitim tudással rendelkezzen. Tanulmányom csupán kiindulási alapot adhat, melyet kibővítve, továbbgondolva létrehozhatók a magyarországi közösségi munka azon elméleti keretei, melyek a gyakorlati beavatkozás módszertanával koherens egységet alkotnak.

⁴A Varga T. – Vercseg I. szerzőpáros által írt *Közösségfejlesztés* c. könyv a közösségi beavatkozás tapasztalatainak, módszereinek átfogó leírását adja.

I. A közösség elméleti megközelítése

1. Történeti áttekintés

A közösségekről alkotott elképzelések, a közösségek társadalmi funkcióinak megítélése koronként változott. A reneszánsz értelmiségiek a hagyományos közösségi keretektől való fel szabadulást ünnepelték. Az egyén visszanyerheti szabadságát, ha személyes törekvéseiben a közösség nem korlátozza – állították.

Az európai polgárosodási folyamat során az ember egyre függetlenebbé vált. Többé már nem passzív befogadó volt, hanem sorsának tevékeny alakítója. A reformáció nagy változást hozott az egyén-közösség-társadalom viszonyában. Azáltal, hogy az egyént a közösségi kötelekektől függetlenül is létező autonóm entitásként képzelte el, megteremtette a cselekvő egyénre építő új erkölcsi rend alapjait.

A XVII. századi filozófusok az autonóm egyének és a közösség kapcsolatát már a transzcendens szférán kívül, a társadalmon belül próbálták megtalálni. A földrajzi felfedezések, a piacgazdaság kialakulása, a polgári forradalmak szintén hozzájárultak az alá-, fölrendeltségen alapuló társadalmi rend megkérdőjeleződéséhez.

Az európai felvilágosodás idején a „társadalom” – eredetileg a harmadik rend – a rendi fensőbbség alternatívájára vonatkozott. A feltörekvő polgárság meg akart szabadulni a rendi kötelekektől, szembefordult az elnyomó állammal, és hevesen bírálta az egyház hatalmát. Jelszavuk: az egyenlőség, szabadság, testvériség (szolidaritás), egy újfajta közösség elérését célozta meg. Ezt a közösséget az egyenjogú emberek szabad társulása hozta létre, nem pedig a hagyományok által szőtt kötelekek képezték az alapját. Ez lényeges változást jelent: míg a rendi szerkezetben a közösség világa az öröklött „természetes” kiváltságokon alapult (azáltal, hogy beleszülettek a közösségekbe), addig a polgári közösség a „társulás” – választott tagság – természeti eredetét hangsúlyozta. Ez utóbbi viszonyrendszer nem a sorszerűen felfogott és számon kért státusz-presztízs elvén működő viszonyrendszer, hanem az egyének magánteljesítményén, és az ehhez kapcsolódó autonómián alapuló viszonyrendszer, mely az egyének szabadságát, törvény előtti egyenlőségét és a társadalmi szerződésből fakadó jogokat érvényesíti. (Somlai, 1983)

A XVIII. században kibontakozó új piaci viszonyok, a munka és a tőke felszabadulása tudatosabbá tette az egyént, s képessé vált a racionális önérdék érvényesítésére. Attól fogva, hogy az autonóm egyén levált a közösségről, kilépett a „természeti állapotából”, és az egyenlő emberek között létrejövő szerződéses viszony lett a meghatározó, felmerült az egyéni- és közösségi érdek, önzés és önzetlenség, szabadság és szolidaritás ellentmondásokkal terhes ellentétpárok problematikája. A kérdés úgy fogalmazódott meg, hogy hogyan lehet egységet teremteni a köz és a magánérdek között, mi készíteti az egyént az önös érdekein túlmutató együttes cselekvésre? Milyen kötelekek kötik össze az elkülönült egyéneket?

A. Smith szerint a közösségi szféra erkölcsi alapja az a racionális felismerés, hogy szükségünk van egymásra, egymás tiszteletére, megbecsülésére. Az elkülönült „Én” nem tudja magát teljesen függetleníteni, így a kölcsönös függőség révén egy etikai térben formálódik ki a köz java.

Adam Ferguson úgy véli, hogy a hiúság kapcsolja az embert a társadalom egészéhez, a másokkal való érintkezés teremti meg azt az etikai szférát, melyben az egyén konstituálódik. A skót felvilágosodás bölcselei azt képviselték, hogy az erkölcsi érzék az ember világában található, nem pedig az isteni szférában. Ezért az egyetemes jó – közjó – is a társadalomban keresendő, melynek megvalósulása a magán révén – mint „általános” a „különösben” – képzelhető el. A morálfilozófusok tehát az erkölcsi érzületekre, az együttérzés eszméjére építettek, mely a társadalmat összetartó erőként – szolidaritásként – nyilvánul meg. Filozó-

fiájukban az erkölcsi érzület és az univerzális értelemben vett Ész egysége fogalmazódik meg, mely képes a partikuláris érdekek fölé emelkedni és az egyetemes jóért munkálkodni. Köz és magán ellentmondása a kettejük egységének megteremtésével oldható fel.

Hume kritikája éppen erre az egységre vonatkozik. Úgy véli, hogy az emberi cselekvés céljait sokkal inkább az érzelmek, szenvedélyek határozzák meg, nem pedig az Ész. Az érzelmek, szenvedélyek pedig harcban állnak az Ész ítéleteivel, meglátásaival. Ezért a társadalmi rend alapjait sem lehet az erkölcsi érzületre alapozni, hanem sokkal inkább az emberek között létrejövő megállapodásokra. Az együttes cselekvés tehát abból fakad, hogy belátjuk, hogy saját érdekünk segíteni egymásnak, mert bízhatunk benne, hogy viszonzni fogják. Hume megközelítése elválasztotta a jogot az erénytől; az önérdeket a nyilvánosság szférájában megvalósító emberképet az erkölcsiség magánvilágától. Ezáltal továbbgörgette a köz- és magánszféra ellentmondásait magába foglaló dilemmákat. Hogyan építhető fel a társadalmi rend úgy, hogy egyaránt megfeleljen az igazságosság általános szabályainak és a racionális önérdek kívánalmait is teljesíteni tudja?

Kant úgy próbálta meg feloldani ezt az ellentétet, hogy elkülönítette az államot (melyet a politikai társadalom megtestesítőjeként tételezett fel) és a polgári társadalmat, melyben a kritikus polgárság a nyilvánosság szférájában fejt ki véleményét. Ezzel a szétválasztással viszont a jog és erkölcs egysége megszűnik. Hegel bírálja Kantot ezért a megkülönböztetésért, mert úgy véli, hogy az államban teremődik meg a köz és magán egysége. Filozófiájában a skót felvilágosodás eszméihez fordul, ahol a „természetes együttérzés” a nyilvánosság szférájában valósul meg. Elismeri az egyéneknek az elismertségre irányuló igényeit (pl. a tulajdon elismerése), melyet a kölcsönös elismertség, viszonyosság etikai terében érvényesít, de nem választja el a közjogot a magánerkölcstől, hanem a „megvalósult szabadság birodalmában”, a jogban oldja fel a különös és az általános érdek különbségeit.

„Az egyén a testületen keresztül kapcsolódik be a közösségi életbe, hogy aztán ez a közösségi (és csírájában már általános) szervezet az elismerés révén közvetítse az ő egyéni, különös érdekeit.” (Seligman, 1997, 62) Hegel tehát az államban látja megvalósulni az egyéni-közösségi-társadalmi érdekek szintézisét, a törvényesség és az erkölcsiség összekapcsolásával. Így próbálja helyreállítani az általános erény – közerkölcs – Hume, Smith, Kant által megbombázott bástyáját és hadat üzeni a lelkiismereti ügygő tett, magánszférába utalt „érték” ellen.

Marx szembefordul a skót felvilágosodás filozófiájával és a modern társadalmi létezés alapvető ellentmondását hangsúlyozza. Tagadja, hogy az állam képes volna az érdekütközések feloldására, sőt azt állítja, hogy éppen maga az állam az, amely a tulajdonviszonyok szentesítésével megteremti az érdekkonfliktusok törvényes kereteit. Az emberi létezés meghatottsága áll elő: az ember egyrészt létezik mint közösségi lény, mint állampolgár a politikai közösségben, másrészt pedig mint magánember (polgár), aki az önző érdekeit próbálja érvényesíteni. A feudális viszonyokat alkotó kötelékek megszűntével a társadalom atomjaira hullott, és az ellentétes érdekek küzdőterévé vált. Marx egy jövőbeni – célként elteremtendő – korban, egy magasabb etikai egység megteremtésével gondolta feloldani a kanti ellentmondást.

Láthatjuk tehát, hogy a feudális kötelékekből kiszabadult ember szabadsága, autonómiája (a közösség elméleti alapjait tekintve) magával hozta a közösségi és egyéni érdekek szétválását, s ezen ellentmondás feloldására tett gondolat kísérletek kudarcot vallottak. Az erkölcsileg független egyén és a közösség kapcsolatát egyre nehezebb megtalálni a közös erkölcsi alapok („természetes együttérzés”) elvetése után.

A kapitalizmus térhódításával egyre világosabbá vált, hogy a polgári társadalom tényleges viszonyai eltértek a felvilágosodás idején megfogalmazott értékektől (a rendi kiváltságok részben fennmaradtak, kirívó egyenlőtlen ségek, munkanélküliség, nyomor volt tapasztalható). A XIX. században egyre több kritika fogalmazódott meg a Nyugat-Európában

végbement tőkés fejlődésre vonatkozóan. Kérdések, dilemmák merültek fel a szabadságot, egyenlőséget stb. garantáló pozitív jogok érvényesülésével kapcsolatban az új gazdasági, politikai, erkölcsi viszonyok valóságában. Több társadalomtudós felfigyelt arra (így Tönnies és Durkheim is), hogy **a kapitalizmus térhódítása nem csupán a társadalom gazdasági szférájában hozott változást, hanem hatással volt az emberi viszonyokra, szerveződésekre, a közvéleményre és az erkölcsre; vagyis a „szociális szféra” teljes átalakulását eredményezte.** Áthelyeződtek az egyén–közösség–társadalom problémakörön belüli hangsúlyok, és a közösségi összetartozás, a közösségi életben való részvétel lehetősége került a fókuszba. Mivel a XIX. századi gondolkodásban az egyén – mint autonóm polgár – hangsúlyosabbá válik, mint a polgárok közötti szolidaritás eszméje, érthető, hogy felmerült a kérdés: mi köti össze a társadalmat, hogyan lehetne lefektetni a kölcsönös együttműködés elméleti alapjait? Hogyan oldható fel a szabadság–egyenlőség, autonómia–együttműködés között feszülő ellentét? (Ezekre a kérdésekre irányult Durkheim elméleti munkássága is.) A kapitalizmus kibontakozásának, az antifeudális polgárosodásnak, a szabadságjogok elterjedésének döntő történelmi jelentősége volt a modernkori individualizáció elterjedésében.

A modernizációs elméletek sokáig összekapcsolták a haladás-, ill. fejlődéselméletet az iparosítás, tudomány, urbanizáció fejlődésével. Az elért szabadságjogokból indultak ki, és azt feltételezték, hogy a modern társadalomban növekszik a mobilitási esély, a „szabadság körei” függetlenebbek lesznek, a kapcsolatrendszerek átrendeződnek és ennek következtében a régi típusú közösségek megszűnnek. A modern társadalom kialakulása során – a jelentős társadalmi változások mellett – sok olyan jelenséggel kellett szembenézni, amelyre korábban senki sem számított: az egyenlőtlenségek túlzott növekedése, válságok, csődök, túlnépesedés stb.

A liberális és marxista megközelítés megegyezik abban a véleményben, hogy a társadalmi haladással együtt nő az egyén szabadságfoka a közösséghez képest. Eltérő választ adnak ugyanakkor a modernizáció, haladás mikéntjére. A liberális megközelítés Maine terminológiáját használja: a fejlődés irányát a statustól a szerződés felé való töretlen haladás jelenti. Míg az ókori társadalomban az egyént „elnyelte” a közösség, addig a civilizáció fejlődése – a modernizáció – során az egyén szabaddá, jogképesé válik. A marxista megközelítés szerint a statustól a szerződés irányába haladás nem töretlen, hanem ellentmondásokat is magában hordozó folyamat, melyek társadalmi egyenlőtlenségekhez vezetnek. A fejlődés folyamatát ugyanis átjárja a kizsákmányolás.

Tönnies – *Közösség és társadalom* című művében – a modernizáció irányát és ellentmondásait tárta fel. A közösség elvesztése – Tönnies elméletének megjelenésével (1887-ben) – vált a társadalomtudomány egyik meghatározó témájává. A német társadalom- és politikaelmélet fontos eszméje volt a közösség újrafelfedezése. Herder, Schiller, Hegel a modernizációval együttjáró munkamegosztás és a városiasodás következményeire hívta fel a figyelmet. A görög városállami modellt idealizálták, mely a teljes embert bevonta a társadalmi érintkezésbe. Ezzel szemben a modern ember különböző szerepeiben más és más csoporttal, közösséggel érintkezik, ezáltal „a társadalmi kapcsolatok szeletekre estek” (Schiller). Hegel az ember és a modern állam kapcsolatáról ezt írja: „Az egyes ember része az «egészben» olyan jelentéktelen, hogy az ember nem ismeri fel. Az «egész, mint olyan» (a társadalom) néhány ember irányítása alatt áll. Az egyének cselekedeteit személyes érdekük irányítja és nincs rálátásuk az egészre.” (Plant 1974, 17)

Más gondolkodók az ipari forradalom közösségekre gyakorolt hatását elemezték. Analízisükben rávilágítottak azokra az ellentmondásokra, melyekkel a XIX. század szembesülni kényszerült az iparosítás, bürokratizálódás, technológiai fejlődés következményeként, s hogy ez milyen hatást gyakorolt az interperszonális kapcsolatokra. Az érem egyik oldala, hogy az egyén a társadalmi funkciók fokozatos differenciálódása következtében elidegenült a társadalomtól. A korábbi integrációs elemek – mint vallás, lokalitás, rokonsági kötelékek –

ereje meggyengült. A másik oldalon az iparosításnak voltak pozitív következményei is. Ahogy pl. Marx és Engels rámutatott: csökkentette a szegénységet; a munkásosztály otthonhoz jutása pedig erősítette a szomszédsági kötelekeket. Max Weber az urbanizáció hagyományos közösségi alapoktól való felszabadulás lehetőségét, Durkheim pedig a (városi) munkamegosztásból fakadó egymásrataltság kapcsolat – hálózat – teremtő erejét emelte ki. (Ugyanakkor Weber a közösségi kötelekektől megszabadult polgári lét negatív oldalára is felhívta a figyelmet, tudniillik a közösségi kötelekek gyengülésére.) (Wellman 1988)

Az a társadalomtudósok által megfogalmazott kettősség⁵, melyet a társadalmi változások hatására meggyengült hagyományos közösségek jelentettek, a XX. századba is áthúzódó jelenség.

A szabadság és egyenlőség, közérdek és magánérdek, individualizáció és szolidaritás dilemmáit, feszültségeit nem lehetett feloldani a modernizáció egyik változatában sem. A szocialista modellben az egyenlőség, a közösségiség megteremtése volt a fő cél, a gyakorlatban azonban az „egyenlősítés” működött, mely a szabadság korlátozását jelentette. Ennek az lett az eredménye, hogy a magyar társadalom közösségihiányosabb volt a szocializmus éveitől, mint az amerikai társadalom. A kapitalista változatban a szabadság ösztönözhet, a piac erői viszont aláássák a közösségeket, a társadalmi szolidaritás alapjait, és korlátozzák a lehetőségeit. Ezért aztán a XX. századi modern társadalmakban hullámszerűen, újra és újra viták kezdődtek arról, hogy válságban vannak-e a közösségek.

A 2. világháború után új közösségi megközelítés bontakozott ki. A szisztematikus adatgyűjtés kiszorította a „karosszék teóriákat”, a helyi társadalomtörténetet pedig megfosztotta mítoszától (a stabil helyi közösségek mítoszától). A hálózatelemzés felszabadította a közösségkérdést a hagyományos értelemben vett közösség és szomszédság megközelítésétől és újfajta dimenzióját nyitotta meg az emberi kapcsolatok elemzésének. A társadalomtudományban elterjedt széleskörű strukturális analízisek lehetőséget teremtettek a közösségkérdés integrált megközelítésére: a mikro- és makroszint együttes értelmezésére. (Wellman 1988)

A közösségek túléltek a történelem nagy változásait, a szomszédsági kapcsolatok tovább élnek. A nagy szervezetek, a bürokrácia megjelenése nem szüntette meg a közösségi kapcsolatokat, hanem inkább felébresztette az emberekben az informális kapcsolatok iránti igényt. A közösségek formái, funkciói, társadalmi megítélése az idők során változtak, de a közösségek nem haltak el. Újrafelfedezésük is bizonyítja, hogy a közösség kérdése valamilyen formában az idők végéig nyitva marad. Ma a kérdés már nem úgy merül fel, hogy léteznek-e közösségek vagy sem, inkább úgy, hogy milyen típusú közösségeket hoz létre a ma embere; melyek a közösség funkciói? Ezekre a kérdésekre keresem a választ empirikus kutatásomban.

2. A közösség kapcsolata a mikro- és makrotársadalomhoz

A következő fejezetekben a közösséget a mikro- és makrotársadalomhoz fűződő viszonyában elemzem. A közösség, család, egyén dimenzióinak tárgyalása során az a kérdés foglalkoztatott, hogy a közösségi kötelekekből felszabadult egyének között miként valósul meg az együttműködés, a közösségi felelősségvállalás, a szolidaritás? Kollektív tudat hiányában hogyan teremthető meg az egyének – részek – egysége?

Közösség, család és egyén dimenziói nem választhatók el élesen egymástól, nem tekinthetők olyan önálló működési elvvel rendelkező egységnek, mely független a környezettől. A téma tárgyalásakor a határok átfedéseket mutatnak, elmosódnak. A felvetődött kérdések, problémák említésekor pl. a közösség vizsgálata, elemzése során is könnyen a csa-

⁵Egyik oldalon a hagyományos kötelekektől való felszabadulás pozitívuma, a másik oldalon pedig a szolidaritás gyengülése, az individualizáció erősödése.

ládi kapcsolatrendszer területére téved az ember, és ugyanez a helyzet a családi dimenzió vizsgálatakor is: az individualizáció kérdése megkerülhetetlenné válik. Mégis megpróbáltam e három szférát tagolni, és külön-külön tárgyalni, annak a korlátnak a tudatában, hogy egyrészt az összefonódások miatt a szétválasztás bizonyos esetben erőltetettnek tűnhet, másrészt az átfedések miatt ismétlődések fordulhatnak elő.

2.1. Közösség és társadalom

A XIX. század elején a „kettős forradalom”⁶ hatására jött létre az európai jogállam, és az ipari kapitalizmus rendszere. A Nyugat-Európában végbemenő modernizáció szocioökonómiai és szociokulturális szinten is változásokat eredményezett. Változás állt be a művészetek, az ízlés terén; megváltozott a hétköznapi élet, az emberek gondolkodása a családról, a társadalomról. A francia forradalmat követően az általános emberi jogok elterjedése, az emberek törvény előtti egyenlőségét, a nemtől, tulajdontól független, jogképes állampolgári létet jelentette. Ettől kezdve foglalkoztatta a társadalom tagjait a szabadság, egyenlőség kérdése. A korszak legfontosabb ideológiai irányzatai azokra a problémákra reflektáltak, melyek abból fakadtak, hogy a társadalmi átalakulás nem várt következményekkel is járt.

A civil társadalom, mint fogalom a XIX. század kezdetéig az egyenjogú, szabad emberek társulásához kötődött a rendi szervezetekben, a státuson alapuló kapcsolódást felváltva. A klasszikus polgári filozófia is a „társulás” egyéni szabadságot és egyenlőséget biztosító, szerződésből fakadó jogokat emelte ki a rendi uralom „természetes”-ként átörökített jogaival szemben. Az egyén felszabadítását hangsúlyozták a vallási, rendi, politikai kötelekektől, hogy szabad, egyenlő polgárokként maguk alkossák meg törvényeiket, hozzák létre „társulásaikat”, egy olyan társadalmat, mely a világot értő állampolgárok közössége. A XIX. század ideológiai áramlatai, mozgalmai azt a kérdést állították a középpontba, hogy a szabadság és egyenlőség értékei hogyan hatnak, miként működnek a megváltozott gazdasági, politikai, erkölcsi viszonyok között. (Somlai 1983)

Ferdinand Tönnies egyike volt azoknak a tudósoknak, akik társadalomkritikai elemzést adtak a kapitalizmus térhódításával járó társadalmi jelenségeknek, a modernizáció hatásainak. *Közösség és társadalom* című műve a klasszikus német filozófiai hagyományokhoz kötődik. Kiindulópontja az individuum, melyre úgy tekintettek, mint örök és végleges emberi adottságok hordozójára. A társadalmi viszonyokat ebből a perspektívából kísérelte meg leírni.

Tönnies (1983) két tiszta szociológiai fogalmi kategóriát alkot a közösség, illetve a társadalom fogalompárral. Szerinte a társadalmi élet, a társadalmi kötelekek kialakulásának forrása az akarát. Attól függően, hogy a létezésből elválaszthatatlan, az emberben rejlő akarát-típus (*Wesenwille*) hívja életre az együttélési formát, beszélünk közösségről (melyet a rokonszenv, rokonság, szerves élet jellemez), ill. beszélünk a választó akarát (*Kürwille*) által létrehozott mechanikus képződményről – társadalomról, melyet a szükségletek kielégítésére irányuló racionális törekvés fog össze. A közösség és a társadalom képviseli a két végletet mint ideáltípusok, melyek segítségével az empirikus valóság felismerhető és leírható.

Tönnies a kapitalista társadalom világméretűvé válásában az emberi életviszonyok egészét – társadalmi viszonyokat és értékeket – érintő változásokat látott. Épített Maine státuson, illetve szerződésen alapuló társadalmakról alkotott elképzelésére. Tönnies a kapitalizmus térhódításában nem csupán a tőkeviszonyok elterjedését látta, hanem a polgárjogi szerződésekkel szabályozott kereslet-kínálat azon működési mechanizmusát, mely a gazdasági élet szféráját meghaladva érinti a vallás, erkölcs, közvélemény területét is. Ez idézi elő a

⁶E. Hobsbawm használta ezt a kifejezést a (francia) politikai és ipari-technikai forradalom megjelölésére.

„szociális szféra” azon átalakulását, melyben a „közösségek”⁷ különböző formáit, a „társadalom”⁸ típusú viszonyok váltják fel. Durkheim is felfigyelt a XIX. század végén folyó industrializációs, urbanizációs és modernizációs folyamatokra, s ő is egy minőségileg új társadalmi viszonyrendszer kialakulását látta, de Tönnies-szel ellentétben, ő a modern társadalmat organikusnak tekintette (és az „organikus szolidaritás” fogalmát használta). A mechanikus szolidaritásból az organikus szolidaritáshoz vezető átmenetben az individuális autonómia növekedésének folyamatát látta. Durkheim evolucionista szemléletet követ fogalomhasználatával, mely a fejlődést, a fizikaitól – élettelen testek molekuláris kapcsolódásától – a biológiai – élő organikus szervezetre jellemző kapcsolódás – felé történő haladás-ként értelmezi. Tézise az individuum kultuszáról szóló tézis: szerinte a túl erős kollektív tudat megnyilvánulása esetén az egyén személyisége feloldódik a kollektív személyiségben, ezért az egyén csupán egy „tárgy” lesz, mellyel a társadalom rendelkezik. Ezért tartja kívánatosnak és örömdetesnek az organikus szolidaritás megjelenését, mert az egyén személyiségét tiszteletben tartja azáltal, hogy a kollektív tudat, az egyéni tudat egy részét nem fedi le. (Durkheim 1986)

Fischer (1984) szerint Durkheim és Tönnies ellentétes fogalomhasználata az eltérő társadalmi „közegükből” fakad. Franciaországban és az angolszász világban a XIX. században kiépült a polgári demokrácia politikai intézményrendszere. A politikai állam és a civil társadalom szétvált, megteremtődtek a nyilvánosság feltételei, a választói kör kiszélesedett. Ebben a közegben Durkheim a modernizációt pozitívan értékelte, hiszen az emberi szabadság, egyéni autonómia fejlődésének lehetőségét látta benne. Kelet-Közép-Európában ettől eltérő társadalmi fejlődés zajlott le. Nem történt meg a politikai állam és a civil társadalom szétválása, így a hatalom nem kényszerült a döntéseinek elfogadtatására, a legitimitásának megteremtésére. Nem alakult ki a valódi parlamentarizmus, a kritikai nyilvánosság, a társadalom „ellenhatalma”. A porosz dominanciájú német állam paternalista módon – adminisztratív eszközökkel – kezelte a társadalmi kérdéseket, problémákat. „Ebben a világban az elméletalkotó úgy érezheti, hogy az uniformizált tömegembert sivár elidegenedés, az emberi lét lehetőségeinek bezárulása veszi körül” – írja Fischer. Németországban és Kelet-Közép-Európában a modernizációs folyamatok az elidegenedett kapcsolatok, az „elgépiesedés” miatt, érthető módon, negatív értéktartalommal párosultak. Tönnies tehát ebből a perspektívából szemléli a társadalmi folyamatokat, melyben a régi értékek – közösségi kapcsolatok – helyére a szerződésen alapuló társadalmi kapcsolatok racionalitása kerül. Ez azonban nem tekinthető a modernizáció, a polgári fejlődés elutasításának, sokkal inkább hazája felemás modernizációjának, egy paternalista – autoritárius társadalmi forma tagadásának.

Dumont (1998) szerint Durkheim és Tönnies inverziója abból fakad, „hogy míg Tönnies a képzetek szintjét vizsgálta, Durkheim az anyagi dolgokat. A két szempont kiegészíti egymást, ha Durkheimet összevonjuk Tönnies-szel.” (167. oldal) Dumont úgy látja, hogy a holizmus⁹ és az individualizmus¹⁰ harca jelenik meg Tönnies művében. A kasztársadalmakra jellemző kölcsönös függőség, hierarchia, állandóság (mobilitás hiánya), hatalmi juttatás, a tradicionális társadalom-felfogás „universitas”¹¹ szemlélete áll szemben a modern nyugati társadalmakra jellemző szabadság, jog- és esélyegyenlőség, mobilitás, a teljesít-

⁷Amit az emberek organikus kapcsolódása hozott létre, s melynek fennmaradását, egységét a megértés biztosítja.

⁸Olyan mechanikus képződmény, melyet a racionalitás fog össze.

⁹Amely értéket tulajdonít a társadalmi totalitásnak, és az emberi individuumot alárendeltnek tekinti.

¹⁰Mely az individuumot kezeli érték-ként és eltekint a társadalmi totalitástól, vagy legalábbis alárendeltnek tekinti azt.

¹¹A szociális test mint egész koncepciója, melyben az emberek csak az egész részeként jelennek meg.

ményelvűség (az egyének piaci teljesítménye) értékeivel, mely a „societas”¹² társulásokban valósul meg. E két elv ellentéte és harca feloldható, ha nem egymást követő történelmi képződménynek tételezzük fel a „közösség”-et (holista megközelítés), és a társadalmat (individualista megközelítés), hanem úgy, mint amelyek egyidőben jelenlévő hierarchikus viszonyban állnak egymással. Ebben az individualizáció a szabadság értékeivel priori szerepet tölt be, ugyanakkor bizonyos területeken elismeri az alárendelt szerepét a holizmussal szemben.

Milyen aktualitása van ma Tönnies művének, mi lehet az érdeme? Annak az ellentét-párnak a felállítása, mely szembesít bennünket egy látszólag feloldhatatlannak tűnő belső ellentmondással: az emberi szabadság, (esélyegyenlőség) és a „testvériség”, szolidaritás ellentmondásával. Milyen módon kell társulni az embereknek és társadalmat alkotniuk ahhoz, hogy megvalósuljanak ezek az értékek? A XX. századi modern társadalmak is újból és újból szembekerültek ezzel a kérdéssel. A kapitalizmus felszabadította ugyan az egyént, a piaci erők viszont sok esetben aláássák a közösségek alapjait, gátolják a szolidaritást, a közösségi felelősség kialakulását. Az egyén oly mértékben elszakadt a társadalomtól, hogy az elidegenedés, s újabban a kirekesztődés, dezintegráció veszélyével kell szembenéznie. A társadalmi fejlődés problematikája, hogy a modernizáció során a mérleg serpenyője az egyik oldalról, a másik oldalra billen át. Ez azt jelenti, hogy a modern társadalom egy konkrét szükségletre, hiányra¹³ szerveződik, s ezáltal létrehoz egy teljesen új viszonyrendszert, ami nem képes megtartani, megújítva beemelni a korábbi stádium pozitív közösségi értékeit. Ennek következtében a történelem folyamán billeg a mérleg nyelve a „közösség” és a „társadalom” között. **A XX. századi tapasztalat azt mutatja, hogy a gazdasági racionalitás, a szabad társulás nem elégséges társadalmi szervező elv; nem hozza létre az emberek azon társulását automatikusan, melyben a szolidaritás, az inklúzió, az egyenlőtlenség csökkentésére irányuló törekvés érvényesül.** Ugyanakkor ennek a századnak a tanulsága az is, hogy az „egyenlősítés” szocialista formája, a szabadság korlátozásával, hosszútávon nem életképes társadalmi formáció.

A közösségi értékek a posztmodern ideológiában a szolidaritás értékének hangsúlyozásával kerültek ismét előtérbe. Richard Rorty (1994) az emberek közötti szolidaritás eszményét és erkölcsi parancsát új alapokra helyezi. Tagadja, hogy létezne az ember belsejében egy „lényegi mag”, ami az emberségünk jellemzője lenne, és ami a többi ember iránt érzett felelősség formájában nyilvánulna meg. Szerinte a történelmi körülményektől és a helyeshelytelen gyakorlatra vonatkozó konszenzusoktól függ, hogy mi a tisztességes cselekvés (pl. a zsidók bűntudata a háború idején, nem a minden emberben meglévő egyetemes erkölcsi parancsokra épülő emberi kötelesség megtestesüléseként valósult meg). Rorty álláspontja tehát a hagyományos vallási és filozófiai etikákkal szemben inkább pragmatikus: a szolidaritás gyökere nem a lényünkhöz tartozó, igazságba vetett hit, hanem a szenvedésben és megaláztatásban felismert, hasonlóságon alapuló közösségteremtő azonosságtudat. A szolidaritást „vizsgálódás helyett képzelettel lehet megvalósítani, azzal a képzelőerővel, amellyel az idegekben szenvedő társainkat látjuk. **A szolidaritást nem reflexióval fedezzük föl, hanem megalkotjuk. Azáltal jön létre, hogy növeljük más, tőlünk különböző emberek szenvedésének és megaláztatásának egyéni részletei iránti érzékenységünket.**” (14. oldal)

Abból indul ki, hogy a szolidaritás alapja a „mi” megnyilvánuló kontrasztív ereje az „ők”-kel szemben. Ez azt jelenti, hogy a szolidaritás érzésünk akkor erős, ha egy olyan kisebb, lokálisabb csoportra vonatkozik, mely „magunkfajta emberek”-ből áll (az illető személy pedig „egy közülünk”). Rorty tehát elutasítja az univerzalisztikus álláspontot, mert szerinte a szolidaritás azon múlik, hogy a hasonlóságokat, illetve különbözőségeket miként észleljük, illetve határozzuk meg magunkban. A fejlődés útja: a „mi tudatunk” kiterjesztése

¹²A tagok különállósága, a kapcsolódásuk ellenére.

¹³Esélyegyenlőség hiánya, szabadság hiánya, igazságosság hiánya.

azokra, akiket eddig „ők”-ként értelmeztünk. „Meg kellene próbálnunk észrevenni, hogy hasonlóak vagyunk hozzájuk.” (217. oldal)

Az értelmiség szerepét és küldetését hangsúlyozza az erkölcsi megújulásban, mely a jelenleginél „átfogóbb szolidaritásérzés” létrehozását eredményezné. Sellars alapján úgy mutatja be a szolidaritást, mint valami olyat, amit létrehozunk; valamit, amit megteremtünk a történelem során, nem pedig felismerünk. Ez a nézőpont hozzásegít bennünket, hogy ki-lépünk a passzív szemlélődésből, és aktív cselekvésre mozgósít: az a feladatunk és felelő-ségünk, hogy a „mi” érzésünket a lehető legtágabb körre terjesszük ki, ezáltal megteremtve egy átfogóbb, kiterjedtebb szolidaritást.

A kulcskérdés a szolidaritással kapcsolatban továbbra is az, hogy mi motiválja az embe-reket arra, hogy másokat – egyre táguló körben – önmagukhoz hasonlóknak lássanak, és Jeffrey Alexander megfogalmazása szerint „lemondjanak szuverenitásuk egy részéről”? Mi-ért cselekedne valaki önérdeke ellen egy tágabb közösségi cél érdekében? Elster megközelí-tésében az összetartozás érzése, az egymásrautaltság motiválja az embereket az együttmű-ködéssre, mely végső soron mindenki javát szolgálja. „Kooperalni annyi, mint saját önérde-künk ellen cselekedni úgy, hogy mindenkinek előnyös, ha néhányan, vagy esetleg mind-annyian így cselekszenek.” (Elster 1995, 130)

Ez a gondolat átvezet a szolidaritás és a bizalom szoros kapcsolatához. Seligman (1997) a bizalmat az „organikus szolidaritás” modern változatának tartja; olyan csereüzletnek, melyben az adó és kapó fél között nincs azonnali kiegyenlítés, hanem személytől független, és időben is eltolódott kölcsönösségként nyilvánul meg. Ez persze feltételezi a bizalmat, hogy szükség esetén lesznek olyanok, akik hasonló módon segítséget nyújtanak majd. **Szo-lidaritás tehát ott tud létrejönni, ahol az emberek bíznak egymásban, bíznak abban, hogy mindenki betartja a „játékszabályokat”, még akkor is, ha ezért személyes áldozatot kell hozniuk. A szolidaritás ebben az értelemben szorosan kapcsolódik a demokrácia intéz-ményéhez, a civil társadalom eszméjéhez** (megbízhatóság, kollektív célok).

Utasi (2000) a rendszerintegráció háromszögének¹⁴ egy oldalaként határozza meg a szolidaritást. Lockwood alapján úgy véli, hogy a rendszerintegráció azon lényeges oldalá-nak, melyet a társadalmi integráció alkot, az a fontos feladata, hogy a piacgazdaság műkö-déséből fakadó egyenlőtlenségeket kompenzálja. Ezt a szociális oldalt „az egyenlőtlen élet-feltételű társadalmi nagycsoportok, rétegek egymásrautaltságának racionális felismerése, esetenként kényszere is motiválja és működteti. Ezen keresztül valósulhat meg, hosszú távú érdekvezérelt racionalitással – a kedvezőbb helyzetű társadalmi rétegek önkorlátozásával – a szolidaritás”. (Utasi 2000, 64)

Úgy tűnik, hogy míg Durkheim „mechanikus szolidaritásában” a kollektív tudat hozza működésbe a szolidaritást, s nem az egyén döntése, választása a meghatározó, addig a mo-dern individuális társadalmakban a tudatos belátás, a közös kiszolgáltatottság felismerése, a racionalitás a meghatározó elem a szolidaritás megteremtéséhez. Nem véletlen tehát, hogy a posztmodern korban a közösségek kérdése helyett a szolidaritás kerül előtérbe. Tönnies „*Gemeinschaft*”-ját, melyet a közvetlen, személyes kapcsolatok által szőtt viszonyrendszerek jellemeztek, a „*Gesellschaft*” típusú – formális, személytelenebb, az emberek függetlenségét biztosító – kapcsolatok váltották fel. Az informális normák, a hagyományos értékek helyébe a racionális, formális törvények és szabályok léptek. Érthető, hogy az összetartozás szálait, hálóját is – „kollektív tudat” hiányában – racionális úton tudjuk megszőni.

A társadalmi evolúció nem állt meg a „tradicionális” társadalomból a „modern” korba való átmenet után. **A Tönnies által leírt átalakuláshoz hasonlóan, a mai korban is egy át-menetnek lehetünk szemtanúi a fejlett világban: az ipari társadalomból az információs**

¹⁴A rendszerintegrációt gazdasági oldalon a piacgazdaság, politikai oldalon a demokrácia, szociális oldalon pedig a szolidaritás biztosítja.

társadalomba való átmenetnek. Ez a változás annyiban aktualizálja Tönnies művét, hogy megint nem csupán a gazdaságban létrejövő alapvető változásokat hordozza magában – mint pl. globális termelés, információs, technikai robbanás, szolgáltató ipar fejlődése, szellemi munka felértékelődése a fizikaival szemben stb. – **hanem az emberi életviszonyok egészét érintő átformalódást figyelhetünk meg.** Megváltozott a munka jellege, átalakult a családszerkezet, megváltozott az emberi kapcsolatok természete (többféle, kevesebb elkötelezettséggel járó kapcsolatot létesítünk). Többen erkölcsi hanyatlásról beszélnek; dinamikusan megnőtt a bűnözés mértéke. Az individualizmus kultúrája betört a hagyományos társadalmi normák világába és az emberekre ruházódott át a felelősség, hogy megszervezzék saját életüket. (Fukuyama 2000) (Ez a szemlélet a szociális munkába is begyűrűzött: lásd később pl. a Tiersch által leírt életvilág-orientált szociális munka.)

Miközben a technológiai változás gazdasági eredményeket produkál – bár a fenntartható fejlődés elmélete szerint megkérdőjelezhető ez a fajta prosperitás –, aközben bomlasztó hatást fejtett ki a társadalmi kapcsolatok világában (a családi, szomszédos, közösségi kapcsolatok terén). Úgy tűnik, hogy **míg a tradicionális társadalmakban korlátolt az egyén választási lehetősége, de a társadalmi kötelek erős, addig a modern társadalmakban az egyén választási lehetősége szinte korlátlan, ugyanakkor meggyengült a kötések ereje.** Dahrendorf szerint nem az a legnagyobb baj, hogy a tekintélyelvű társadalmakra jellemző kötelek felbomlanak, hanem sokkal inkább az, hogy a modern társadalom demokratikus intézményei alapját képező társadalmi kötelek is gyengülnek (pl. bizalmatlanság a választott tisztségviselőkkel szemben). A tanárokat, tudósokat, szülőket övező korábbi tisztelet helyébe a kötelezettségek, minimális kötöttségek elutasítása lépett.

Ezzel párhuzamos – vagy talán ezzel a problémával szorosan összefüggő – jelenség, hogy az új, fiatal nemzedék egy bizonyos csoportja idegenkedik az új kapitalista társadalmak által kínált életformáktól, és határozottan a közösségi értékek mellett foglal állást. A nemzetközi civil társadalmi mozgalmak jelentős bázisát ezek a fiatalok adják. (Szalai 2002) **Elképzelhető, hogy a mérleg nyelve megint megbillent: a morális válság a közösségi élet, a civil társadalom megújulása felé irányítja a figyelmet, hogy új erkölcsöt, normarendszert teremtsen.**

A nyolcvanas években egy „új világrend” megteremtésére irányuló mozgalom (*New Age* mozgalom) indult el. Filozófiája szerint, az „egységes világ” megteremtése felé vezető utat a „megváltozott tudat”¹⁵ elterjedésében látja. Célja az egységes világvallás létrehozása, az „egység a sokféleségben” megteremtése, mely teozófikus gyökerekből táplálkozik. A *New Age* középpontjában az emberben, valamint az őt körülvevő Kozmosz erejében való hit áll. Ebben lényegesen különbözik a hagyományos vallási mozgalmak teológiai felfogásától. (Schlink 1991)

Magyarországon is megfigyelhető a kilencvenes években, hogy megnőtt a transzcendencia iránti igény az emberekben. A Kapitány (2000) szerzőpáros szerint, az átfogó magyarázatok hiánya, valamint a jövő bizonytalanságának átérzése miatt, az emberek „kilépnek a jelenből” és a transzcendens világ felé fordulnak. Ennek sok formáját figyelhetjük meg: a hagyományos vallások megújulását (mely a tradicionális egyházi közvetítést mellőzve személyes átélési lehetőséget kínál fel), „más kultúrkörökhöz” kapcsolható új vallások elterjedését (pl. buddhizmus, krisnaizmus), valamint a vallásokon kívüli transzcendens érdeklődés növekedését (pl. ufóhívók, „para”-gyógyítási módszerek iránt érdeklődők stb.). A transzcendencia – az élet minden területén érezhető szerepének – növekedése mellett, a hagyományok felértékelődését is megfigyelhetjük. A régebbi korok tudásának, közösségi tradícióinak tiszteletében, a konzervatív értékrendszer megerősödése mellett, „az ember – hi-

¹⁵Racionális gondolkodást meghaladó szintetikus gondolkodás és az intuitív – nem észszerű tapasztalatokon nyugvó – tudás.

ányok által felerősített – közösségigénye, közösségkeresése, a régebbi, közösségibb életformák iránti nosztalgia is szerepet játszik” (Kapitány–Kapitány 2000, 260). A hagyományok felé fordulás is sok területen jelentkezik: a néphagyomány, a vallási tradíciók mellett, a hagyományos minták és anyagok felhasználása az építészetben, az étkezési kultúrában. De ugyanez megfigyelhető; az orvoslás hagyományos módszerei, a helyi hagyományok ápolása, a művészeti formák (zene, tánc, népművészet), a tájhasználat elterjedésében. Általában is elmondható, hogy a hagyományos, „eredeti” minősül értékesebbnek a „modern”-nel szemben.

A Tönnies által felvázolt szerződéses kapcsolatokra épülő „társadalom” térhódítása után a tudás alapú, információs társadalomba való átmenet időszakában újra „divatba jött” – legalábbis részben, illetve más formában – a „közösségi” típusú, személyességet, nosztalgiát is magában hordozó kapcsolatok dimenziója. A lokális kapcsolatok (szomszédsági, baráti, valamint a helyi társadalom érdekében történt összefogások) a jövőben is fontos szerepet tölthetnek be a szolidaritás, integráció, norma- és értékteremtés megvalósításában. Így – a megváltozott körülmények között – képesek lehetünk a civil társadalom megerősödése irányába lépéseket tenni.

2.2. Közösség és család

A családszociológia igen terjedelmes irodalmat kínál a családszerkezet, családi működés, családi szocializáció tanulmányozásához. Engem a család mint a szolidaritás legelemibb köre érdekelt, mert véleményem szerint a családi szocializáció, érték- és attitűdformáló szerepe befolyással van a közösségi szolidaritásra, ill. még általánosabban, a civil társadalom „civilitás” értékeire. Úgy is tekinthetünk a családra, mint a civil társadalom egyik alapintézményére, s mint ilyen, belülről segítheti, vagy fékezheti kialakulását, tovább fejlődését.

Utasi (2000) a társadalmi integrációt megteremtő szolidaritás két formáját írta le:

- a hasonló helyzetűek között létrejövő, egymásrautaltságból vagy közösségi összetartásból táplálkozó – főként a családra, rokonságra jellemző – szolidaritást, melyben a kölcsönös segítségnyújtás, gondoskodás képezi a szolidaritásra épülő együttműködés alapját,
- az egyenlőtlen életfeltételű csoportok, rétegek között létrejövő civil szolidaritást (hosszabbtávú reciprocitáson, illetve szerződésen alapuló szervezeti, egyesületi kapcsolódást).

A tanulmány megállapította, hogy a rendszerváltás óta felértékelődött a családok rokonságon belüli – „hasonlók” közötti – szolidaritása. A bizalmas kapcsolati hálózatokat feltáró kutatás eredményei is hasonló tendenciát mutatnak. Az 1999-es TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat szerint, míg 1997-ben a válaszadók 75%-a jelölte meg a bizalmas kapcsolatok forrása között a családot, illetve a rokonságot, 1999-ben ez az arány már 85% volt. Vagyis az emberek döntő többsége a családtagjaival beszéli meg a fontos dolgait. A barátok szerepe ebben a tekintetben jóval kisebb, a munkatársi, szomszédsági bizalmas kapcsolatok pedig elenyészőek. Ha összehasonlítjuk az 1985-ös GSS vizsgálat adataival a magyar adatokat, akkor azt találjuk, hogy az amerikaiak bizalmi kapcsolati hálózában 30%-ot tesz ki a dominánsan családi kapcsolat, és 20%-ot a nem családi – például baráti – kapcsolat. Ezzel szemben Magyarországon a válaszadók 71%-a csak családi kapcsolatból álló hálózattal rendelkezik és csak 5%-ra tehető azoknak az aránya, akiknek kizárólag nem családi kapcsolatból álló hálózata van. Egyértelműen látszik tehát a családi dominancia a baráti kapcsolatokhoz képest. (A családi kapcsolatok arányának növekedése – az átlagos hálózatméret csökkenésével

párhuzamosan¹⁶ – arra utalhat, hogy a dominánsan baráti kapcsolatok részaránya csökken.) (Albert-Dávid 1999)

A funkcionális szociológia értelmezése alapján a családi dominanciájú, túl erős tradicionális közösségi szolidaritás akadály lehet a modern, szerződéses kapcsolaton, bizalmon, tiszteleten, elfogadáson alapuló civil szolidaritás kifejlődésének. Seligman (1997) a késő kádári időszakban létrejött „prepiacgazdaság” fékező utóhatásaira hívja fel a figyelmet. Arra tudniillik, hogy a családi összefogással működtetett második gazdaság – a „mi” és az „ők” elkülönülésével – informális, familiáris viszonyrendszert épített ki a szerződéses, civil, piaci kapcsolatok helyett, s ezáltal hosszabb távon is fékezhette az együttműködésen alapuló civil szolidaritás fejlődését.

A helyi társadalomkutatók is a család szerepének változatlan jelentőségét írják le. Az 1980-as években a család jelentette az egyén számára azt a közösséget, melyen keresztül a helyi társadalommal leginkább érintkezhetett. Az egyén „állampolgári létének” megélésében a család volt a legerősebb, legjelentősebb közösség. Fontos szerepe volt továbbá a családnak abban, hogy a szocializmus éve alatt, a hiánygazdálkodás következtében létrejövő hiányokat pótolta. A rendszerváltás nagy változásai – pluralista parlamentarizmus, piacgazdaság stb. – a demokratizálódó, szabad közösség-szerveződés esélyeit teremtették meg az egyén számára. Sokan azt várták, hogy a kialakuló új társadalmi rendben egyfelől majd csökken az informalitás (a korrupció), másfelől a civil szférában szerveződött közösségek, hálózatok, kapcsolatrendszerek erősödnek meg a polgári fejlődés során, s ezek mentesítik majd a családot a korábbi „kényszerfunkciói” alól. De nem így történt. Az 1990-es években még fontosabbá vált a család szerepe. Az egyre szaporodó civil szerveződések nem jelentettek támaszt a család számára, nem alakult ki erős civil társadalom.

A gazdasági szerkezetváltás okozta „sokkot” a család megtartó ereje segített sokaknak átvészelni. A széleskörű munkanélküliség megjelenésekor a családok nyújtották a legjelentősebb anyagi, érzelmi támaszt a munka nélkül maradt egyéneknek. A munkaerő-piaci verseny erősödése csökkentette a családon kívüliek iránti bizalmat, mely a nukleáris család határainak erősödését eredményezte. **Általánosan elmondható, hogy a rendszerváltás következtében előállt bizonytalanság (lásd Somlai 1995) csökkentette a kívülállók, idegenek – az „ők” – iránti bizalmat és egy szűk körű interperszonális térre – a „mi” körünkre – korlátozta azt.** Úgy tűnik, hogy a primer közösségek, a nukleáris család fontos integrációt segítő közösségnek tekinthetők. A kérdés a továbbiakban az, hogy hogyan tágítható ez a bizalmi kör? Kik és miért képesek átlépni a családi szolidaritás határait és az együttműködésen alapuló „civil szolidaritás” megteremtésén munkálkodni?

A TÁRKI által 1998-ban készített reprezentatív szociológiai felvétel alapján pontosabb képet alkothatunk arról, hogy hogyan alakult a szűkebb – családi, rokoni –, illetve a tágabb – „mások” iránti – bizalom, szolidaritás. A közvetlen környezet iránti bizalom indikátoraként a „kihasználtság”-ot mérő változót (kihasználja-e a környezete) használták. (Utasi 2000) A mintában szereplők 20%-a gondolta úgy, hogy nem használják ki és megbízhat kapcsolataiban, míg a minta egyharmada érezte úgy, hogy őt mindig vagy néha kihasználják. Nyilvánvaló, hogy a becsapottság, kihasználtság érzés gátolja a segítségnyújtó közösségi kapcsolatok kialakulását és inkább befelé fordul, zárt attitűdöt eredményez.

Az emberi kapcsolatok tágabb körére vonatkozó, a szolidaritás alapját képező „mások” iránti bizalom, az előbbinél jóval sötétebb képet tár elénk: a válaszadók kb. 63%-a (!) állította, hogy „általában nem”, illetve „soha nem” bízhatunk meg az emberekből. Két – egymással ellentétes irányú – trend rajzolódik ki:

¹⁶Az egyén körüli interperszonális tér szűkülését mutatja a következő adat: 1997-ben a válaszadók átlagosan 2,2 olyan embert említettek, akivel bizalmas beszélgetést folytattak a kérdezést megelőző 6 hónapban, 1999-re ez a szám 1,8-re csökkent.

- A „hasonlóakhoz” köthető bizalom az alacsonyabb státusú, hátrányos helyzetű társadalmi csoportok körében erősebb, a forrásokkal rendelkező egyének felé haladva pedig fokozatosan csökken (a segítségre szorulóknak bizalma nagyobb a környezetük felé, míg az „erősek” félnek a kihasználástól).
- Az „idegenek” felé megnyilvánuló bizalom (mely a civil szolidaritás alapfeltétele) a magasabb társadalmi státusúak között erősebb.

A szolidaritás megnyilvánulásának tekinthetjük az önkéntes segítségnyújtást, melynek során a társadalom tagjai különböző szükségleteket töltenek be. Az 1998-ban végzett JATE mélyinterjú családvizsgálat a családok (rokonok), illetve a szervezetek, egyesületek által nyújtott segítség mértékét tárta fel. Ennek eredménye is a család domináns szerepét igazolta: a rászoruló emberek leginkább a családjukhoz fordulnak segítségért. A megkérdezettek zöme azt tartja normálisnak, természetesnek, hogy a család lássa el a bajbajutottak támogatásának a feladatát. Szinte elenyésző volt azoknak a száma, akik segítséget kaptak valamely civil szervezettől, illetve maguk is tagjai valamilyen szervezetnek, egyesületnek. **A vizsgálat rámutatott, hogy a családi támogatás és az állami segítségnyújtás szintje között lévő, fontos integráló szerepet betöltő helyi civil közösségek még hiányoznak, illetve szerepvállalásuk többnyire nem kielégítő, így a családi háttérrel nem rendelkező egyének (szegények, hajléktalanok, munkanélküliek) a civil szolidaritás kezdetlegessége miatt könnyebben a társadalom periferiájára sodródhatnak.** A válaszadók felismerik (elismerik) a leszakadók támogatásának szükségességét, de a gyakorlat során nem alkalmazzák, inkább a család felelősségét hangsúlyozzák.

A civil szolidaritás mérésére a civil szférában végzett „önkéntesség” trendjét tartották alkalmasnak a kutatók (a TÁRKI 1998-as adatai alapján). A minta negyede végzett valamilyen önkéntes tevékenységet a civil szférában a felvételt megelőző évben legalább egy alkalommal. Legtöbbször karitatív, illetve vallási jellegű munkát vállaltak (13,8% illetve 8,5%). Ezt követte az „egyéb” önkéntes munka (11,2%), végül a politikai jellegű tevékenység (3,4%) zárta a sort.

A családon belül megfigyelhető szolidaritás tehát fontos eleme a társadalmi integrációt biztosító tágabb értelemben vett szolidaritásnak. Fontos szerepet tölt be: hiányzó forrásokat pótol, a versenyhelyzet miatt kialakult kiszolgáltatottságot enyhíti. Kérdéssé válik viszont, hogy a családi szocializáció során milyen értékeket közvetít, s hogyan hat a közéleti, közösségi tevékenységre, az együttműködésen, bizalmon alapuló polgári szolidaritásra?

A hagyományos családmodell átalakulása az értékek mentén bekövetkező változásokat is magában foglalja. A családtípusok pluralizálódása figyelhető meg az utóbbi évtizedekben: az egy háztartásban élő személyek együttélési formájának több variációja fordul elő. Jelentősen emelkedett az élettársi kapcsolatban élők száma. Gyakoriak az egyszülős, úgynevezett csonka családok, s újabban az azonos nemű együtt élő személyek is családként való elfogadtatásukért küzdenek. További, a családi életet érintő változások, hogy csökkent a születések száma, kitolódott az első gyermeküket vállaló anyák életkora, valamint jelentősen megnőtt (30%-ra) a házasságon kívül született gyermekek aránya. Bár a házasság továbbra is érték maradt (az emberek mindössze kb. 10%-a tartja elavult intézménynek), a tradicionális értékek gyengülésével az individuális igények felerősödését figyelhetjük meg. A kutatók szerint az együttélések számának növekedése a társadalomban elterjedt normaszegések, illetve a társadalmi – közösségi – elvárások erejének gyengülésével magyarázhatók. Ehhez az érték- és normavesztéshez a fiatalokat körülvevő bizonytalanság¹⁷ párosul, mely nehezíti a hosszú távú elköteleződést. (Spéder 2001)

¹⁷Az életutak nehezen tervezhetők – a munka, a lakáshoz jutás terén –, ezért a gyermekvállalás ideje is későbbre tolódik.

Utasi Ágnes (2000) szerint a **tradicionális értékek** (az önzetlenség, a családi közösség érdekeit szem előtt tartó mentalitás) **szembekerültek az individuumot előtérbe állító individuális értékekkel** (pl. „egészséges” önzés, egyéni siker, egyéni szabadság). A családi közhéziót hosszútávon biztosító értékpreferenciák eltérnek a családon kívüli „versenyhelyzet” által megkövetelt értékek prioritásától. Ez az ambivalencia, valamint a közösségi konvenciók gyengülése, az életfeltételekben bekövetkező változások, mind a válások magas arányának magyarázatát jelenthetik. Úgy tűnik, hogy a családi kapcsolatok terén ugyanúgy megjelenik az egyéni szabadság, kontra elkötelezettség, alárendeltség (közösségi szolidaritás) ellentétpár, mint a közösségi kapcsolatok színterén. Nehéz megtalálni a helyes egyensúlyt a piaci viszonyok között. A civilizációs fejlődés az individuális lehetőségek bővülését eredményezi, mely egyre inkább eltávolítja az egyént „a tradicionális értékpreferenciákkal járó, önkorlátozó kötöttségek felvállalásának kényszerétől” (Utasi 2000, 162).

A társadalmi modernizáció során a családok új szabadságok birtokába jutottak, ugyanakkor sokkal kiszolgáltatottabbakká váltak (a globális gazdasági, politikai, kulturális erőknek), mint a hagyományos társadalmak családjai. (Somlai 1997)

A gyermekkori szocializációban továbbra is meghatározó szerepe van a családnak. Az, hogy a családi nevelés során milyen értékek közvetítődnek, befolyással lehet a közösségi élet minőségére. Ha a családot a civil társadalom egyik alapintézményének tekintjük, akkor azt kell gondolnunk, hogy a családban folyó változások, elsajátított magatartásminták, normák, attitűdök, cselekvési kompetenciák megjelennek a mezoszinten is. Egy demokratikus társadalom alapegységének a demokratikus családot tarthatjuk, ahol a kölcsönös tisztelet, megértés, autonómia, egyenlőség (nem egyformaság!) és a szolidaritás értékei valósulnak meg.

A közösségiség kontra egyéni szabadság egymással szemben álló harca, az „*intimacy*”- „*privacy*” (intim közösség, illetve önálló rendelkezés) egyidejűleg jelenlevő törekvésében írható le a családi közösségen belül. (Somlai 1986) A patriarchális család intézményét – mely még a XX. század közepső harmadában is létezett Magyarországon – a függőség, tekintélytisztelet jellemezte. Ennek megszüntetésére irányuló tendenciát figyelhettünk meg az újabb nemzedékek önállósulási szándékaiban (pl. külön háztartás, külön gazdálkodás stb.). Ennek – az individualizmus hullámának tartott jelenségnek – próbálták gátat vetni a patriarchális beállítottságú szülők, de hiába. Ugyanakkor az is elmondható, hogy a családi közösség „*intimacy*”-jére irányuló – a család fennmaradását biztosító – szokások, hagyományok is tovább élnek. (Somlai 2002) Ahogy a közösséggel kapcsolatban is, a családban is az a fő kérdés, hogy az „együtt” és „külön” (a bizalmi közösségben levés és az egyéni önállóság biztosítása) hogyan hangolható össze.

Úgy tűnik, hogy a társadalomban végbemenő modernizációs folyamatok a mikroszférán – a család életén – keresztül közvetve is hatnak a mezoszférára, nem csupán közvetlenül. Külön tanulmányt érdemelne e szintek egymásra hatásának vizsgálata; a kapcsolódási szálak, kommunikációs csatornák, érték közvetítő mechanizmusok feltárása. Az azonban megállapítható, hogy a civil társadalom, a civil szolidaritás értékeinek széleskörű elterjedése a családi viszonyrendszerrel szorosan összefügg, ezért nem hagyhatjuk figyelmen kívül a családi életet a közösségi élet vizsgálatakor. „A családi viszonyok ugyanis szerves részét képezik a társadalmi élet nagy kiterjedésű szövetének.” (Giddens 1999, 113)

2.3. Közösség és egyén

Ebben a fejezetben nem a közösség szociálpszichológiai megközelítését (az egyének kapcsolódását, viszonyát) kívánom elemezni. Erre az empirikus rész feldolgozásakor térek ki. Inkább a „Közösség és társadalom” fejezetben már említett – és a „Közösség és család” fejezetben is előbukkanó – individualizáció kérdéskörét szeretném érinteni.

Az individualizmus a modern társadalom központi értéke. Ugyanakkor nem teljes mértékben új jelenség; nem csupán a modern kor terméke. Eszmei gyökerei visszanyúlnak az őskeresztény vallás kezdetéig¹⁸. Az egyéni szabadságot, választási lehetőséget hangsúlyozó, az Istenhez személyesen – egyenként, nem népként – forduló hitvilág (vallás) mégis alapjaiban különbözik a mai kor individualizmusától. Dumont (1998) arra világít rá, hogy a korai keresztények az individuumot a társadalmi és politikai szerveződésekön kívül képelték el. A lelki fejlődés útját a társadalmi világtól való eltávolodásban látták. Gondolkodásuk alapját a társadalmi világon kívüli élet képezte, ezért nevezte őket Dumont „világon-kívül-álló-individuumok”-nak. A modern kor individualizmusa ezzel ellentétben a „világban-levő-individuum”-ot példázza. Az előbbi nem áll szemben a holizmussal, inkább egyfajta hierarchiát feltételez. Nem törekszik a társadalmi rend megdöntésére, hanem meghagyja a társadalmat a maga helyén, de felette áll annak. Lényeges különbség, hogy a mai kor individualizmusa tagadja, illetve lerombolja a holista társadalmat és megpróbál a helyébe lépni.

Mások, mint pl. Adorno és Horkheimer viszont úgy vélte, hogy már az ókori görög-római korban felfedezhetők a felvilágosodás eszmekörének nyomai: a közösséghez képest önmagát meghatározni tudó egyén keletkezése és annak a racionalitásnak a gyökere, melyben az egyén a természet feletti uralomra tesz szert. (Balogh-Karácsony 2000)

A modernkori individualizáció megjelenése a modernizáció folyamatához köthető. A tudományos-technikai forradalomnak, az antifeudális polgárosodásnak, a szabadságjogok elterjedésének, a kapitalizmus kibontakozásának döntő jelentősége volt az individualizáció elterjedésében. **Míg a premodern társadalmakban csak keveseknek volt lehetősége a választásra, addig a modern korban az egyén alapvető jogává vált a szabad párválasztás, hivatás-választás, az életforma megválasztása.** A modern közösség ezért alapvetően különbözik a tradicionális közösségektől. A modernizáció felszabadította az egyént a szabad választásra, az autonóm életre. Elias szerint az individualizálódás a civilizációs folyamat jellegzetes vonása, s annak a következménye, hogy az emberi kapcsolatok struktúrájában sajtós átrendeződés következett be. Míg az egyszerűbb társadalmakban a „mi-azonosság” dominánsabb, a társadalmi differenciálódás fokozódása az „én-azonosság” túlsúlyát eredményezte. Ez azt is jelenti, hogy a viselkedés külső társadalmi kontrollja helyébe az egyéni érzelmháztartás belső kontrollja lép. Mead is hangsúlyozza, hogy az én „megnyilvánulására” az „egyénné válásra” csak civilizált társadalmakban van lehetőség, mert ebben a társadalmi közegben lehetséges a különböző szerepek közötti választás, a szerepek értelmezése, és a megváltoztatásukra irányuló törekvés.

Charles Taylor veti fel azt a kérdést, hogy miért került a modernitás figyelmi középpontjába az identitás¹⁹, illetve az elismerés igényének megfogalmazása. Taylor úgy látja, hogy a tradicionális társadalmak hanyatlásával, a hierarchia által meghatározott hely és az ehhez köthető becsület, valamint az identitás is megváltozott. Az egyenlőségen alapuló társadalmakban a méltóság fogalma váltotta fel a becsület fogalmát (polgári-emberi méltóság),

¹⁸A zsidó vallásban az Isten a „zsidó nép Istene”. Isten egy „nép”-pel kötött szövetséget. Jézussal viszont egy „újszövetségi” korszak kezdődött, melyben Isten az egyénnel köt szövetséget. Isten egyszerre lett – származástól függetlenül – „mindenki” Istene, és a szabad akarati döntésből őt választó „egyének” Istene.

¹⁹A háború utáni években (évtizedekben) alig esett szó az identitásról, közösségekről, hagyományokról. A hangsúly sokkal inkább a tudományos, technikai fejlődésre, a haladás kérdéskörére helyeződött. Az 1960-as évek végén megváltozott a társadalmi értékrend és a közérdeklődés. Ebben többek között szerepe volt a globális ökológiai válságnak, az atomkísérleteknek, a szocializmus meggyengülésének, a posztmodern ideológiának. A globalizáció fokozódásával az individualizáció is erősödött, s újra előtérbe került az identitás problémája, a közösségek kérdése. Újra divatba jött a hagyományok tisztelése, a gyökerek kutatása. A modernitás kritikája, az identitás-politika, a hagyománykeresés ugyanakkor nem jelentette a premodern társadalmak világképéhez való visszatérést.

mely minden emberre egyformán érvényes²⁰. Ez a megváltozott helyzet viszont azt eredményezte, hogy az egyéneknek maguknak kell meghatározniuk saját identitásukat. Míg korábban a társadalomban betöltött szerepük határozta meg az életmódjukat, értékeiket, addig **a modern embernek magának kell felfedeznie önmagát, helyét, értékeit, vagyis „individualizált identitás” megalkotására „kényszerül”**. Taylor Tillingtől kölcsönzi fogalmát és bevezeti az „autenticitás” új ideálját. Az autenticitás lényege az, hogy az egyén életmódja nem vezethető le a társadalomból, hanem minden embernek magának kell kialakítania, felfedeznie azt. Mivel ezt a tevékenységet csak a másokkal való érintkezés – dialogikus kapcsolatok – során vagyunk képesek elvégezni, így szükségszerűen felvetődik az elismerés problémája is. Így kapcsolódik össze a személyes szféra – az identitás megformálása – a nyilvános szférával, az elismerés politikájával.

A minden ember méltóságát elismerő univerzalizmussal (az egyenlő jogok, egyenlőség hangsúlyozásával) egy időben a különbözőség politikája is megjelenik, mely a különböző helyzetben lévő csoportokra tekintettel, különböző bánásmódot dolgoz ki (pl. kisebbségi jogok, pozitív diszkrimináció). Így az univerzalizmus-partikularizmus problematikájával állunk szemben. Az előbbi a kollektív célok jegyében egyfajta homogenizációra törekszik, az utóbbit pedig a kulturális – egyéni – különbségek fennmaradására irányuló „egyesítés” tisztelete jellemzi. Az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán bennünket is jelentősebben érintő dilemma a multikulturalizmus dilemmája: mindenki számára egyforma jogokat biztosítsunk, vagy fogadjuk el a kultúra fennmaradására irányuló törekvéseket és támogassuk a „különöst”? A társadalomirányítás feladata eldönteni, hogy a „jó élet” meghatározásával irányt ad-e az emberek számára, tiszteletben tartva az esetleges ellenérzéseket (pl. quebec-i kormánypolitika), vagy teljes mértékben rábízva az állampolgárokra, hogy ők döntsék el, milyen életszemlélettel élnek (pl. procedurális köztársaság koncepciója az USA-ban). (Taylor 1997)

Ez a felvetés átvezet az individualizációval kapcsolatos másik kérdéskörhöz, az értékek kérdéséhez. A modern korban az egyének nem csupán identitásuk meghatározásában jutnak fontos szerephez, hanem az értékek megválasztásában is. A hagyományos társadalmakban az érték szorosan kapcsolódott a valláshoz; mely erkölcsi, morális útmutatóul szolgált az egyéni cselekvéshez. A mai individualizmus – az egyének széles körű szabadságának biztosításával – az egyénnek adja át az értéképképző funkciót. Ez azt jelenti, hogy **míg korábban a társadalom közvetítette polgárai számára a megfelelő viselkedést, addig a modern korban a társadalom azáltal, hogy elismeri az individuumot, mint társadalmi értéket, meghagyja – egy bizonyos határon belül – az egyén választási lehetőségét, hogy maga döntsön az értékek felől**. Persze az egyén értéképképző lehetőségei nyilvánvalóan korlátozottak, hiszen vagy a meglévő értékek, eszmék közül választ, vagy újat alkot, de ez utóbbi érthető módon ritkán fordul elő. (Dumont 1998)

A modern konfigurációban tehát az érték nem az „egészhez” kapcsolódik, hanem az individuumhoz, ami azt eredményezi, hogy az eszme és az érték elválik egymástól. Kérdés, hogy a szabad választás jogával miként tud élni az ember egy olyan világban, ahol az empirikus együttesekből hiányzik a funkciójuk iránya, az értékfunkció – veti fel Dumont. Ehhez a problémához kapcsolódik az is, hogy az ember elszakadt a természettől – melynek ön-maga is részét alkotja –, s mintegy kívülállóként próbálja akarata szerint átformálni. „Az individualizmus, valamint az embernek és a természetnek ezzel együtt járó szétválasztása így elkülönítette a jót, az igazat és a szépet, és szédítő szakadékot nyitott lét és létparancs között.” (Dumont 1998, 198) Ez azt jelenti, hogy a modern korban elválasztódik egymástól az erkölcs, a tudomány és az esztétika. A tudomány maga is szétválasztja a létezését a morális

²⁰A szociális munkások etikai kódexe is erre hivatkozik.

értékektől²¹. „Ahelyett, hogy a vizsgált szintet kapcsolatba hoznánk a magasabb szinttel, [...] egyszerre csak egy szintre korlátozzuk figyelmünket, és az elemek szétválasztásával megszüntetjük az alárendelést. [...] Általában a modern ideológia, mely hierarchikus univerzumot örökölt, lapos szemléletmódokra forgácsolta szét a hierarchiát.” (Dumont 1998, 203) A teljesség megszűnt értéképítő lenni. A tudat és a cselekvés közötti kapcsolatot a modern konfigurációban az egyén hozza létre. Ez azonban csak úgy lehetséges, ha az emberek közötti kapcsolatokat alárendelteknek tekintjük, ha már nem uralják a dolgokhoz való viszonyokat. Ebben az esetben válhat az individuális alany autonómmá és „egyenlő”-vé. „Az érték dimenziója, ami egészen addig természetes módon tartozott hozzá a világhoz, számunkra elsáncolódott egy egyedül valóságos szintre, az ember lelkének, érzelmeinek, vagy akaratának a területére.” (Dumont 1998, 190-191)

Erre a társadalmi változásra reagált – a szociális munkán belül – az a reformtörekvés, mely az **„életvilág-irányultságú” szociális munka** létjogosultsága mellett érvel. A mindennapi életről folyó diskurzus szükségességét az életviszonyok növekvő absztraktsága indokolja. A hétköznapi életben korábban működő hagyományok, szerepminták veszítettek erejükből és törékennyé váltak, elvesztették legitimitásukat. A társadalmi mobilitás, a fogyasztás és munka területén bekövetkező változások, a megnövekedett szabadidő, az új életformák megjelenése mind-mind hozzájárultak ahhoz, hogy a mindennapi életet az elbizonytalanodás, irányvesztettség jellemzi. „A tapasztalat szilárdságára és a megbízhatóságra való orientációjában a mindennapi élet most mintegy kiüresedettnek és felbomlottanak látszik.” (Thiersch 1999, 92)

Ennek az a következménye, hogy a mai embernek magának kell megalkotnia saját életvilágát, saját „maga válik élete rendezőjévé”. **A modern korban az élethelyzetek pluralizálódása és az életvezetés individualizálódása figyelhető meg.** Az egyéni tapasztalatok jelentősége megnő, az egyes emberek azt tartják érvényesnek, amit látnak, megélnék, ami mellett döntenek. Cselekedeteikkel önmaguk legitimitációjára törekcsenek.

A szociális munka szempontjából, ezekből a jelenségekből két következtetést vonhatunk le. Az egyik az intézményi szférát érinti, a másik a szociális munkás kliensekkel kapcsolatos szemléletét. Egyrészt tehát, szükség van a szociális szolgáltatások, intézmények bürokráciájának visszaszorítására, nyitottabbá, rugalmasabbá tételére. Ez részben azt is jelenti, hogy a szociális munkás kilép az őt foglalkoztató intézmény merev keretei közül, és azon a szinten lép kapcsolatba a kliensekkel, ahol az ő hétköznapi életük zajlik (pl. utcán, ahol a hajléktalanok élnek; parkokban, ahol a fiatalok a szabadidejüket töltik; otthoni környezetben stb.). Azáltal, hogy a segítő kilép a hivatal falai közül, megteremti a szolgáltató és az igénybevevők közötti partneri kapcsolat kialakulásának feltételeit. A szolgáltatások ezáltal képesek elmozdulni az egyén szükségleteit, igényeit, értékeit figyelembe vevő „egyénesített” segítségnyújtás irányába. Az intézményi reformmal párhuzamosan szükség van a szociális munkás attitűdjének változására is. **A hétköznapi-orientált szociális munka olyan szemléletet képvisel, mely feltételezi, hogy az egyén a legkompetensebb a saját életének irányításában, problémáinak megoldásában.** Az egyéni esetmunka módszertana korábban is épített a kliens együttműködésére, de ebben az új szemléletmódban a kliens nem csupán bevonódik, együttműködik, hanem ő maga válik élete „szakértőjévé”.

Ebben az új irányzatban számomra dilemmákat, kérdéseket vet fel a szociális munkás, a társadalom és a kliens értékeinek esetleges ütközése. Hogyan definiálódik a deviancia fogalma, hol van a határa az egyén értéképítő szabadságának? Hogyan képes az eltérő értékeket a szociális munkás a saját értékeivel összeegyeztetni? Ilyen és ehhez hasonló kérdések merülhetnek fel.

²¹Tehát a tények vizsgálata nem segíti elő a követendő értékek meghatározását.

A modern ember esetleges személy - írja Heller Ágnes. Esetleges abban az értelemben, hogy a vérségi kötelékek, a lakóhely többé nem determinálja élete alakulását, vagyis születésével nem nyeri el rendeltetését, élete célját. „A modern személynek magának kell megválasztania élete kereteit, célját - azaz önmagát.” (Heller 1996, 20) De az esetlegesség fennáll abban az értelemben is, hogy ha az egyén nem kíván élni a választási szabadsággal, akkor mások - szintén esetleges emberek - döntenek helyette, mely által a szabadság mint „Semmi”²² jelenik meg. Az egyén azáltal válik „önmagává”, hogy célt, rendeltetést, életmin-tát választ önmagának, vagyis esetlegességét sorssá alakítja át.

Az individualizálódást egy másik aspektusból tárta fel kordiagnosztikai téziseiben Ulrich Beck (2003), mely nagy port vert fel a társadalmi struktúrát kutató szakemberek kö-reben. Gondolatmenetét onnan indítja, hogy felteszi azt a kérdést: mivel magyarázható, hogy az NSZK-ban viszonylag állandóak maradtak a társadalmi egyenlőtlenség elosztási vi-szonyai, miközben az emberek életfeltételei ezzel egy időben drasztikus mértékben meg-változtak? Válaszában arra mutat rá, hogy ez a jelenség a szintek eltolódásával magyaráz-ható. Ez azt jelenti, hogy az osztályidentitások egyre inkább megszűnnek, az osztályhelyzet hagyománya elvész, s egy olyan „individualizációs hullám” tanúi lehetünk, mely az élet-utak diverzifikálódása révén aláássa a korábbi társadalmi osztályok, rétegek hierarchia mo-delljét. Beck az „individualizálódás” fogalmát vezeti be azoknak a társadalmi-kulturális át-alakulási folyamatok tendenciájának leírására, melyek a fent említett változásokat eredmé-nyezték a fejlett társadalmakban. (Lényege tehát az, hogy az emberek életfeltételei radikáli-san megváltoztak; életutak és élethelyzetek individualizációja jött létre.) Tézisének alátá-masztására, sorra veszi azokat a társadalmi fejleményeket, melyek az életutak, élethelyzetek individualizációjához vezettek. Elsőként a jövedelmi szinteltolódást, valamint a munkaidőn kívüli, megnövekedett szabadidőt említi. A jövedelmek növekedése, valamint a többlet sza-badidő az egyének döntési játékerét növelte, ugyanakkor gyengítette az „osztályspecifikus” életmód továbbadásának, szocializációjának lehetőségét, melynek következtében felbom-lottak a hagyományos, szubkulturális élet miliói. A szociális állam biztosítási és adózási rendszerének kiépítése, valamint a szolgáltatások kiszélesedése nagymértékben hozzájárul-tak ahhoz, hogy csökkentek a kockázatok (pl. munkanélküliség esetén), és ezáltal széles ré-tegek számára nyílt lehetőség a felemelkedésre. Ennek köszönhetően elindult a társadalmi mobilizáció széles folyamata, melynek hatására új együttélési formák, új vonatkoztatási mintázatok jöttek létre; vagyis az élethelyzetek diverzifikálódtak. Fontos szerepe van a vál-tozások előidézésében az oktatás, képzés expanziójának is. Egyrészt potenciálisan bővültek a pályaválasztási lehetőségek az egyén számára, másrészt javultak az „önmegtalálás és a reflexió” egyéni esélyei is. Mindezekhez hozzájárultak olyan tényezők is, mint pl. a kiterjedt versenyviszonyok, a nagyvárosi lét lazább szomszédsági kapcsolatai - az osztályspecifikus érintkezési hálók felbomlása -, melyek szintén az individualizálódás irányába hatottak. Mindezen társadalmi átalakulásokból Beck levonja következtetését: „olyan individualizált létformák és lélethelyzetek jönnek létre, amelyek arra kényszerítik az embereket, hogy saját magukat, az anyagi túlélés érdekében életterük és életvezetésük centrumává tegyék”. Beck arra is rámutat, hogy az egyéni döntéshozás „kényszere” egyfelől elszigetel, másfelől nö-vekszik a társadalmi - körülményektől való - függőség, melynek következtében egyfajta szabványosítási folyamat indul be. Vagyis a tradicionális közösségi kapcsolatokról kisa-kadt, felszabadított egyének - mivel függenek az oktatástól, szociális ellátástól, munkaerő-piacról stb. - egy bizonyos értelemben újra hasonlítani kezdenek egymásra. Az individuali-zálódási folyamat hatása tehát ellentmondásos. Beck kordiagnózisának újszerűsége abban

²²A „Semmi” egyrészt a társadalmilag meghatározott cél hiánya, másrészt az egyén döntésképtelensége miatti teljes céltalanság, harmadrészt pedig a „valamivé válni” hegeli „Keletkezés” megvalósulatlan-sága.

áll, hogy az „individualizálódás” fogalmát vezeti be, a különböző változási folyamatok összefoglaló magyarázataként.

Axel Honneth – Beck érdemeinek elismerése mellett – kritikai megjegyzéseket is fűz Beck kordiagnózisához. Indokoltnak látta volna a társadalmi individualizálódási folyamatok különböző dimenzióinak elkülönítését és e dimenziók közötti kapcsolatok vizsgálatát. Míg Beck logikailag összeköti az élethelyzetek diverzifikálódását, a közösségvesztés tendenciáit és az individuális autonómia növekedésének esélyét, addig Honneth (1997) arra hívja fel a figyelmet, hogy a társadalmi aspektus (pl. individuális döntési játéktér növekedése) nem minden esetben esik egybe a személyes aspektussal (pl. az egyéni autonómia növekedésével). Ezért – javaslata szerint – tisztább képet eredményezett volna, ha Beck az individualizálódást (kiszélesedett játéktér), az „elszigetelődést” (hagyományos közösségi kapcsolatok felbomlása) és az autonómmá válás folyamatát a társadalmi fejlődés különböző aspektusaként ragadta volna meg. Így vetődhet csak fel ugyanis az a kérdés is, hogy a társadalmilag „előidézett” cselekvési, döntési játéktér kibővülését az egyén autonómiájának növekedéseként éli-e meg, s ennek megfelelően hasznosítja-e, vagy sem? További kérdés az is, hogy a tradícióvesztést illetve a közösségvesztést az egyének miként értékelik a modern társadalomban?

3. Összefoglalás

Az egyén-közösség-társadalom problematikája régóta foglalkoztatta a gondolkodókat, tudósokat. Az egyén elszakadása a közösségi kötelekektől új viszonyrendszert teremtett az egyének között, valamint az egyén-közösség-társadalom szintjén. Attól fogva, hogy a társadalom alapját a szabad egyének társulása határozta meg, fölmerült a szabadság-egyenlőség (szolidaritás), az egyéni érdek-közösségi érdek ellentmondását magában hordozó dilemma. Ezeket az ellentmondásokat, feszültségeket nem lehetett föloldani egyetlen társadalmi formációban sem. Ezért aztán a társadalomfejlődés történetében hol a „közösség” ideája válik hangsúlyossá, hol az egyén autonómiáját, szabadságát biztosító „társadalom” kerül a figyelem fókuszába. **A kiteljesedő emberi szabadság kétarcú jelenség: egyfelől növekszik az egyén mozgástere, választási lehetőségei bővülnek, a természetfeletti uralma teljesebbé válik, másfelől viszont az erősödő individuáció növeli az elszigeteltséget és a bizonytalanságot.** A XIX. századi társadalmi átalakulásokhoz hasonlóan ma is az életviszonyok teljes átalakulásának lehetünk tanúi. Azáltal, hogy az egyének kiszakadtak a tradicionális közösségek által az egyén életét meghatározó keretek (értékek, normák, elvárások) közül, az egyénre ruházódott át a felelősség, hogy önmaga határozza meg értékeit, normáit, sőt identitásának meghatározásában is fontos szerepet kapott. Ez azt eredményezte, hogy a modern – és még inkább a posztmodern – korban a közösség egyfajta paradoxon, hiszen nincsen már „mi” igazságunk, csak az „én” igazsága, az „én” értéke, az „én” identitása. Ezért a társadalomtudósokat az a kérdés foglalkoztatta, s foglalkoztatja ma is, hogy hogyan teremthető meg a rész és egész egysége.

A modern ember szabadnak születik, életútját nem határozza meg a születése. Minden ember „*self-made man*”. De ez a szabadság az elégedetlenséget is magában hordozza, mert a potenciális lehetőségek, vágyak/álmok, és a megvalósulás között sokszor szakadék tátong. A választási lehetőségek bővülése – a társadalmi pluralizmus – önmagukban nem elégségesek. A tapasztalat azt mutatja, hogy a racionalitás, az autonómia, a szabad társulás nem hoz létre automatikusan egy igazságosabb, egyenlőbb, szolidarisztikusabb társadalmat. A szabad választás ugyanis, a helyes érték szemlélet hiányában értelmét veszíti. (Ha mindegy, hogy mi mellett döntünk, ráadásul döntésünket bármikor megmásíthatjuk.) „Az anómia – a rend hiánya – az a pont, ahol a legnagyobb szabadság a legnagyobb rabságba csap át” –

mondja Dahrendorf (2004). A választhatóság elvét a társadalmi normák, szabályok, keretek megléte tölti meg értelemmel. Éppen ez a normák iránti társadalmi szükséglet teszi hangsúlyossá a közösségek szerepét/szükségességét a modern társadalomban. **A szabadságértékek kiteljesedése, az individualizáció tehát egyszerre mutat előre – a fejlődés pozitív irányába – és hátra, a közös erkölcsi alapok elvesztése miatt, mert nem képes megújítva beemelni a korábbi stádium pozitív közösségi értékeit.**

Mint láttuk, az individualizációs folyamat ellentmondásos: az egyéni döntéshozás „kényszere” egyfelől elszigetel, másfelől a különböző szolgáltatásokat igénybevevő polgárok – a függőségi helyzetük miatt – elveszítik egyediségüket. Az egyén érték-képző, norma-képző szabadsága tehát inkább elméleti, semmint valóságos. A modernizációs folyamat kettős hatásának első társadalmi tüneteiként értelmezhetők: az elidegenedés, az anómia, a különböző menekülési mechanizmusok (lásd Fromm), a bizalmi deficit stb. Nem véletlenül került a társadalomtudósok figyelmének fókuszába a társadalmi tőke²³ kérdése az 1980-as évektől. Az informális normák ugyanis csökkentik a társadalmi költségeket (az ellenőrzés, büntetés költségeit). A társadalmi tőkére föltétlenül szükség van a civil társadalom létrehozásához. A társadalmi tőke teszi lehetővé, hogy a különböző társadalmi szükségletek kielégítésére különféle csoportok, informális szerveződések jöjjenek létre, melyek a demokrácia alapját képezik.

A következő részben a XX. század azon jelenségeit, ideológiai mozgalmait, tendenciáit veszem számba, melyek valószínűsítik azon hipotézisemet, miszerint a jövőben megnő a helyi közösségek jelentősége, vagyis a mérleg nyelve ismét a „közösség” felé billen. Ezek a jelenségek, elméleti megközelítések úgy is értelmezhetők, mint a közösség különböző metszetei, melyek különböző értelmezési keretet nyújtanak a modern közösségek megragadásához. A XX. század második felében kevés szó esett a közösségekről; a hangsúly áttevődött a civil társadalom kérdésre, a társadalmi tőke jelentőségére, globális-lokális problémák elemzésére, és nem utolsósorban a szolidaritás problémájára. A hálózatelemzési megközelítés szintén új megvilágításba helyezte a közösségekről való gondolkodást. A közösség kérdése tehát ezekben a metszetekben/megközelítésekben oldódott föl.

²³Robert D. Putnam a társadalmi tőkét a társadalmi szerveződés azon jellemzőinek összességékként írta le – mint pl. hálózatok, normák, bizalom, reciprocitás –, amik elősegítik a koordinációt és az együttműködést.

II. Az ezredforduló kihívásai

A második világháború után a világgazdasági rendszer történetének legnagyobb növekedési időszaka következett, egészen a hetvenes évek válságáig. Az erőteljes gazdasági növekedés az állam intervenciós tevékenységének növekedéséhez nyújtott hátteret. Kialakult a jóléti állam, mely a jóléti rendszer kiterjesztésével a társadalom tagjainak biztonságát szolgálta. (Méreteiben megnövekedett a képzési/oktatási rendszer is.) Míg a korábbi kapitalizmusban a gazdasági szféra dominált, addig a késői kapitalizmusban ez megváltozott: a politika vált uralkodóvá.

Lezajlott a tömegkommunikáció forradalma, mely a technikai eszközök nagymértékű fejlődésével az információs társadalom kialakulásához vezetett. Kialakult a tömegkultúra, és az ezzel szemben álló fiatalok ellenkultúrája is. Az 1960-as évek diáklázadásai, a hippimozgalom, a beat-kultúra kifejezte a szülők társadalmával, kultúrájával való szembenállást, az önállóságra törekvést, egy új szemléletmód, életmód iránti elkötelezettséget.

Az 1970-es évek végétől új tendenciák rajzolódtak ki a fejlett országok társadalmában: a gazdasági növekedés véget ért, s egyre több diskurzus folyt a modernitás jövőjéről, a demokrácia válságáról.

A hetvenes–nyolcvanas éveket az elbizonytalanodás jellemezte. A lassúbb fejlődés, a válságokkal terhes időszak kiélezte az ellentmondásokat: előtérbe került a centrum-periféria probléma, a gazdagok és szegények közötti egyenlőtlenség kérdése, a hatalommal rendelkezők és a hatalomból kirekesztettek közötti „modern társadalmi konfliktus” (Dahrendorf). A szabadság és szolidaritás megvalósítása ismét ellentmondásba került. A kialakult modern demokrácia korlátjának az bizonyult, hogy ugyan mindenki számára biztosította a képviselői demokráciát, de kevés teret adott a részvételi demokráciának. Ez a helyzet a civil társadalom szerepét, jelentőségét új megvilágításba helyezte. Megfogalmazódott, hogy az erős civil társadalom a demokrácia alapeleme, mely a nyilvánosság terébe utalja a társadalom tagjait érintő kérdéseket.

A nyolcvanas–kilencvenes években megváltozott a munkavállalás, a munka világa. Találón fogalmaz Dahrendorf: „A munka már nem kézenfekvő megoldás a társadalmi problémákra, hanem része magának a problémának.” Az anómia különböző tünetei mutatkoztak, melyek a társadalmi normák, értékek összezavarodásából és/vagy hiányából fakadtak.

Megjelent a szakirodalomban az „osztály alatti” kifejezés, mely az emberek olyan csoportjára utal, akik nem érdekeltek a társadalmi ügyekben, hanem oly mértékben elidegenedtek, hogy nem érzik kötelezőnek magukra nézve a társadalmi szabályokat.

A kelet-európai szocialista rendszer összeomlása a demokrácia győzelmét jelentette a totalitárius diktatúrák fölött. Ugyanakkor az is világossá vált, hogy a demokratikus berendezkedés sem konfliktus- és problémamentes. Ennek a felismerésnek a következtében kerültek előtérbe olyan kérdések, megközelítések, melyek az egyén és társadalom viszonyát új megvilágításban értelmezik. Ez a szemléletváltozás azt képviseli, hogy nemcsak a társadalmi struktúrák határozzák meg az egyén viselkedését és gondolkodását (ahogy ezt a 1960-as évek elméleti képviselték), hanem az egyén maga is képes az őt körülvevő társadalmi valóság alakítására, ami szükségszerűen fölveti az egyén tevételes felelősségét is. A szabadságérték mellett tehát fölvetődik az állampolgári cselekvés, aktivitás értéke/szükségessége is.

1. Közösség és civil társadalom

A civil társadalom mint a szabadság szférája, s mint olyan, mely a közéleti aktivitásnak keretet ad, a modern közösségértelmezés egyik alapköve. A civil társadalom fogalmába beletartoznak mindazok a társulások, egyesületek, mozgalmak, független szervezetek, melyek az állam és a magánélet között helyezkednek el. Ez tehát egy tágabb mező, mint a helyi közösségek szintje, de szoros kapcsolat áll fenn közöttük: a különféle közösségek, érdekcsoportok hozzák ugyanis létre a civil társadalmat. A másik oldalról megközelítve viszont **a civil társadalom biztosítja a modern közösségiség közegét, a társadalmi részvétel azon színterét, ahol a polgárok hatással lehetnek arra a világra** (gondolkodásra, értékekre, prioritásokra, célokra), **mely őket körülveszi.** A helyi közösségek és a civil társadalom tehát egy olyan kölcsönös viszonyrendszer, mely egymásra hatása révén egymást erősíti.

A civil társadalom fogalma a kapitalizmus korai szakaszában született, amikor az individuális szabadság – az egyéni érdekközösséggel, társadalommal szembeni képviselése – túlsúlyba került, s ez egyfajta társadalmi egyensúlyvesztést eredményezett. A korszak teoretikusai Fergusontól Smith-ig a civil társadalomban látták eme egyensúlyvesztés kiegyensúlyozásának lehetőségét. Azt az álláspontot képviselték, miszerint az egyén belső morális szükséglete és szabadsága megélésének egyik megnyilvánulása, hogy önként áldoz idejéből, energiájából a közösségre, túllépve egyéni – önző – érdekein. Ez a szabadságban, szabad akaratból meghozott önkéntes áldozatvállalás teremti meg azt a társadalmi teret, amit civil társadalomnak neveztek el. (Miszlivetz 1999)

A civil társadalommal kapcsolatos viták két iskolával hozhatók kapcsolatba. A „kommunitáriusok” a közösségiség, együttműködés, valamint a szolidaritás értékeit hangsúlyozták, míg az „univerzalisták” az egyéni szabadságot és az elvont jogegyenlőséget tűzték ki zászlajukra. A két iskola értékeinek szintézise Habermas nevéhez fűződik, aki a szolidaritás és az univerzális erkölcsiség eszméjének egyesítését megvalósíthatónak látta, mivel az új szellemi áramlatok és társadalmi mozgalmak képesek átlépni a hagyományos közösségek határait. (Miszlivetz-Jensen 1998)

A civil társadalom különböző értelmezési lehetőséget adott a társadalomról gondolkodóknak. Jeffrey Alexander (1998) a szolidaritás szférájaként képzelel el a civil társadalmat. „A civil társadalom kulcsszereplője a jogokkal és kötelességekkel rendelkező szuverén individuum, aki a közjó és a saját maga érdekében kész alávetni magát az együttműködés és szolidaritás játékszabályainak, azaz kész szuverenitásának egy részéről önként lemondani.” (Jeffrey 1998, 7) Alexander a szolidaritás eme szálában, mint összekötő kapcsolatban látja egyesíthetőnek az univerzalizmust és a közösségi partikularizmust. Ugyanakkor felhívja rá a figyelmet, hogy a civil társadalom nem redukálható az intézmények világára; ennél többről van szó. A civil társadalom „a kölcsönös megértések hálózata” is, s mint ilyen, a társadalmilag megteremtett tudat világa is. Ezért tartja a civil társadalom fontos, lényegi elemének – Aratóval megegyezően – a társadalmi nyilvánosságot, a nyilvános kritikai diskurzust. Ezzel együtt járó veszély az átmenetiség, az egzisztenciális fenyegetettség, ill. a másik oldalon a bürokratizálódás. A nyilvánosságban való megmérettetés, a küzdelem, a vita ugyanis a civil szervezeteknek egyfajta törékeny jelleget kölcsönöz. Jelentőségük tehát nem feltétlenül abban áll, hogy céljaikat megvalósítsák, hanem abban, hogy fontos társadalmi kérdéseket állítsanak a nyilvánosság figyelmének fókuszába, s ezáltal felébresztik az emberek társadalmi felelősségérzetét, lelkiismeretét.

Ralf Dahrendorf – mint Popper tanítvány – a jó társadalmat a „nyitott társadalom” koncepciójával írja le, ahol a szabadpiaci mechanizmusok, a formális demokrácia intézményei által garantált alkotmányos nyitottság biztosítja – örökre befejezetlen jellegével – a kívánatosnak tartott társadalmat. Ezen „hideg projektek” azonban, bár kívánatosak, szükségeselek, de az anómia fenyegetése miatt nem elégséges feltételei a „jó társadalomnak”. „Az embe-

reknek kötődésre (*ligatures*) és választási lehetőségekre (*options*) van szükségük ahhoz, hogy életlehetőségeiket a maguk teljességében élvezhessék. Ezek a kötődések az autonóm társulások variációit igénylik, amit civil társadalomnak nevezünk.” (Dahrendorf 1997, 48)

Citizenship – egyetemes közpolgári státusz – nélkül nem létezik civil társadalom, hiszen a közpolgári státuszhoz kötődnek azok a jogok, tudati beállítottságok, melyek elengedhetetlen feltételei az anómiával, piaci mechanizmusok negatív következményeivel szembeni fellépésnek. „A *citizenship* a szabadság epitoméje, és a civil társadalom az a médium, amin keresztül ez a szabadság közvetítődik, megerősödik és szétterjed. A civil társadalomban az állampolgárok otthon vannak. [...] Az állampolgáriság és a civil társadalom olyan célok, melyekért küzdeni kell. Ezek morális célok.” – állítja Dahrendorf. (Dahrendorf 1997, 60) A szabadság megéléséhez tartozik tehát az a morális út, melyet az alattvalói státuszban lévő állampolgárok megtesznek a közpolgári státusz eléréséig.

A szabadság, mint érték mellett más értékek is kötődnek a civil társadalom eszméjéhez, melyet Dahrendorf a „civilizált viselkedés” fogalomkörében foglal össze, úgy mint: bizalom, együttműködési készség és – a szociális szakma szempontjából talán legfontosabb – a befogadás (*inclusio*). „A civil társadalom az olyan állampolgárok társadalma, akik jogokkal rendelkeznek és elfogadják kötelezettségeiket; akik civil/civilizált módon viselkednek. Egy olyan társadalom, mely hangsúlyt fektet arra, hogy senki ne legyen kirekesztve, és amely tagjainak az odatartozás érzését és a szabadság alkotmányát biztosítja”. (Dahrendorf 1997, 78)

Az ezredforduló óta a globális, nemzetközi civil társadalom kérdései foglalkoztatják a tudósokat. Képes-e – s ha igen, hogyan – a globális civil társadalom a globális piacot korlátozni? A világ globalizációja, a tőkepiacok nemzetközi összefonódása fölveti annak a szükségességét, hogy egy globális közösség, a nemzetközi nyilvánosság szférájában gyakoroljon kontrollt a multinacionális vállalatok működése fölött. Ennek különböző gazdasági, politikai, szociálpolitikai, környezetvédelmi vetületei is megfogalmazódnak.

2. Közösség és lokalitás, szomszédság

A városszociológia egyik fő kérdése, hogy a modern társadalmi fejlődés során veszít-e a jelentőségéből a lokális – szomszédsági²⁴ – kapcsolat. A szakemberek egy része elképzelhetőnek tartotta/tartja, hogy a szomszédság szerepét a szolgáltatások, ellátások széleskörű elterjedése jelentősen csökkenti, ill. csökkenteni fogja a jövőben. A technika ugrásszerű fejlődése (a telefonhálózat kiépülése, számítógépes világháló, jó közlekedés) szükségtelenné teszi a térbeli közelséget kiaknázó szomszédsági kapcsolatokat. További akadály lehet a szomszédsági viszonyok kialakulásának az erős mobilitás – az ott lakók cserélődése –, a lakosság heterogenitása (mind kulturálisan, mind a munkamegosztásban elfoglalt helyük, mind szokásaik, magatartásmintáik szerint). (Pfeil 1973)

Az 1990-es évek alapvető tendenciája – a globalizáció – a fenti hipotézist egyszerre igazolta, és cáfolta. A globalizáció ugyanis „kétarcú” jelenség²⁵. Egyik arca a modernizációban megnyilvánuló gazdasági, társadalmi (politikai, kulturális) kapcsolatok világméretűvé szélesedését előidéző, a kommunikációs rendszerek robbanásszerű fejlődését eredményező tendencia, mely a tudományra és a technológiára is hatást gyakorol. De nem hagyja érintetlenül a tradicionális társadalmakat sem, megváltoztatva a tradicionális emberi kapcsolato-

²⁴Szomszédságon olyan városrészt értek, mely a nagyváros egészétől viszonylag független, önálló életet élő egység.

²⁵„A globalizáció folyamatok komplex rendszere, mely ellentmondásokon és ellentétes hatásokon keresztül működik”. (Giddens 2000, 23)

kat, értékeket. A globalizáció tehát közvetve a társadalom tagjai életének személyes vonatkozásait is érinti.

A globalizáció másik arca, egy ezzel egyidejűleg megnyilvánuló ellentétes irányú hatásról tanúskodik: a szomszédság, a lokalitás felértékelődéséről. A globalizációs folyamatokra reagálva – ellenhatásként – különböző embercsoportok keresik identitásukat, nemzeti, regionális és lokális szinten egyaránt. Fölerősödtek a közösségek iránti igények, a lokalitás kulturális örökségeinek, értékeinek megőrzésére tett erőfeszítések, s ezáltal az uniformizálódás ellen ható igény fogalmazódott meg. **A globalizáció tehát egyrészt áthelyezi a gazdasági, politikai, kulturális hatalmat a globális „arénába”, másrészt pedig éppen ennek hatására új szükségletet, nyomást teremt a helyi autonómia számára.** D. Bell amerikai szociológus ezt találóan a következőképpen fogalmazta meg: „A nemzet nemcsak túl kicsi lesz a nagy problémák megoldásához, hanem túl nagy is a kis problémák megoldására.”²⁶ (idézi Giddens 2000, 23) Ugyancsak a lokalitás jelentőségét erősíti az a tény, hogy megváltozott a munka világa. A részmunkaidő és a távmunka elterjedése, a munkanélküliség azt eredményezte, hogy egyre több ember tölti a napjának nagy(obb) részét otthonában. A modern kommunikációs eszközök széleskörű elterjedése tovább erősíti ezt a tendenciát.

Bauman (2002) a globalizációt a tér és idő metszetében tárgyalja. A globalizáció kettős hatását: a „globalizáltak” és „lokalizáltak” kettősségében ragadja meg. A globalizáció nyertesei részesednek annak előnyeiből: ők a „globalizált elit”²⁷, akik mobilak, térbeli korlátoktól mentesek. Ezért nevezi őket Bauman területen kívülieknek. Az ő számukra a világ kinyílt, a lehetőségek korlátlanok. A világ minden táján otthon érezhetik magukat, mert képesek megvásárolni azokat a szolgáltatásokat, melyek ezt az érzést keltik bennük. A mozgás szabadsága ugyanakkor egyenlőtlenül elosztott árucikk, mely a modern társadalom rétegződésében jelentős tényezőként szerepel. Az időbeli/térbeli távolságok jelentős csökkenése ugyanis nem homogenizálja az emberi környezetet, hanem inkább polarizálja. A „lokalizáltak”, azok az emberek, akik az újkori röghöz kötöttséget élék át, ami abban különbözik a középkortól, hogy ez utóbbi a benne élők számára természetesként adott volt, így biztonságot, hovatartozást biztosított. A mai korban viszont – a média által közvetített lehetőségekkel szembesülve – inkább a megfosztottság, kirekesztettség érzését élék át az emberek.

A globális világ nehezen átélhető egység az ember számára, s a szabadság, melyhez általában jutott, hogy elveszítette hagyományos közösségeit, félelmet, szorongást vált ki. Erre már Simmel (1972) is felhívta a figyelmet *A nagyváros és a lelki élet* c. tanulmányában, hogy a nagyvárosi szabadság, az egyéni függetlenség, a magány és a szorongás veszélyét is magában rejt.

A lokalitás a modern korban az emberek számára azt az áttekinthető, átélhető egységet jelenti, melyben a kölcsönös segítségnyújtás, a kiigazító, valamint kontroll-funkció valósul meg. A lakosok együttműködhetnek abból a célból, hogy hatással legyenek a helyi társadalom szabályaira. A közéleti szerepek föl vállalása, a civil részvétel, a felelőségek megosztása eredményeképpen a legkülönbözőbb helyi, formális és informális szervezeteket hozhatják létre a szomszédságon belül, hogy befolyásolják a helyi döntéshozókat, a helyi politikát. (Henderson-Thomas 2002)

A városszociológia újabb és újabb megközelítésből fedezi fel a lokalitás jelentőségét. Peter Dickens Giddensre hivatkozik, aki a helyiség – térbeli – megközelítést kapcsolatba hozza az emberi cselekedet társadalmi struktúrához való viszonyával. Kiinduló pontja a

²⁶Ennek az igazságnak az életben is megnyilvánuló példája a lokalitás gazdasági kiszolgáltatottságot csökkentő funkciója. Magyar példa, hogy több település a Felső-Kiskunságban a munkanélküliség problémáját – közösségfejlesztő szakember segítségének igénybevételével – gazdasági társulás létrehozásával (pl. paprikatermesztés, állattenyésztés, tönkölybúza termesztés stb.) helyi szinten próbálták kezelni. (Mészáros 2000)

²⁷Üzletemberek, tudósok, vezető politikusok, menedzserek stb.

struktúra kettőssége („*the duality of structure*”), az a gondolat, hogy a társadalmi struktúra egyben tárgy és következménye az emberi viselkedésnek, irányításnak. Az emberek nem pusztán kulturális alanyai a társadalmi „divattermelésnek” hanem aktív felismerői és használói a társadalmi és térbeli – lokális – környezetnek, melyet a saját életük, és annak a társadalmi rendszernek a felépítéséhez használnak fel, melynek maguk is részei. A társadalom nem képzelhető el „tér” nélkül, így nem létezhet „tér/hely nélküli” szociológia sem. A lokalitást nem hagyhatjuk figyelmen kívül, ha meg akarjuk érteni a társadalmi viszonyokat, a társadalmi folyamatok és az emberi aktivitás kapcsolatát. Ebben pedig nagy szerepe van a lokalitásban megragadható hétköznapi interakciónak, az emberek mindennapi életének. (Dickens 1990)

A *network* megközelítés hiányossága – sok előnye mellett – éppen az volt, hogy a személyes kapcsolatok és kötésekre való fókuszálás során figyelmen kívül hagyta a szomszédságot és más olyan nyilvános tereket, ahol a polgárok összejöhetnek egymással. (Wellman 1988)

A közösségi munka – mint szakma – viszont erre épít, hiszen egyik alapfogalma a szomszédság, lokalitás; úgy is, mint fizikai tér, s úgy is, mint pszichikai viszonyrendszer. Az a feltételezés képezi a közösségi munka alapját, hogy az emberek képesek érvényesíteni akarataikat, tudásukat, aktivitásukat egy közös cél érdekében; képesek hatással lenni a helyi politikára, a helyi gazdasági, kulturális, szociális viszonyokra. (Varga-Vercseg 1998)

A szomszédság jelentősége tehát korunkban nem csökken. Bár az emberi kapcsolatok nem korlátozódnak kizárólagosan a szomszédságra, hiszen az egyén kapcsolatrendszere szerteágazó és többdimenziós, mégsem elhanyagolható a lokalitás szerepe az ezredfordulón.

3. Közösség és városszociológia

A városszociológia a múlt század huszas éveiben vált a szociológia önálló ágazatává. Jelenős szerepe volt ebben Robert E. Park első városkutatásokra tett javaslatainak, melyekben a város tanulmányozásának legalapvetőbb kérdéseit vázolta fel. Park és Burgess nevéhez fűződik az ún. humánökológia meghonosítása, mely városértelmezési megközelítést a biológiában használatos fogalom kölcsönzésével vezették be.²⁸ Ez a megközelítés vezetett el ahhoz a felismeréshez, hogy a különböző társadalmi – környezeti – feltételek között eltérőek a társas szerveződési formák, vagyis „a társadalmi élet fizikai feltételei, valamint a társadalmi kapcsolatok, a kultúra és a politika között szoros összefüggés van”. (Szelényi 1973, 10)

A chicagói iskola képviselői arra is felfigyeltek, hogy a város – lakosságának eloszlását illetően – nem egy rendetlen „homokkupac”, hanem a népességeloszlást bizonyos törvényszerűségek szabályozzák. Ezáltal a város övezetekre oszlik, melyek funkcionálisan is differenciáltak és népességük összetételében is különböznek egymástól. E. Burgess nevéhez fűződik a koncentrikus körök elmélete; melyben az övezetek koncentrikus elhelyezkedését feltételezte. A legbelső körben az ún. központi üzleti övezet található (bankok, irodák, áruházak, szolgáltató központok stb.), melynek nappali aktivitása magas, ám az ott lakók aránya alacsony. A második, az átmeneti övezet, melyet a „dolgozó emberek otthona zóna”, majd a „lakóhelyi zóna” követ, végül a legkülső körben az „ingázók zónája” található. (Bell-Newby 1971)

A városkutatások derítették fényt arra, hogy a város az emberi, társadalmi kapcsolatok jellegét tekintve is differenciált rendszer. Leírhatók olyan egységek a városban, melyek jellegzetes életforma sajátossággal rendelkeznek. Ezeket az elkülönült részeket hívták „természetes övezeteknek” (*natural area*). Mindmáig fennálló kérdés ezzel kapcsolatban – és a

²⁸Lényege szerint az élő organizmusokat nem lehet környezetükből kiszakítva tanulmányozni.

„community study”-k egyik fő kérdése is ez –, hogy a különböző fizikai életkeretek mennyiben és milyen módon befolyásolják az emberek életét, magatartását (ez a „társadalmi tér”, ill. *sociospatial* perspektíva). Ennek a kérdésnek a megválaszolása nagymértékben segíthetné a modern várostervezés, városfejlesztés munkáját.

Az angolszász *community study* irodalom szintén szorosan kapcsolódik témához. A *community study* öt különböző megközelítést kínál a közösségek elemzésének:

a) A közösség mint társulás

Ez a közösségi forma legegyszerűbb szintje. Gyakran szinonimaként használjuk a különböző érdekcsoportok vagy munkahelyi csoportok tagságának megjelölésére. A kiindulási alap az, hogy az egyének kapcsolódnak és érintkezésbe lépnek egymással, hogy közös céljaikat elérjék. A térbeli közelség nem szükségszerű, de előfordulhat, ha a társulás helyhez, lokalitáshoz kötött. Ide tartoznak az interakcióra, a szociális *network*-re, ill. az utóbbi időben inkább a társadalmi struktúrára (*social structures*) vonatkozó tanulmányok.

b) A közösség mint területi érdekközösség

Ezt a megközelítést főként a település-szociológusok használják. Abból a felismerésből fakad, hogy sok vidéki (falusi) településen az emberek – kapcsolataikon keresztül – egy központi csomóponthoz kötődnek, pl. egy nagyvároshoz (munka és bevásárlási lehetőségek miatt; szociális és egészségügyi intézmények; szolgáltatások igénybevétele miatt). Ez a megközelítés is társulás bizonyos értelemben. Közösségi kötelekeket hoznak létre azok a közösségi érdekek, szükségletek, melyeket a függőségi helyzetben lévő – a városhoz, mint „hátszázhoz” kapcsolódó – régiók képviselnek. Az ide vonatkozó tanulmányok például a bevásárlási szokások, az ingázó életmód közösségi életet meghatározó aspektusait írják le.

c) A közösség mint territoriális egység

Ez a legáltalánosabb közösségi fogalomhasználat. A legszélesebb körű munkák, empirikus kutatások találhatóak a *community study* ezen részterületén. Interdiszciplináris megközelítésben – szociológiai, politológiai, antropológiai, szociálpszichológiai stb. – aspektusból vizsgálják a lokalitás, szomszédság problémakörét, az emberi kapcsolatok természetét. A tanulmányok két fő kutatási forrásból származnak, s keletkezésük kezdeti szakasza visszanyúlik a századfordulóra.

Az egyik – a tudományosabb – forrás, az 1930-as években beinduló antropológiai kutatások voltak, melyek a primitív társadalmak vizsgálatával foglalkoztak. Később szociológusok a modern, ipari társadalmak vizsgálatánál is alkalmazták az antropológia által kifejlesztett módszereket.

A *community study* ezen megközelítésének másik történelmi forrása a régiókutatás (*human geography*). A századfordulón francia földrajztudósok dolgozták ki a lokalitások „humanisztikus”, emberközpontú leírását. A fizikai jellemzésen túl, a humán karakterek figyelembevételével írták le a különböző vidéki közösségeket Franciaországban. (Ezeket inkább régiókutatásnak, semmint *community study*-nak hívták.)

Több esettanulmány készült a lakóhely és a helyi viselkedési formák összefüggésének elemzéséről. Ezekben pl. bányászvárosokról és halászfalukról írtak, ahol az izolációból, ill. a foglalkoztatottságból adódó társadalmi szolidaritás a kooperatív viselkedés különböző formáit eredményezte. Az 1960-as évekre a közösség és régiókutatás háttérbe szorult. A társadalomtudósok inkább a szisztematikus kutatás felé fordultak: a társadalmi folyamatok és a különböző társadalmi jelenségek közötti kapcsolatok feltárása felé. Vé-

gül is a szociálintropológiai módszerek alkalmazása, melyet a primitív társadalmak tanulmányozására dolgoztak ki, nem segítettek megoldani a közösségekről vallott azon implicit feltételezés problematikáját, mely „holisztikusan”²⁹ közelítette meg a közösségeket.

A modern ipari társadalmakban a települések nem a nagy társadalom mikrokozmoszai, hanem annak csak specializált részegységei, így sokkal inkább felfoghatók „részleges valóságokként” (*partial entities*).

Arensberg és Kimball a lokális közösségek vizsgálatával kapcsolatos kérdések, megközelítések egész sorát gyűjtötte össze, melyek a *community study* ezen ágához tartoznak. (Davies-Herbert 1993)

d) A közösség mint ideál vagy utópia

Ahhoz a koncepcióhoz kapcsolódik, mely a közösséget – a társulást vagy territoriális valóságot – egy eszményi közösség szintjére emeli. Ez egy olyan – értékeket hangsúlyozó – morális értelmezés, mely ideális kapcsolatot feltételez az emberek között. Képviselei szerint el kell fordulni a romlottságtól, a modern világ anonimitásától, és új alapelvek letételével kell küzdeni a társadalmi betegségek ellen.

Az 1990-es években „erkölcsi hangként” jelent meg Amerikában az Amitai Etzioni által elindított **kommunitáriánus mozgalom**. Ez a mozgalom közösségi megoldásokat keres a társadalomban tapasztalható erkölcsi hanyatlásra; a családi élet értékcsökkenésének, a bűnözés, korrupció elterjedésének megakadályozására. Hite szerint az amerikai társadalomnak szüksége van morális megújulásra, s ez lehetséges anélkül, hogy a puritanizmus végleteibe esnének; s anélkül, hogy a személyes életet korlátozni kellene.

Etzioni úgy látja, hogy sok társadalmi probléma gyökere abban rejlik, hogy az emberek túl sok jogot élveznek és túl kevés felelősséget vállalnak a közösségért. Arra hívja fel a figyelmet, hogy szükség van egy olyan megújult társadalmi szerződésre, melyben az egyéni jogok és a társadalom védelme kiegyensúlyozottan érvényesül. A kommunítáriánus mozgalom egy olyan társadalmi mozgalom, mely azt tűzte ki céljául, hogy változást idézzon elő a társadalomban: változást a morál, a társadalmi kapcsolatok és a nyilvánosság terén. A változások három legfontosabb színterét a családi életben, az iskolában és a közösségi kapcsolatokban jelöli meg. A család fekteti le az erkölcsi nevelés alapjait, az iskolában pedig a családi értékek megerősítése (esetleg pótlása, ill. korrekciója) történik. A harmadik „célpont” a közösségi kapcsolatok, hálózatok helyreállítása, ill. kialakítása, ahol az emberek törődnek egymással, s ezen közösségek egyben hozzájárulnak a polgári, társadalmi, s morális rend fenntartásához. Ennek megvalósításához sokféle elem (intézményi, politikai, kormányzati) együttes jelenléte szükséges. Ugyanakkor nem nélkülözhető a nemzeti szinten támogatott demokratikus folyamatok kiteljesedése, a különböző szubkultúrák tisztelete, az egymás elfogadása. A kommunítáriánus mozgalom aktív cselekvésre, csatlakozásra hívja fel az állampolgárokat, hogy a fenti területeken megindulhassanak a változások. (Etzioni 1993)

A kommunítáriánus mozgalom szociálpolitikát is érintő hatásával kapcsolatban Bill Jordan kritikákat fogalmaz meg. A közösségi felelősség hangsúlyozása ugyanis Angliában a konzervatívok és szociáldemokraták politikai retorikájává vált az 1990-es években. A jóléti állam biztonságot nyújtó rendszerének leépítéséhez, a globális piac „akadálymentesítéséhez” e mozgalom jelszavát kölcsönözték: szükséges, hogy a jogokra való fókuszálás helyett a köteleességek kerüljenek előtérbe. Jordan arra a veszélyre hívja

²⁹A közösség, mint „teljesség” koncepció a közösségnek arra a képességére utal, mely szerint képes magát fenntartani gazdaságilag, biológiailag és kulturálisan egyaránt (mint pl. a háromgenerációs vadászó, gyűjtögető életmódot folytató csoportok).

föl a figyelmet, hogy a „közösségiesség” eszméje, a kölcsönös segítség erőltetése társadalompolitikai szinten könnyen autoritárius konzervativizmusba csúszhat át. „A kommunikatívus bor liberális üvegben veszélyes kutyvalék.” A közösségi támogató kapcsolatok nem hivatottak helyettesíteni az államot, az állami garanciákat, a társadalmi közfelelősséget. A közösségi eszme nem válhat a politika fegyverévé, sem az emberek munkára kényszerítésében, sem a kölcsönösség-viszonosság erőltetésében.

A kommunitarizmus ugyanakkor felfogható egy alternatív radikális politikai irányzatként is, mely a helyi közösségek erőforrásait sokkal nagyobb mértékben kívánja kiaknázni. Ehhez viszont a liberális intézményrendszer reformjára lenne szükség, és arra, hogy a szociális munkások az egyénre, családra való fókuszálás helyett, a problémákat egy tágabb társadalmi térben, a lakosság bevonásával értelmezzék, hogy közösen találjanak megoldást a szociális kérdésekre. Ebben a megközelítésben a szociális munkások feladata, hogy közvetítsenek a közösségi kezdeményezések és a formális jóléti rendszer között. (Jordan-Jones 1996)

e) **Közösségek a városon belül**

Az ilyen közösségek egy nagyobb település kiegészítő egységei, alegységek a városon belül. A chicagói iskola az 1920-as években írta le a nagyobb egységeken belüli „*natural area*” (később lakóhelyi mozaiknak nevezik) alcsoportjait, melyek néhány jellegzetességükben (pl. szociális osztály jellegükben) homogéneknek bizonyultak. Ezek a lakóhelyi mozaikok alkalmasnak bizonyultak a modern város társadalmi régióinak elkülönítésére.

A *community study* közösségek a városon belüli megközelítése szerteágazó tanulmányokat foglal magában a közösségek társadalmi szerepéről, az individualizáció és a kommunikációs forradalom közösségekre gyakorolt hatásáról, a közösségen belüli interakció kiterjedtségének vizsgálatáról, a lokalitás helyi, kulturális meghatározottságáról stb. (Davies-Herbert 1993)

Empirikus kutatásom is e tág témakörön belül helyezhető el: esettanulmányom célja a lokalitáshoz kötődő, ugyanakkor személyes kapcsolatokkal is rendelkező közösségek funkcióinak megértése, feltárása.

4. Közösségek és hálózatok (*network*)

A hálózatelemzési megközelítés az 1970-es évek végétől új megvilágításba helyezte a közösségekről való gondolkodást. A teoretikusok túlléptek már azon a ponton, hogy bizonyítsák, vagy cáfolják a közösségek létezését. Az 1960-as években ugyanis bebizonyosodott, hogy a közösségek, szomszédsági kapcsolatok túlélték a nagy társadalmi átalakulásokat, és még a legmostohább körülmények között (pl. belvárosi slum, elszegényedett külvárosi terület) is fennmaradtak támogató közösségi kötelékek. Felismerték, hogy a lakóhelyi közösségek fennmaradása nem feltétlenül jelenti egyben azt is, hogy a közösségi kapcsolatok kizárólag a szomszédságra korlátozódnak. Ezért az 1970-es években több elemző is kiterjesztette a közösség definícióját a szomszédság, rokonság határait meghaladó, térben távolabbi kötésekre. Azzal érveltek, hogy a közösség esszenciája, lényege inkább annak társadalmi struktúráját leképező voltában található, mintsem egy térbeli struktúrában. Azt állították, hogy csak a közösségekről való eme újszerű megközelítés segíthet annak a támogató rendszernek a megértésében és feltérképezésében, melyben a városlakók segítik egymást. Ez azért is volt különösen szükségszerű és időszerű, mert a munkamegosztásban és a forráselosztásban létrejött széleskörű változások megváltoztatták a közösségek természetét. Ahelyett, hogy az egyén életének minden szejletében, társadalmi szerepeinek teljességében csupán egy szolidariszti-

kus helyi közösség tagjaként élné az életét, a város lakó emberek különböző szerepkörükben sokféle, speciális érdekközösség tagjai lehetnek, vagyis nagyobb számú szervezett csoporttal, közösséggel érintkeznek. Ezért a *network* képviselői a közösséget az egyén oldaláról közelítették meg: az egyén jelentőséggel bíró, informális közösségi kötéseit, kapcsolatait térképezték fel. Adatokat gyűjtöttek a hálózat struktúrájáról (a tagok közötti kapcsolatokról), kiterjedtségéről és a kapcsolatok tartalmáról (pl. a szociális támogatás megnyilvánulásairól). Figyelmük középpontjában az a kérdés állt, melyet eredetileg Georg Simmel vetett fel; azt tudniillik, hogy a hálózatban található kapcsolati „*pattern*”-ek (minták) hogyan hatnak a tagok felé történő „forráseloszlás” módjára? (Wellman 1988)

A közösség hálózatanalízis megközelítése új kutatási lehetőségeket biztosít a közösségi kapcsolatokat elemzők számára. Az egyén „kapcsolat-hálózata” megjeleníthető akkor is, ha a szomszédsági közösségi kapcsolatok gyengék. Tanulmányozhatók a különböző típusú kapcsolati kötések, mint pl. a munkával összefüggő kötések; baráti, intim kapcsolatok; távolabbi, gyengébb erejű kötések stb. (Angelusz-Tardos 1988/3) A hálózatelemzés segít át-hidalni a mikro- és makroszintű magyarázatok közötti szakadékot, és így többszintű elemzésre nyílik lehetőség. Azáltal, hogy az egyént nem mint atomot vizsgálja, hanem mint a társadalmi rendszer tagját, képes az alanyok közötti viszonyok struktúrájának, ill. az alanyok hálózaton belüli helyzetének leírására. A *network* megközelítések során a társadalmi viszonyok kontextusa megbízhatóan ragadható meg.

A társas kapcsolatokra irányuló szociológiai megközelítések általában a mikrocsoportokat célozzák meg, de nagyobb társadalmi alakzatok „szociometrikus” elemzésével is megpróbálkozhatunk (ennek lehetőségére már Moreno is felhívta a figyelmet). A csoportközi hálózatok „hálózata” a csoportok közötti kommunikációs kapcsolódásokat, közelséget-távolságot, nyitottságot rajzolja meg. (Angelusz-Tardos 1991) Ezzel a módszerrel azt is megvizsgálhatjuk, hogy egy lokalitásban melyik közösség játszik központi szerepet, melyik közösségben található a legtöbb „átfedést” más közösségi tagsággal, milyen a helyi közösségek struktúrája? A hálózatelemzés tehát utat nyitott nagyobb egységek, akár világszervezetek, világháló vizsgálatához is.

Az 1970-es évek végétől robbanásszerűen megugrott a hálózatelemzési megközelítés alkalmazóinak száma, s világszerte folytak kutatások az egyén közösségeinek feltérképezésére az USA-ban, Kanadában, Európában, Hongkongban és Indiában. Meglepő volt a hasonlóság, melyet a különböző országok – és az országokon belül a különböző városok – eredményei mutattak. Wellman (1988) a fenti országokban folyó kutatások eredményeit tanulmányában foglalja össze:

- A tény, hogy a legtöbb kötés nem kapcsolódik a lokalitáshoz nem jelenti azt, hogy eltűntek volna a szomszédsági kötelékek. A szomszédság karaktere (pl. homogenitása) hatással van arra, hogy az emberek milyen mértékben vonódnak be a szomszédsági életbe. (A szomszédsági kapcsolatokat illetően az emberek szelektívek; csak néhány helyi lakossal tartanak fenn kapcsolatot.) A segítségnyújtás, viszonyossági kapcsolatok erősítik az egyén lokalitáshoz való kötődését (biztonságérzetét, oda-tartozás-érzését).
- A nagyvárosi ember kevésbé rendelkezik a hagyományos – rokonsági, szomszédsági, gyülekezeti – kapcsolatokkal, mint a kistelepülésen élő ember. A városiak több „modern” közösség tagjai.
- Szoros összefüggést találtak a támogató (*supportive*) hálózat kiterjedtsége és az egyének egészségi állapota, ill. a betegségekkel való megbirkózás között. Egy longitudi-

nális vizsgálat kimutatta, hogy azok, akik nem rendelkeztek támogató kapcsolatokkal, korábban meghaltak, mint azok, akiknek kiterjedt kapcsolataik voltak.

- A vizsgálatok³⁰ megállapították, hogy a segítő jellegű kapcsolatok nem egydimenziós karakterűek, hanem a támogatás formája szerint specializáltak (érzelmi támaszt, materiális segítséget, információt nyújtó kapcsolatok stb.).

A posztindusztriális társadalmakban a szociális, társas kapcsolatok egyenlőségre, viszonyosságra alapozottak (egalitárius kapcsolatok), míg a harmadik világban erősebb a tendencia az aszimmetrikus kapcsolatok kiépítésére. A legnagyobb különbség az egyes társadalmak gazdaságpolitikájának, társadalompolitikájának eltéréseiből fakad. Attól is függ, hogy a különböző társadalmakban mire „használják” a kapcsolatokat, milyen forrásokat mobilizálnak a hálózatban, hogy az emberek milyen bizonytalanságokkal, félelmekkel, veszélyekkel kénytelenek szembenézni.³¹

A hálózatelemzés kevésbé tud tekintettel lenni a térbeli egységekre, lokalitásra, ezért nem szorította ki a hagyományos helyi közösségkutatást. A lokalitás felértékelődésének időszakában szükség van a közösségek és a lokalitás oldaláról is megközelíteni az emberi kapcsolatok kérdéskörét.

A *network* alapjául szolgáló rendszerszemlélet a szociális munka elméleteiben is jelentős szemléletbeli, gondolkodásbeli változást eredményezett. A hálózati munka első megjelenése a *case management* módszeréhez köthető. Az életvilág-orientált szociális munka elméleti megközelítésben még nagyobb hangsúlyt kap a hálózatelemzés, hiszen a szociális munkás a segítő kapcsolat folyamán három dimenzióban elemzi a kliens életvilágát: a tér, az idő és a kapcsolat dimenziójában. A szükségletekre épülő szociális munka elméletében (Bernasconi) a hálózat értelmezésének legkomplexebb megjelenését láthatjuk. Ez a megközelítés nem elégszik meg a klienst körülvevő természetes kapcsolati háló feltérképezésével, hanem ugyanilyen fontosnak tartja a rendelkezésre álló mesterséges hálózatok elemzését is, s azt vizsgálja, hogy e hálózatok mennyiben képesek betölteni a felmerülő szükségleteket.

5. Összefoglalás

Ebben a részben olyan jelenségeket, tendenciákat, elméleti/módszertani megközelítéseket tárgyaltam, melyek a mai kor közösségiség-kérdését érintik valamilyen módon. A tradicionális közösségek elvesztése űrt hagyott maga után. A demokratikus társadalmi berendezkedés, a szabadságjogok széleskörű elterjedése nem adott teljes választ a modern kor emberének kérdéseire, problémáira. Sőt, utat nyitott egy sor olyan jelenségnek, mellyel korábban nem kellett számolni (elidegenedés, félelem, szorongás, anómia, dezintegráció, kirekesztettség, új szegénység). A modern társadalmak szembesültek azzal, hogy a társadalmi integrációt az emberek társadalmi életbe való bevonásával, a civil társadalom megerősítésével lehet megteremteni. Ezért a huszadik század második felében a civil társadalom újból reneszánszát élte. Világossá vált, hogy az egyéni önkifejezés és a közéleti-politikai kérdések iránti érdeklődés a demokrácia minőségét javítja. Mindezeknek a színtere, az az átélhető egység – a lokalitás –, melyben a polgárok megfogalmazhatják érdekeiket, megtanulhatják a „társulás

³⁰Magyarországon Utasi Ágnes (1991) végzett kutatásokat a magyar interperszonális kapcsolatok jellegzetességeiről. A kutatás megállapította, hogy a kapcsolatháló természete is meghatározó: a nagyobb – kiterjedtebb – háló támogatóbb, mint a kicsi; a gyér – ritkás – háló barátságosabb; a heterogén háló a javak és szolgáltatások jobb elérhetőségét biztosítja.

³¹Gondoljunk bele például abba, hogy ott, ahol nincs nyugdíjbiztosítás, az időskori túlélés, biztonság sokkal alapvetőbb kérdés, mint ott, ahol nem okoz egzisztenciális problémát az inaktív kor.

művészetét”. A megváltozott életfeltételek az egyén oldaláról, a világtendenciák pedig a másik oldalról teremtenek új szükségletet a helyi közösségek iránt. Ugyancsak a közösség szerepének hangsúlyozását eredményezte az erkölcsi hanyatlás, értékválság (értékváltás), a devianciák fölerősödése. A komunitárius mozgalom a közösség modern kori megragadását ideológiai, erkölcsi szintre emelte. Így próbál egyensúlyt találni az egyéni jogok és kötelezettségek, valamint az állami intézmények, a piac és a civil társadalom között. A hálózat-elemzés nem politikaelméleti, ideológiai, hanem módszertani megközelítésből tárgyalja a közösségeket. Az a társadalmi változás tette szükségsszerűvé, hogy a modernizáció következtében az egyének nem csupán egy lokális közösség tagjaként élik le az életüket, hanem különböző társadalmi szerepükben sokféle közösséghez tartozhatnak. Ez a megközelítés az egyén oldaláról írja le a társas kapcsolatok világát, míg a hagyományos közösségkutatás a csoportokra, szerveződési szintekre fókuszál. Kutatási eredményeik – pl. a támogató rendszerek jelentőségéről – a modern közösségiség megragadásához nélkülözhetetlen támpontot biztosítanak.

Erre a háború utáni időszakra véleményem szerint az átrendeződés, az útkeresés jellemző. A keresés, kutatás tárgya az a továbbra is fennálló kérdés, hogy milyen módon épüljön föl a társadalom, hogyan teremthető meg a szolidaritás az egyének jogainak, igényeinek, szükségleteinek betöltésével egyidejűleg? Hogyan erősíthetők a társadalmi kötelek?

Egymásnak ellentmondó folyamatok hívják fel a figyelmet arra, hogy az individualizmus kultúrája, mely felszámolta a közösségeit, egyben új közösségi szükségletet is teremtett. Ez a kettősség figyelhető meg a hagyomány, vallás terén is: egyrészt veszítettek jelentőségükből, többé már nem rendelkeznek társadalmi szervező erővel, értékeik, normáik nem irányadóak, ugyanakkor egyfajta nosztalgikus keresés, hagyomány felé fordulás is megfigyelhető, főként a fiatal generáció körében. Új típusú egyházi közösségek alakultak az 1970-es években elsősorban az USA-ban, de később a „harmadik hullám” mozgalmi hatása áttért Nyugat-Európára is.

Ezek a folyamatok azt jelzik, hogy **az egyéni szabadság értékeinek hangsúlyozása, túlzott dominanciája, a norma- és keretrendszer hiánya** – ezek következményeivel való szembesülés révén – **felébreszti a vágyat az emberekben a keretek, normák iránt, s ezáltal felértékelődik a közösségi szolidaritás, a közösségi cselekvés, a közösségi összefogás jelentősége**. Mindezek alapján feltételezem, hogy a jövőben megnő a lokális közösségek szerepe.

III. A magyarországi helyzet: remények és csalódások

Magyarországon a második világháború után nagy társadalmi átalakulások történtek: a rendszer feudális jellege megszűnt, alkotmányjogi értelemben politikai demokrácia jött létre, jelentős strukturális és intézményi változás következett be. A változások ugyanakkor rövid idő alatt – szovjet nyomásra – olyan irányba mutattak, amit a társadalom többsége nem támogatott. A totalitárius rendszerrel kapcsolatos ellenérzések az 1956-os forradalomban törtek felszínre, melynek fő célja a szabadság kivívása volt. A forradalom leverése után egy hallgatólagos „megegyezés” jött létre a hatalmi elit és a társadalom tagjai között: a vezetés nagyobb függetlenedést engedélyezett az állampolgároknak (a magánélet határait jobban tiszteletben tartotta, megengedte a második gazdaság kialakulását), a társadalom tagjai pedig elviselték a hatalmi elit uralkodását. (Andorka 1997) Ez azt eredményezte, hogy míg az államszocializmus klasszikus korszakában az önérvényesítés lehetőségei meglehetősen korlátozottak voltak, addig a 80-as évek elejétől jóval több lehetősége adódott az egyénnek az érdekérvényesítésre, persze csak egyéni, családi szinten nem pedig közösségi, lokális szinten.

A rendszerváltás Magyarországon a szabadságjogok győzelmét jelentette. Az egyén felszabadult arra, hogy a magánélet falai közül kilépve, közösségi emberként – civilként – élhessen újonnan megszerzett jogaival: szabadon véleményt nyilváníthasson, szabadon szervezhessen közösségeit. Az új értékek, az új helyzet, az elvi választási lehetőségek bővülése azonban a társadalom többsége számára inkább frusztrációt okozott (egyrészt az új helyzethez szükséges szerepkészletek hiánya miatt, másrészt pedig a valós lehetőségek rohamos szűkülése miatt). Ehhez járult még hozzá az az uralkodó neoliberais ideológia, mely az egyén felelősségét, illetve „önhibáját” hangsúlyozta, s nem az összefogást, közös építést, szolidaritást erősítette. Az egzisztenciális fenyegetettség, az erősödő szegregáció, előítélet, antiszemitizmus, szegényellenesség nem kedvezett a közösségi szolidaritásnak, inkább egymás ellen fordította az embereket. (Szalai 1997)

A szabadság kivívása szükséges volt, de nem bizonyult elégségesnek ahhoz, hogy a modern mentalitás széles körben elterjedjen. Az erősödő elidegenedés és anómia (mely már a szocializmus éveitől megkezdődött), a szabálynélküliség³², bizalomhiány, „zérus összegű játékok” (egyik csak a másik kárára nyerhet), az informális mind-mind akadályozta a polgári értékek, a civilitás széles körű elterjedését Magyarországon.

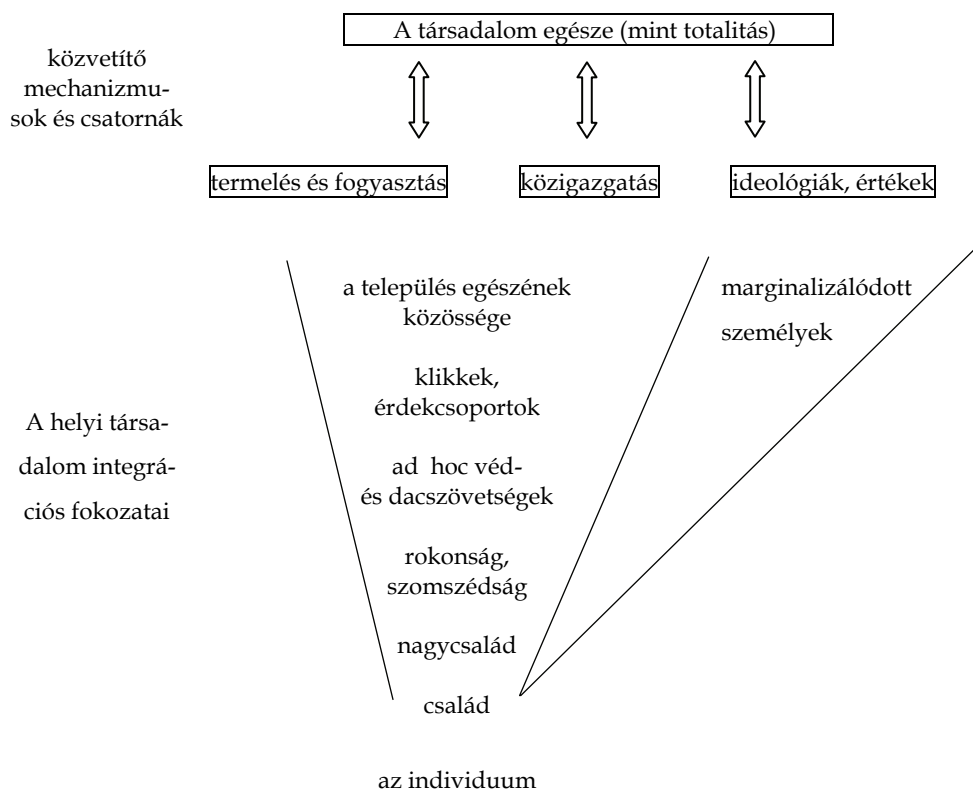
1. Közösség és helyi társadalom

A társadalom strukturálódásának folyamatában a család és a helyi társadalom³³ kitüntetett szerepet játszik. Az élethelyzetek – hátrányos helyzet – reprodukciója, a közvetítő mechanizmusok működése (viselkedési minták, értékek közvetítése), a különböző tudatformák továbbadása (állampolgári, „közpolgári” lét megélésére tett erőfeszítések) e két társadalmi szint fontos feladata. A helyi társadalomszerveződés szintjeit, melyek egyben integrációs szinteket is jelentenek, az alábbi ábra szemlélteti.

³²Az 1996-os háztartáspanel-vizsgálat során a megkérdezettek 42%-a teljesen, a 38%-a részben egyetértett azzal a kijelentéssel, hogy „aki vinni akarja valamire, az rákényszerül arra, hogy egyes szabályokat áthágjon”.

³³A helyi társadalom nem azonos a helyi közösségekkel. A helyi közösségek csupán egyik fontos dimenzióját képezik a helyi társadalomnak. A helyi társadalom formális és történeti viszonyrendszer, melyet érdekesültségek, érdekütközések rendszere határoz meg. (Gergely 1993)

1. ábra: A helyi társadalmszerveződés szintjei

(Bóhm 1999, 166)

Nem tekinthető minden település – az együttlakók közössége – helyi társadalomnak. A szerveződés, strukturálódás folyamatában csak akkor érik el a „szellem” közösségének szintjét³⁴, ha jól artikulált érdekekkel, érdekképviseléssel, identitástudattal rendelkeznek. Ennek kialakulásához sokféle elem együttes jelenléte szükséges. Meghatározó lehet pl. a „társadalmi tér-idő”, a társadalmi tevékenység-struktúrában folytonosan jelenlévő értékmező, a kölcsönös kooperatív viszonyok, a hagyományok által közvetített közösségi normarend, a szuverén „kulturahasználat”, a gazdasági és politikai érdekek természetes elkülönülése, a közös cselekvés képessége, a reprodukációs stratégiák érvényesülése stb. (Gergely 1993)

A helyi társadalom kialakulásának feltételei azonban nem csupán a lokalitásban keresendők. Belső társadalmasodásának folyamatát nagymértékben befolyásolja a makrotársas-

³⁴A helyi társadalom strukturálódása kapcsolatba hozható a Tönnies (1983) által megfogalmazott fokozatokkal a közösséggé szerveződés folyamatában: „A vér közössége ugyanis, amely a lényeg egysége, a hely közösségévé fejlődik, amelynek közvetlen kifejezőmódja az együttlakás; a fejlődés következő állomása a szellem közössége, az ugyanabba az irányba való, azonos értelmű együttes hatás és tevékenység.”

dalom, a társadalmi berendezkedés. A helyi társadalomfejlődés szempontjából Bóhm Antal három közvetítő mechanizmust jelölt meg (lásd korábbi ábra).

- a) A termelés és fogyasztás (foglalkoztatottság stb.)
- b) A közigazgatás (mely segítheti, vagy gátolhatja a helyi érdekek intézményesülését)
- c) Kommunikáció (információáramlás, érték- és ideológiaközvetítés)

Fontos megjegyezni, hogy bár a makrotársadalom mindezen csatornákon keresztül hatást gyakorol a helyi társadalomra, ez nem jelenti azt, hogy ezen szabályozó mechanizmus révén leképezi a nagytársadalom szerkezetét. A kutatók felfedezése éppen az volt, hogy a helyi társadalom másként szerveződik, mint a nagytársadalom. **A helyi társadalom tehát olyan szüntelenül mozgásban lévő társadalmi egység, mely primer csoportokon keresztül érdekeket, értékeket, ideológiákat közvetít, tradíciókat őriz, s az autochton strukturálódás lehetőségét nyújtja.**

A helyi társadalom funkcióit tekintve három tényező meghatározó jelentőségű:

- A *közvetítő funkció* során érdekeket, értékeket közvetít az egyén (család) és a társadalom egésze között. Ez a közvetítés kétirányú, oda-visszaható visszacsatolás egy jól működő demokratikus társadalomban. A település nem csupán befogadója, ill. végrehajtója a hatalmi elképzeléseknek, hanem visszajelzései révén aktív alakítója, formálója is.
- A helyi társadalom *integrációs funkciója* a döntési folyamatokban való részvétel, a változást elősegítő stratégiák kidolgozása, az állampolgáriság (*citizenship*), a társadalomhoz tartozás átélésének folyamatában valósul meg. Nagy jelentősége van (lenne) ennek a marginális helyzetű csoportok („kirekesztettek”) helyzetének javítása esetében, mely a közösségi szociális munka fontos célja. A társadalmi bevonás (*social inclusion*), a képessé tétel (*empowerment*) kulcsfogalmak az emberek életfeltételeinek javításában, melyet a változásokra irányuló közös cselekvés során valósítanak meg. (Henderson 1997)
- A *közösségtերemtő funkció* során a helyi társadalom a strukturálódási szintjeinek megfelelően jut el a családi közösségi formától a település egészének közösségéig, mint legmagasabb szintű közösségi formációig.

Az 1980-as évek elején megkezdett vizsgálatok azt bizonyították, hogy a korábbi évtizedek civil szerveződéseket, közösségeket romboló hatása ellenére is maradtak fenn olyan kezdemények, „közcsírák”, melyekből a civil társadalom szerveződhet. Nem haltak ki a közösségek, de a társadalom hosszan elnyúló átmenetisége rányomta bélyegét a társas viszonyokra. (Vitányi 1994/1)

A helyi társadalmak elemzése ugyanakkor arra is felhívta a figyelmet, hogy lokális szinten az emberi, kapcsolati, közösségi formák, értékek eltérhetnek az egységesnek hitt (szocialista) „nagytársadalmi” szinten találhatóéktól. Ezért a helyi lakóközösséget (az adott lokalitást) speciális esetként kell kezelni, nem pedig a makrotársadalom „minimalizált” képeinek tekinteni. (Gergely 1993, Bóhm 1999)

A rendszerváltás – az új közigazgatási struktúra létrehozásával – felgyorsította a helyi társadalom újjászerveződését. A helyi önkormányzatokról szóló 1990. évi LXV. törvény deklarálta, hogy a korábbi tanácsrendszert a helyi közösség által gyakorolt „közhatalom” váltja fel. A helyi önkormányzás törvényes garanciáit az Alkotmány, ill. az önkormányzati törvénykezés teremtette meg. Az Országgyűlés – vállalt kötelezettségeként – kifejezte a helyi közösségek önszervező önállóságának a támogatását, az önkormányzáshoz szükséges feltételek megteremtésének a segítségét, valamint a közhatalom demokratikus decentralizációjának az előmozdítását. A helyi önkormányzat fő kötelessége kifejezni és érvényre juttatni,

megvalósítani a közösség akaratát, a helyi közakaratot. Ennek feltétele: a demokratikus választás, a demokratikus működés és a széleskörű nyilvánosság megteremtése. Ez azt jelenti, hogy a helyi ügyekben való részvételt a „részvételi demokrácia” megvalósítása teszi lehetővé. Ennek feltételeit és garanciáit is szabályozza a törvény. Eszerint: a képviselő-testületi ülések nyilvánosak (kérdés, véleménynyilvánítási jog, javaslattételi lehetőség), bevezette a közmeghallgatás intézményét, valamint a népszavazás kezdeményezésének lehetőségét. A helyi önkormányzat feladatkörébe utalta a lakosság önszerveződő közösségének támogatását és a közösségekkel való együttműködést.

A rendszerváltás idején a helyi társadalmat kutatók – más szakmaterületek képviselőivel együtt – nagy várakozással tekintettek a változások elé. Abban reménykedtek, hogy a nagytársadalom és a helyi társadalom viszonya olyan közösségi terek kialakulását eredményezi, mely lehetőséget biztosít a helyi közösségek számára, hogy a helyi ügyekben aktívan részt vegyenek. Az eredeti elképzelés szerint az önkormányzatiság lényegi eleme lett volna a helyi autonómia azon megvalósítása, mely teret enged a helyi érdekcsoportok érdekkonfliktusainak, megteremti a nyilvánosságot és fenntartja az érdekluralizmust. Azt várták, hogy a megváltozott helyzetben a helyi társadalom jelentősége megnő. Azon túl, hogy védelmet nyújt a település lakóinak értékeik, örökségeik, hagyományaik megőrzésében, szerves része a polgárosodás, demokratizálódás folyamatának, hiszen a polgárok elsősorban a helyi társadalomban – a helyi közösségekben – sajátíthatják el a polgári értékeket, tanulhatják meg a demokrácia játékszabályait. Egy-két évvvel a rendszerváltás után csalódottságuknak adtak hangot a szakemberek. Nem történt meg ugyanis a kívánt átalakulás: **az önkormányzatok nem lettek a demokratikus közélet alapkövei**, a demokratikus működés személyi feltételei sem voltak adottak. „A színjáték folytatódik, a szereplők ruhát cserélnek.” (Gergely 1997, 22) A politikai vezetés az „uralkodás” régi típusát folytatta: az érdekközvetítés, érdekképviselet informális mezőben zajlik, a hatalmi viszonyok átláthatatlanok, a közügyek egyeztetéses irányítása korlátozva van. Nem alakultak ki regionális összefogások, térségi érdekek sem artikulálódhattak, mert a nagypolitika közérdekre (össztársadalmi érdekre) hivatkozva nem vette figyelembe a helyi akaratot, s így a helyi erőforrások is nagyrészt kiaknázatlanok maradtak.

A helyi társadalom és a közösségek egymással való viszonya tagadhatatlan. A működő helyi társadalom ugyanis a közösségek – első-, másod- és főként harmadfokú közösségek³⁵ – függvénye, annak szerves részét képezi. **Formális és informális közösségi viszonyokon keresztül szövődik az az érdekező, mely a helyi hatalom alternatívájaként jelenik meg a lokalitásban; részt vesz a forrásmegosztásban, egy igazságosabb, szolidarisztikusabb, demokratikusabb társadalom megteremtésében.**

A lokális közösségek a nagytársadalom és az egyén közé ékelődött mezőben egy szelét adják, melyek hozzájárulhatnak a lakosság társadalomba való integrálódásához, a társadalmi részvétel, a közös cselekvés megvalósulásához.

2. A civil társadalom Magyarországon

Kelet-Európában a modernizációs folyamat sajátos módon ment végbe: a felülről kezdeményezett modellben az állam – főként a gazdasági életben – indította el a modernizációt,

³⁵Az elsőfokú közösségeket a „face to face” jelleg, a személyesség-intimitás, az alacsony létszám és a tartós együtt maradás jellemzi. A közösségnek nincs önmaga létezésén kívüli célja. A másodfokú közösségekben az egyén nem vesz részt teljes személyiségével, csak személyisége valamely oldalával; az ember nem természet-adta – veleszületett – közössége, hanem tudatosan választott közösség. A harmadfokú közösségek tulajdonképpen az első két fok egymásra vonatkoztatása: az egyén teljes személyiségével vesz részt, de nem született bele, hanem választotta azt a közösséget. (Vitányi 1995)

ugyanakkor gátolta, fékezte a társadalom önmozgását és a politikai modernizáció kibontakozását. Ennek következtében a kelet-európai modernizációban az egyenlőtlen fejlődés törvénye érvényesült. Az egyenlőtlen fejlődés – többek közt – abból az ellentmondásból fakadt, hogy a felülről vezérelt társadalomirányítás meghatározta ugyan a fejlődés területét, irányát, idejét, de a megvalósítás módját az alsóbb szintek – civil társadalom mikroszervezetei – erőforrásainak hiányában, azok kompetenciájának kiiktatása miatt kevésbé tudta befolyásolni. Ez persze nem jelenti azt, hogy a „civil világ” az államszocializmus idején csupán egy „tehetetlen tömeg” lett volna, sokkal inkább – Polányi kifejezését használva – a „védekező társadalom” funkcióját töltötte be. A civil társadalom szerveződése ugyanis védelmi mechanizmusként működtek az állami beavatkozással szemben.

Így a 80-as évek kelet-európai társadalmi megmozdulásai a civil társadalom sajátos, új értelmezési lehetőségét adták. Az elnyomó állammal szembeni tiltakozás terepeként, az emberi jogokhoz kapcsolódó politikai stratégiaként, a civil társadalom a társadalom önvédelmi eszköze lett.

A civil társadalom újraélesztésének gondolata a 70-es évek közepén született meg Lengyelországban. Az elképzelés az volt – tanulva az alulról jövő forradalmak (1956) és a felülről jövő kezdeményezések (1968) kudarcaiból –, hogy a civil társadalmat egy mozgalom, a Szolidaritás fogja megteremteni. A stratégia a hatalom visszaszorítására irányult. Ezek az elképzelések nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket. A történelmi események két fő tanulsága az volt, hogy pluralista civil társadalom nem nőhet ki egyetlen mozgalomból, és nem lehet életképes hosszútávon az alkotmányosság intézményi keretei nélkül. (Arató 1992)

Magyarországon a társadalmi átalakulás nem támaszkodhatott széles társadalmi rétegekre. A kollektív ellenállás helyett országunkban csupán egy szűkebb értelmiségi kör képviselte a második – kritikai – nyilvánosságot. A „bársonyos forradalom” eredményeképpen megvalósult ugyan a békés átmenet, ám a társadalom mobilizálására nem került sor. Bozóki (1992) szerint a **demokratikus átmenet paradoxona abban áll, hogy nem tette lehetővé a társadalom széles rétegei számára a valódi történelmi cselekvést, ezért a szakítás pillanatából hiányzott a kollektív identitást teremtő élmény. Ez hosszabb távon is rányomja a bélyegét az állampolgárok társadalmi életben való aktív részvételére.** A tapasztalat azt mutatja, hogy a rendszerváltás érzelmi fellángolása után az emberek többsége visszatért a korábbi – a túlélés egyéni útjait kereső, a politikától inkább elforduló – életstratégiához.

A fordulat éveiben gomba módra szaporodtak a civil szervezetek: különböző alapítványok, egyesületek, társadalmi szervezetek, hálózatok jöttek létre, mozgalmak alakultak. A 90-es évek végére már közel 50 ezer civil szervezet volt; vagyis közel tíz év alatt számuk megtízszereződött. Tevékenységcsoport szerint a szervezetek legnagyobb hányadát a szabadidő (16%), oktatás (14%), sport (14%) nonprofit szervezetek alkották, majd ezeket követte a sorban a kulturális (10%), szakmai, gazdasági érdekképviselő (9%) és a szociális ellátás területére fókuszáló szervezetek aránya (8,7%). 1999-ben a nonprofit szektor által előállított hozzáadott érték a GDP 0,8%-át tette ki. Ezek a számok azt mutatják, hogy a civil társadalom számbeli növekedése megtörtént. A társadalmi önszerveződés jogi/alkotmányos keretei biztosítva vannak. A számszerű adat – a szervezeti sűrűség – ugyanakkor nem megfelelő attribútuma a civil társadalomnak, nem fejezi ki ugyanis a minőséget, a civil társadalom ethoszát. **A magyar civil társadalom számbeli nagysága kielégítőnek mondható, de társadalmi súlyát, erejét illetően még gyengének, kialakulatlanak tekinthető.** Gyengeségét mutatja az is, hogy a szervezetek autonómiája megkérdőjelezhető; az államhoz, piaci szereplőkhöz fűződő viszonyukban kiszolgáltatottak, identitásuk meghatározásában bizonytalanok. Furcsa paradoxon, hogy bár a magyar civil társadalom az állammal szemben definiálta önmagát a rendszerváltás idején, győzelme után léte mégis az államtól függ. Annak ellenére, hogy a szervezetekben az állami támogatások az összes bevétel csupán 20%-át teszi ki (szemben a nyugat-európai kb. 40%-kal szemben), mégis az „életben maradási” jelenti a

civilek számára³⁶. Ennek a függőségnek az ára a politikai társadalom (a közélet, sajtó, a nyilvánosság terének befolyásolása; az állam felett gyakorolt kontrollfunkció) kialakulásának akadályoztatottsága, és az ezzel összefüggő „átpolitizáltság” problémája.³⁷ Az állam leginkább csak korrekciós szerepbe engedi be a civileket, így többnyire hiányzik az érdekérvényesítés és a prevenció. Az egységes fellépést nehezíti egyrészt az a helyzet, hogy a magyar civil társadalom meglehetősen heterogén (mivel sokféle szerep felvállalása vált szükségessé); másrészt a szervezetek közötti együttműködés sem kielégítő: hiányzik az erőforrás-megosztás, a hatékony információáramlás. A forrásokért folyó harc is inkább a megosztottságot erősíti, s a közös civil identitás kialakulását akadályozza. (Czike 2001)

A civil szervezetek problémái közé tartozik az is, hogy meglehetősen alacsony az önkéntesek száma: a felnőtt lakosság mindössze 5%-a végez önkéntes munkát formális szervezetekben és kb. 30%-ra tehető az informális önkéntes munkát végzők aránya. Nyugat-Európában ennél jóval többen végeznek önkéntes munkát: kb. 35-50% a formális szervezetekben, 50-80% az informális szférában. (Bíró 2002) **Az önkéntes tevékenységben való alacsony részvétel a társadalmi tőke deficitjére utal.** Ugyancsak ezt a feltevést erősíti meg a társadalom egészében tapasztalható bizalmatlanság, mely a civil szereplők közötti viszonyra is rányomja a bélyegét. A széleskörű társadalmi részvétel, bevonódás nem csupán a civil társadalom formális szervezeteiben hiányzik, hanem az informális szférában is.

A magyar társadalom jelentős része marginalizálódott. Ma már kb. 40%-ra becsülik a leszakadók arányát. Egy erősen polarizált társadalomban az elbizonytalanodott helyzetű, kiszámíthatatlan jövőtől tartó állampolgárok társadalmi döntésekbe való bevonhatósága erősen megkérdőjelezhető. Számukra a túlélési stratégiák kidolgozása válik az életet vezérlő elvvé, nem pedig a közpolgári státusz eléréséért folytatott küzdelem. (Bóhm 1999)

A tapasztalat azt mutatja, hogy nem csupán a hátrányt szenvedők érdekérvényesítése gyenge. Történelmi okokra vezethető vissza az a helyzet, hogy az „állampolgáriság” kialakulásának lehetősége helyett, a társadalmi „alattvaló”, a hatóságoknak való kiszolgáltatottság – mindmáig élő – attitűdje honosodott meg. Tehát nem csak az Alexander által hangsúlyozott szolidaritás, hanem a Dahrendorf által fontosnak tartott bizalom is sérült. Ehhez még hozzájárultak a kelet-közép-európai társadalmak fejlődésének sajátosságai, melyek inkább dezintegrációt, atomizálódást eredményeztek, mintsem a „*societas civilis*” kialakulásának feltételeit teremtették meg. (Miszlivetz 1998)

A társadalmi szolidaritás és bizalom hiánya egy olyan vákuumot teremt, mely helyettesítő mechanizmusok sorát vonja maga után: providencializmust (mely passzivitáshoz, a diskurzus regressziójához vezet); korrupciót; idegengyűlöletet és paternalizmust (mely megátolja az egyént abban, hogy autonóm lényként, aktív társadalomformáló erőként lépjen fel). (Miszlivetz 1999)

Az Európai Unióhoz való csatlakozás kapcsán fontos kérdés, hogy milyen következményei vannak/lesznek a kelet-közép-európai régió csatlakozásának, a fentebb említett történelmi múlttal rendelkező civil társadalom jelen állapotában? Hogyan képes az új európai társadalmi tér befogadni a helyüket éppen csak kereső civil társadalmakat, illetve további kérdés, hogy milyen hatást gyakorolnak egymásra a különböző „civilizációk”? Az egységes Európa megteremtésének színterei nem korlátozhatók a politikai, gazdasági élet szintjeire.

³⁶A legkiszolgáltatottabb helyzetben azok a szervezetek vannak, akik állami feladatokat vállalnak fel, s hiányzó, vagy diszfunkcionálisan működő állami szolgáltatásokat váltanak ki. A működési költségek (minimális) előteremtése minden erejüket fölemészti. Sokszor újabb és újabb feladatok fölállalásával igyekeznek pótolni a hiányokat, mely hosszútávon a szolgáltatás minőségének rovására mehet.

³⁷A kutatások azt mutatják (Czike 2001, Bíró 2002), hogy a civil szervezetek egy része kevésbé tudja megőrizni pártpolitikai függetlenségét. A társadalmi szervezetek költségvetési támogatása ugyanis nem normatív szabályok szerint zajlik. A támogatások elbírálási folyamatai egyedié, és sokszor nem a szakmai szempontok érvényesülnek.

Ugyanolyan fontos átgondolni a társadalmi/társadalompolitikai, kulturális aspektust is, különben „nem szándékolt következmények” sorával kell szembenéznünk.

A civil társadalom és a lokális közösségek összefonódása, egymás kölcsönös erősítésében áll. A civil társadalom megteremtésének lehetőségei a közösségekben elsajátított értékek (szabadság, szolidaritás, bizalom, aktív részvétel stb.) által szélesednek ki. Szükség van tehát a formális és az informális közösségek szocializációjára, hogy az új közpolgári attitűd – *citizenship* – meghonosodjon Magyarországon. A hatalom felől nézve a civil társadalom kialakításáért tett – reménybeli – erőfeszítések (törvényi, jogi, finanszírozási kérdésekben) elősegíthetik a legkülönbözőbb helyi és nem helyi közösségek létrejöttét, melyek hozzájárulhatnak „a civilizáció civilizálása” folyamatához; megteremtve a nyilvánosságot (átláthatóságot), a társadalmi integrációt és a szolidaritást.

3. Összefoglalás

Remények és csalódások. A rendszerváltozás idején sokan reménykedtek a demokratikus társadalom kialakulásában: hogy megerősödik a civil társadalom, hogy az informalitást főlváltja a társadalmi rend, és részvételi demokrácia jön létre. Remények fogalmazódtak meg a helyi társadalom megerősödésével kapcsolatban is: hogy növekszik a helyi autonómia, az állampolgárok élnek a „részvételi demokrácia” adta lehetőségekkel, az önkormányzatok a demokratikus közélet alapkövei lesznek.

Sajnos nem így történt: a civil társadalom nem erősödött meg, a helyi társadalomban sem zajlott le a kívánt átalakulás. Az informalizmus – mint negatív örökség – tovább él és átítatja az új intézményi rendet. A kapcsolati tőke szerepe nem csökkent jelentősen. **A megkésett magyar fejlődés, a polgári átalakulás megszakíttósága, a kollektívizmus** – mely szembeállította az egyéni és társadalmi érdekeket – **mind-mind olyan történelmi lenyomatok, melyek a jelenben is hatással vannak a társadalmi fejlődésre.** A magyar állampolgár – úgy tűnik – még mind a mai napig nem tapasztalta meg igazán erejét, hogy tudniillik „a vezetők hatalma az ő (nép) beleegyezésén múlik”, és „neki joga és kötelessége a maga fölött álló hatalmasságokat megválogatni és szükség esetén elkergetni” (Bibó István). Pontosabban megtapasztalta, de azt is átélte, hogy ennek súlyos következményei lehetnek, így maradt a passzivitás, az óvatosság.

IV. Közösségek a lokalitásban: Pestszentimre közösségei (esettanulmány)

Kutatási terepnek Budapest XVIII. kerületének egy részét, Pestszentimrét választottam. Pestszentimre sajátos múlttal rendelkező „falu a városban”. A település történelme az önállóságért, az elviselhetőbb körülmények megteremtéséért folytatott küzdelem történelme. Az egymásrautaltság, a közös célért folytatott harc erősítette az összefogást, a közösségi érzést, a „mi-tudatot”. (Társadalmi munkával, ill. a lakosság adakozásából épültek annak idején pl. az orvosi rendelők, iskolák, óvodák, templomok, játszótérek stb.)

Pestszentimre korábban – az Alacska úti Lakótelep (ami egy térben elkülönülő szomszédsági egység) megépülése előtt – egyetlen más kerületrésszel sem volt közvetlenül határos. Erdősávok, szántóföldek választották el más lakóövezetektől. A település szerkezetéből is adódik, hogy önálló egységként funkcionál. Központjában szolgáltatást nyújtó létesítmények (posta, bank, étterem, boltok stb.) találhatók. Ugyanakkor a szociális intézmények többsége – kivéve pl. a Gondozási Központot – Pestszentlőrincen működnek (CsSK, Nevelési Tanácsadó). Mivel a lakosok Pestszentimre területét egy önálló lokalitásként élik meg, nehezményezték, hogy sok szolgáltatásért egy másik kerületrészbe kell utazniuk. Több éves küzdelem eredményeként néhány intézmény (Polgármesteri Hivatal ügyfélszolgálat, Okmányiroda, Gyermekjóléti Szolgálat) kihelyezett részleget nyitott.

Kíváncsi voltam arra, hogy egy ilyen speciális közösségi múlttal rendelkező lokalitás, melynek nyomai – a lokálpatriotizmus – ma is tapasztalható valóság, milyen típusú közösségekkel rendelkezik; megtalálhatók-e a közösségi összefogás, szolidaritás csírái a történelmi múlt lenyomataként?

Empirikus kutatásom egy esettanulmányként értelmezhető, mely a helyi közösségek feltérképezésére irányult. Olyan közösségeket kerestem, ahol a tagok személyesen ismerik egymást, és valamilyen formában megjelenik az egymás segítésére, támogatására irányuló tevékenység, a szolidaritás.

Módszertani megközelítés

A közösségek felderítését, az úgynevezett „hólabda” módszerrel végeztem: olyan közéleti személyiségeket kérdeztem meg, akik jól ismerik a terepet (polgármester-helyettes, önkormányzati képviselő, pedagógus, védőnő), így a tőlük kapott információk alapján indultam el, majd a felvett kapcsolatok segítségével bővítettem a közösségek körét.

Pestszentimre közösségi hálózatának a feltérképezéséhez az interjúzás technikáját alkalmaztam. Azért választottam ezt a módszertani megközelítést, mert úgy gondolom, hogy a személyes kapcsolatfelvétel jobban elősegíti az ott lakó emberek szükségleteinek, értékeinek, lakóhelyükhöz való viszonyuknak, kapcsolatrendszerének megismerését, a meglévő közösségek funkcióinak megértését.

Az interjúkat a közösségek vezetőivel készítettem; néhány esetben pedig vezetőhelyetttel, illetve kiscsoportvezetővel beszélgettem a közösség működéséről. Az esetek többségében nyitottságot tapasztaltam. Szívesen beszéltek közösségi életükről, sikerükről, nehézségeikről. A lokalitás problémáinak teljesebb megértése érdekében fölkerestem a Családsegítő Központ és a Nevelési Tanácsadó vezetőjét, a helyi illetőségű alpolgármestert, a védőnőket, s egy olyan pedagógust, aki már gyermekként is átélte e lokalitás közösségi szellemiségét.

Az interjúk készítése két időpontban történt: 1997-ben és 2004-ben. Kíváncsi voltam, hogy az eltelt 7 év alatt mi történt a közösségekkel. Milyen változásokon, fejlődési stádiumokon mennek át a közösségek, fennmaradnak-e, ill. milyen új közösségek alakulnak? Ér-

zékkelhető-e változás a tagok civil közösségekről alkotott elképzelésében (a civilitás, *citizenship* megélésében)?

A vizsgálat azt mutatja, hogy túl nagy elmozdulás a civil társadalmi életben nem történt. Alakultak ugyan új közösségek, de mások megszűntek. Vannak stabil közösségek, melyek létszáma nő, tevékenysége bővült (Polgárőr Csoport), van olyan hosszú évek óta működő civil egyesület, mely taglétszáma a felére csökkent, de jelentőségéből mégsem vesztett (Széky Endre Társaság). Más közösségből pedig kivált egy csoport és új kis közösséget alapított – osztódott – (Baptista Gyülekezet). A legtöbb mozgás, változás a szabadidős közösségek terén figyelhető meg. A laza szerkezetű csoportok erősen függenek a csoport vezetőjétől, s ha a vezető kilép, szétesik a csoport. Különösen igaz ez a fiatalok közösségeire. Tapasztalatom az, hogy az ifjúság nem szocializálódik a közösségi életre. Nem hoznak létre közösségeket, nem tudják működtetni a felnőttek segítségével nélkül. (Kivéve az ifjúsági bűnelkövető csoportokat – bandákat –, melyek önszerveződők, sajátos hierarchiával rendelkeznek.)

A kutatás következő szakaszában a kérdőíves módszert választottam. A kérdőív kérdései a közösségek:

- megalakulására,
- szervezeti felépítésére,
- létszámára, összetételére,
- fejlődésére (tevékenységbővülésére, új tagok bevonására),
- aktivitására,
- célorientációjára, irányultságára,
- külső, belső kapcsolataira kérdeztek rá.

A célom az volt a kérdőíves vizsgálattal, hogy a különböző közösségtípusok közötti azonosságok, különbségek feltérképezésével, összefüggések keresésével mélyebben feltárjam a mai modern társadalomban a lokális közösségek funkcióit, működését.

A következő fejezet első részében az általam vizsgált közösségeket mutatom be röviden. Leírásomban, az interjúkban elhangzottakra támaszkodom elsősorban. Ezt követi a közösségek különböző dimenziók alapján történő feldolgozása, melyben főleg a kérdőív választai jelennek meg az összefüggések fényében. Az interjú készítése során feltett kérdéseket és az általam készített kérdőívet a mellékletek tartalmazzák.

1. Orientáció

A pestszentimrei közösségeket orientációjuk alapján 4 csoportba osztottam.

Az **első csoportba** tartozó közösségek jellemzője, hogy a szerveződés alapja a közös hitvilág, értékek és a tradíció. Értelemszerűen ezek az egyházi közösségek.

- Római Katolikus Közösség
- Református Gyülekezet
- Baptista Gyülekezet

A **második csoport** közösségeinek az a sajátossága, hogy tevékenységük fókuszában a helyi társadalom, a lokalitás szükségleteinek kielégítése áll. Ide soroltam:

- Dr. Széky Endre Pestszentimre Történeti Társaságot,
- Imrei Polgárőr Csoportot,
- Együtt Pestszentimrért Egyesületet (EPE),
- Nagycsaládosok Egyesületét,
- Háziorvosi Szövetkezetét,
- Óvodai Szülőcsoportot.

Az Óvodai Szülőcsoport idesorolása megkérdőjelezhető, hiszen nem a tágabb lokalitás, hanem egy szűk csoport szükségleteit célozza meg. Önkényes besorolásom során azt a szempontot vettem figyelembe, hogy a közösség vezetője mennyiben rendelkezik a szomszédságot is érintő látással, gondolkodásában, akcióiban tetten érhető-e a tágabb közösségre figyelés, vagy csak a szűk értelemben vett csoportra fókuszál. Mint majd később látni fogjuk a közösségek bemutatásánál, az óvoda vezetője arra törekszik, hogy intézménye a városrész integráns része legyen, s ennek érdekében bevon szülőket, szomszédokat, segítőkét, önkénteseket, szakembereket.

A **harmadik csoport** fókuszában a közös érdeklődés áll: a hobbi, szórakozás, sport. Ezek olyan klubok, melyeknek a közösségi ház ad otthont:

- Fantasy klub,
- Kertbarát klub,
- Kerékpárosok klubja,
- Bélyeggyűjtők köre,
- Tánciskola - Kulturális Egyesület,
- „Kati-klub”.

Végül a **negyedik csoportot** a kapcsolatokra, barátságra épülő közösségek alkotják, ahol az együttlét öröme a meghatározó:

- Volt diákok közössége,
- Idősek klubja.

Itt is vitatható, hogy az idősek csoportja baráti társaság-e, vagy sokkal inkább a hasonló élethelyzetben lévők találkozási pontja. A közösség deklarált célja alapján – mely a kapcsolatépítést hangsúlyozza – soroltam a kapcsolatalapú közösségekhez, és nem az érdeklődés központú csoportba.

2. A közösségek bemutatása

2.1. Az egyházak

Az 1998-ban készült országos reprezentatív felmérés szerint a lakosság 60–70%-a vallja magát hívőnek, de csak mintegy 10% azok aránya, akik rendszeresen (havonta legalább egyszer) járnak templomba. A megkérdezettek 30–35%-a rendszertelenül, ritkán látogat el egyházába.

Érdekes adat, hogy a rendszerváltás, a pluralista médiapolitika, a szabad vallásgyakorlás nem járult hozzá a hívők számának emelkedéséhez. Megváltozott ugyanakkor az egyházak szerepe. 1989 előtt a kelet-európai egyházak a hitéleti funkcion túl a társadalom különböző típusú autonómiájának védelmét is ellátták az erős ideológiai nyomással szemben. Mára ez a funkció értelmét veszítette. A 90-es években kibontakozó új modernizációs hullám azt a kérdést vetette fel az egyházak számára, hogy képesek-e a megváltozott körülményekre reagálva új célokat kitűzni, új társadalmi funkciókat definiálni. (Tamás 2000)

Az egyházak maguk is átéltek a változást; több szinten is. Mindhárom egyház vezetője megfogalmazta, hogy zártabbak lettek az emberek. 20–30 évvel ezelőtt könnyebb volt kapcsolatot fölvenni, beszélgetni; az otthonaikat is szívesen nyitották meg, örültek a családlátogatásnak. Ma már „nyűgnek érzik”. (Ugyanez a véleménye az iskolaigazgatónak is: „a családlátogatás ma már nem elfogadott”.)

Nehéz a tagok közötti kapcsolatok kiépítése és fenntartása: „önmagukkal – családjukkal – vannak az emberek elfoglalva”. Kevés a szabadidejük, keményen küzdenek a megélhetéért. Az empirikus kutatások is leírják, hogy a rendszerváltás okozta sokk (munkanélküliség, hajléktalanság, szegénység) enyhítése miatt megerősödött a családon belüli, mikrotársadalmi szolidaritás, de az „idegenek” családi körön kívül lévők iránt érzett szolidaritás igen gyenge. (Utasi 1991; 2002; 2004) **Megfigyelhető egyfajta bezárkózás, úgy a családi, mint a gyülekezeti életben.** „40 év terméke, hogy bezárkózunk, nem hívjuk az embereket, csak magunkban vagyunk” – mondta egy katolikus kiscsoportvezető. A reformátusok is hasonlóan vélekednek: „Nyitni kell az egyháznak, hogy ne legyen zárt. Magunkban jól elvagyunk, de nehezen építünk kapcsolatot a nem hívőkkel. Hidakat kell építeni.”

A bezárkózásnak egyik következménye, hogy az egyház és a társadalom közötti kommunikáció akadályozott. Egyrészt hiányzik a mai egyházképben a társadalom felé fordulás, az önmagát integráns társadalmi intézményként definiáló énkép, a társadalomtudomány nyelvén – közös nyelven – való kommunikáció, másrészt pedig az intézményes keret, színtér is, amelyben a kapcsolódási pontok meghatározhatók, a közös gondolkodás megteremthető. (Horányi 2000)

A szociális gondoskodás, segítség, az oktatás, az egészségügyi ellátás fontos társadalmi funkciók, melyeket a rendszerváltás óta az egyház újra ellát, de ezek a szolgáltatások is többnyire elkülönülten vehetők igénybe. A helyi társadalom problémáinak megoldásában való részvétel egy lehetőség lehetne a közös cselekvésre, összefogásra, melybe a helyi intézmények, közösségek, civil szervezetek éppúgy bevonódhatnak, mint az egyházak és az önkormányzat.

A „zárt egyház” problémáján túl az egyházak vezetői egyfajta „generációs problémáról”, „generációs feszültségről” beszéltek. **Mindhárom egyház képviselője megfogalmazta, hogy az idősebb generáció által gyakorolt tradicionális hitélet, és a fiatalok hitéleti gyakorlatok között különbség található, mely feszültségeket generál a közösségekben.** A merev, tradicionális mintákat, szokásokat, liturgiákat megszokott idősebb generáció nehezen tud alkalmazkodni a fiatalok lendületes, önérvényesítő autonóm magatartásához. Ebből (is) fakad a korosztályi elkülönülés a különböző alkalmakon. Ezt a vezetők nem tartják jónak: „Össze kell hozni a különböző korosztályokat” – mondta a református lelkész.

A vezetők örömmel veszik a fiatalok érdeklődését, bevonódását a közösségi életbe. Úgy érzik, hogy az egyháznak megújuláson kell átmennie, s ehhez a fiatalok újszerű gondolkodása, energiája szükséges. Az, hogy a fiatal generáció nem rendelkezik tradicionális múlttal, ezt az átalakulást, egyházi „rekonstrukciót” segítheti. Ugyanakkor az a hátránya, nehézsége ennek a folyamatnak, hogy a fiatalok kevésbé elkötelezettek bizonyos egyházfenntartói munkák elvégzésére, s ezzel az egyházi közösség működőképessége kerülhet veszélybe. „Lassan kimegy az a generáció, amelynek voltak tradicionális tapasztalatai – s ennek vannak előnyei is –, de az egyházmunka kerül így veszélybe, mert nincs aki a munkát elvégezze!” – mondta a református lelkész. „A megszokások nehezítik a változást; az idős emberek gondolkodásmódja akadályozhatja a változást. A fiatalokban éhség van, vágynak arra, hogy tartozzanak valahová, de nincs mintájuk, nem tudják, hogy milyen a hétköznapi keresztény élet” – vélte a katolikus pap.

A kiscsoportos együttlétek lehetőséget teremtenek a kapcsolatépítésre, egymás segítésére, a közös tanulásra, felfedezésre. Ezt használják ki a gyülekezetek, s így az évek során a fiatal, keresztény múlttal, mintával nem rendelkező tagok is beépülnek, és aktív taggá válhatnak. („Az emberek kiscsoportban megnyílnak, megosztják problémáikat, egymásért imádkoznak.”)

A harmadik kihívás, amivel az egyházi közösségek szembenéznek, a közösségi tagok aktivizálása. „A nagy többséget nehéz aktívvá, önállóvá tenni.” „Kevés az elkötelezett, aktívizálható ember.” „Ma csak valami vagy valaki ellen, mások szidására lehet mozgósítani az

embereket.” – mondták az interjúalanyok. Más véleményt fogalmazott meg a katolikus kiscsoportvezető: „Meg lehet mozgatni az embereket, csak valaki beszélni tudjon velük. Hiányoznak az olyan vezetők, akik aktívan vezetik a népet.” Az aktivizálás terén is változással néznek szembe a közösségek. Régen a legtöbb funkciót az egyházi vezető látta el, az emberek a hitéleti alkalmakat csak mint résztvevők látogatták. Ma a szélesedő feladatkörök ellátására, a megnövekedett igények betöltésére aktív önkéntesek bevonására lenne szükség.

A kultúra és társadalom modernitásból eredő komplexitásának növekedése új közösségi igényeket, kommunikációs szükségleteket teremt. Ezekre az új kihívásokra a tradicionális keretek nehezen tudnak válaszolni. Szükséges az új szemléletmód, rugalmasság, a tagok és vezetők szerepének ártértekélete a személyesség megőrzése érdekében. A személyeséget és a bevonódást a kiscsoportok biztosítják. A különböző életkorban, élethelyzetben lévő tagok, speciális igényük szerint csoportokban találkoznak heti rendszerességgel. Itt élük át a nagyobb közösséghez tartozás élményét, itt beszélnek át problémáikat, osztják meg örömeiket. Ezen a szinten válnak aktív tagokká, akik nem csupán passzív „fogyasztói” a hitéletnek, hanem aktív cselekvői, alakítói is. **Az aktivitás, bevonódás és a kiscsoportokhoz tartozás szoros összefüggést mutat.** Az ifjúházas alkalmak, ifjúsági/gyermekcsoportok, idősek imacsoportja stb. lehetőséget teremt a személyes kapcsolatteremtésre, állandó információcserére, közös értékek, normák kialakítására. Ezeken a találkozásokon a zene is fontos szerephez jut („A zene jó eszköz a közösségépítésben, feloldja az emberek mindennapi gőrcseit.” „Lelkészi munkánkat 1984-ben a fiatal felnőttek bibliaórájával kezdtük. Az éneklés, zene vonzotta az embereket, szívesen jöttek.”)

A gyülekezeti táborok, kirándulások, zárándoklatok is a bevonódást szolgálják. A katolikus gyülekezet évi 8–10 alkalommal szervez kirándulásokat, melyek – elmondásuk szerint – összehozzák az embereket. A református lelkész szerint: „A kirándulások már nem olyan vonzóak, mint régen voltak. Az emberek sokkal mobilabbak lettek, régen nagyobb lehetőség volt számukra a kimozdulás.” Ez a különbség hitéleti eltérésekből fakadhat, mivel a katolikus közösségben a kirándulás spirituális tartalommal is megtöltött közösségi cselekvés.

Az egyházaknak ma Magyarországon komoly kihívásokkal kell szembenéznük. A tradicionális hitéleti formák mára kiüresedtek; csak az idősebb generáció ragaszkodik a megszokott régi keretekhez. A szekularizációs elméletek szerint a modernizáció szükségszerű következménye a vallási mező racionalizálódása, az átfogó érték-, eszmerendszer elhalása, az elvállaltalanodás. (Bourdieu 1978) A tapasztalat azt mutatja, hogy **bár valóban megfigyelhető, hogy az egyházak által vallott értékek nem hatják át az egész társadalmat, és a történelmi múlt miatt az egyházak nem kellően integráltak** (illetve kevésbé töltnek be integratív funkciókat), **éppen a társadalom modernitásból eredő komplexitásának következményeként jelenik meg egy újfajta vallási, közösségi igény, mely a megújulás, változás szükségességével szembesíti az egyházakat.** Ebben az új helyzetben kell definiálnia önmagát, céljait, funkcióit a közösségeknek és a helyi társadalom integráns részévé válnia. (Horváth 2002)

2.2. A helyi társadalom szükségleteire reagáló közösségek

Dr. Széky Endre Pestszentimre Történelmi Társaság

A Társaság 1989-ben alakult Pestszentimre történelmét kutató, illetve a lakosság érdekvédelmét ellátó céllal. Olyan speciális, harmadfokú közösségről van szó, melynek aktív magja (15–20 fő) személyes kapcsolatot is fenntartó baráti társaság. Ugyanakkor a helyi társadalom érdekeit szem előtt tartva végzik tevékenységüket. Az egyesület motorja – elnöke – családja révén két generáció távlatából látja át a lokalitás történelmét. Személyes érintettsége szenvedélyes, elkötelezett önkéntes munkájában mutatkozik meg. A helytörténelmi gyűjtő munkát már az 1970-es években elkezdték édesapjával a népfront keretein belül. Kiállításokat ren-

dezek, előadássorozatok tartottak iskolákban a helyi történelemről. Nagy hatással volt rá Dr. Széky Endre református lelkész tevékenysége, aki valóságos kulturális-közösségi fellendülést hozott a közösség életébe. Széky Endre 1920-tól 1974-ig szolgált a pestszentimrei Református Gyülekezetben. Kultúrházat épített, dalárdát, cserkészcsapatot vezetett, kulturális rendezvényeket szervezett egészen az 50-es évekig, amíg ezt megtehetette.

A „faluközösség” történelmében tetten érhető a szegénységben, hátrányos helyzetben átélt összetartozás közösségi érzése, a civil társadalmi aktivitás, a lokalitásért végzett önkéntes munka. Ez a szellem határozza meg az egyesület működését is. Alapszabályukban megfogalmazták: „A Társaság a lakosság meggyőzésével, bevonásával, s aktív segítségével gondot kíván fordítani a település, mint lakóhely környezetének javítására, s a település fejlesztésére, a társadalmi élet aktivizálására”. Ezért minden közösséget érintő nagyobb horderejű kérdésben (útépítés, csatornázás, környezetvédelem, részönkormányzat létrehozása stb.) állást foglalnak, lobbiznak, s nem egyszer vitába kerülnek az önkormányzattal. Kritikai véleményeket fogalmaznak meg az önkormányzat felülről irányító vezetési attitűdjével kapcsolatban. („Az emberek érzik, ha komolyan veszik, felnőttként kezelik őket. Az önkormányzat gondolkodása a 70-es évek gondolkodásmódjára emlékeztet: a felülről irányítás elköpzelése dominál. Hiányoznak az alulról jövő kezdeményezések. Az emberekre pedig a látszólagos bebábozódás, beszűkülés jellemző; arra várnak, hogy valaki megszólaljon, lépjen helyettük. Vannak, akik félnek elmondani a véleményüket.”)

Korábban az volt az egyesület terve, hogy körzetekre bontják a lokalitás területét és az egyesületi tagok köré, mint egy baráti kör, sejtcsoporthoz alakul, akik az ott élők problémáiban segítenek, képviselik őket, információt áramoltatnak. Ez sajnos nem valósult meg, mert a tagok nem tudtak annyi szabadidőt fölláldozni, mint amekkora az igény volt. Így csak „tűzoltó” munkában végzik az aktuális tennivalókat. („Nincs elég idő a kapcsolattartásra sem, pedig jó lenne a barátságot erősíteni; beszélgetni, kerti partit rendezni.”)

Atalakuláson megy át az egyesület. Taglétszámuk jelentősen csökkent az utóbbi 7 évben (300-ról 150 főre). Sokan meghaltak, elköltöztek, vagy egyéb okból hagyták el a közösséget, újak pedig kevesen jönnek. Nem is célja az egyesületnek a taglétszám növelése, sokkal inkább az aktív tagok bevonása. („Vannak emberek, akik Imréért akarnak tenni, de ők több helyen is elköteleződnek, nagyon elfoglaltak.”) Az egyesület vezetősége azon fáradozik, hogy mozgósítsa a tagokat, hogy a „családi életükbe bezárkózó embereket” kimozdítsák passzivitásukból. „Ahhoz, hogy a lakosság civil hozzáállása, gondolkodása megváltozzon, nagyobb nyilvánosságra lenne szükség – helyi újságra, közösségi rádióra, információs bázisra – forráshiány miatt azonban ezek egyelőre nem megvalósíthatóak” – mondta az egyesület elnöke.

Tapasztalatuk szerint nehézséget jelent a képviselői munkájukban a hatalmi elittel folytatott kommunikáció, a nyelvhasználati különbözőség miatt. A közélet nyelve, gondolkodása, kifejezése elválik a politikai gondolkodástól, szóhasználatától, így a kommunikáció, egymás megértése akadályoztatott.³⁸

Az a benyomásom erről a közösségről, hogy rendkívül fontos munkát végez a településen; sokat küzd, harcol, de nehezen találja meg annak a módját, hogy a lakosság – akinek az érdekeit képviseli – támogatását elnyerje. Az egyesület harcias fellépésével kapcsolatban megoszlik a helyiek véleménye: vannak, akik nem tartják eredményes taktikának az önkormányzat nyílt bírálatát. („Nem jó a hatalommal ujjat húzni. Jó célért küzd az egyesület, de nem bölcs a cél elérésében.”) Mások egyetértenek a „hatalommegosztás” igényének képviselésével, de félnek nyíltan felvállalni véleményüket. Más civil szervezettel való együttműködése nem igen van az egyesületnek. „Mi speciális egyesület vagyunk, Imre érdekvédel-

³⁸Ugyanezt a problémát fogalmazzák meg a terepen dolgozó közösségi munkások is (lásd Varsányi 2004).

mével kevés civil szervezet foglalkozik” – mondja az egyesület elnöke. Ez az egyik indok, a másik indok az, hogy az egyesület vezetősége szerint szükségszerű, hogy egy civil szervezet a pártoktól és hatalomtól független szervezet legyen, s az utóbbi időben létrejött pestszentimrei egyesületek – véleményük szerint – nem ilyenek (nem függetlenek). („Örültünk volna, ha más civil szervezet is alakul a településen, akikkel együtt dolgoztunk volna, de a most létrejött egyesületek pártokhoz kötődnek, s nem biztos, hogy a lakosság többségének érdekeit képviselik. A demokráciát pedig kicsiben, ezen a szinten kell megélniük az embereknek.”)

Imrei Polgárőr Csoport

1996-ban alakult a csoport mint független, pártsemleges, bűnmegelőzéssel foglalkozó szervezet. 14 alapító taggal indultak el. Baráti, ismeretségi körből verbuválták a tagokat (jelenlegi létszámuk 26 fő). Céljuk, hogy javítsanak a közbiztonságon. „Szeretnénk éreztetni a lakossággal, hogy biztonságban vannak.” Minden éjszaka 3 fő gépkocsival szolgálatot lát el. Munkájuk eredményének érzik, hogy amióta járőröznek, 90%-kal lecsökkent az éjszakai bűncselekmények száma. A csoport tagjainak társadalmi és korosztályi összetétele igen változatos; akad körükben szakmunkás, értelmiségi, vállalkozó és közalkalmazott is. Életkoruk 18–55 év között van. A rendőrségi vezetővel jó kapcsolatot sikerült kialakítaniuk. Az állományban lévő közrendőrökkel azonban más a helyzet: „Az egynegyedük nem együttműködő, különbözik a munkamorálunk, a rendőrök nem elhivatottság-centrikusak, ezért nagy náluk a fluktuáció. Nem a munkájuk a fontos, csak a pénzszerzés. Nem mindig tudunk szót érteni.” Véleményem szerint az eltérő szemlélet, beállítottság nehezíti a kommunikációt, illetve a szakmai féltékenység is akadályozhatja együttműködést. A csoport elnökével, alelnökével, s az egyik oszlopos taggal készített interjúk alapján úgy vélem, hogy az egyesületi tagok nem elsősorban „rabló-pandúr játékot szeretnének játszani” éjszakai pihenésük helyett. **Valódi elhivatottságukban a szomszédság védelme, szolgálata, s az ifjúsági problémák kezelése jelenik meg.** Az éjszakai bűnesetek többségét bandába verődött 16–25 éves munkanélküli fiatalok követik el (gépkocsifeltörés, -lopás, betöréses lopás). „Az ifjúságvédelem nem foglalkozik kellőképpen ezekkel a fiatalokkal. A szülők sem tudnak mit kezdeni velük; az első alkalommal dühösek, megverik, kizárják őket, majd később beletörődnek, elfogadják a helyzetet és finanszírozzák az ügyvédet. A fiatalok nem tanulják meg vállalni a tetteikért a felelősséget. Sokszor nem mutatnak semmilyen megbánást, csak azt bánják, hogy elkapták őket. Próbálják menteni magukat, s másokra hárítani a felelősséget. Időnként a buli kedvéért követnek el bűncselekményt, s nem is a pénzért.”

Érdekelt, hogy mi motiválta a polgárőröket arra, hogy önkéntes munkát végezzenek mások biztonságáért. A válaszokból az derült ki, hogy vannak, akik bűncselekmény (betörés, lopás) áldozatai voltak, van, aki számára kihívás, van, aki rendőr szeretett volna lenni, de nem úgy alakult az élete, s vannak néhányan, akik úgy gondolják, hogy a közbiztonság javítása, fenntartása nem csupán a rendőrség feladata, hanem az egész lakóközösség ügye.

Új tagok személyes kapcsolatok által kerülnek be a csoportba. Néhányan hirdetés (Internet) útján jelentkeztek, de közülük még senki sem jutott túl a próbaidőn. A személyes kapcsolat, barátság az évek múlásával is fennáll a tagok között, annak ellenére, hogy 4 évvel ezelőtt egy belső konfliktus nyomán 6 fő kivált a csoportból és Pestlőrincen új csoportot alakított. Havonkénti szakmai találkozójukat évi 2–3 baráti együttléttel egészítik ki.

Együtt Pestszentimréért Egyesület (EPE)

Az Egyesület azon közösségek közé tartozik, mely az első interjúfelvétel óta – 2003-ban – alakult. A közösség 14 fővel kezdte el működését. Ismeretségi, baráti körben (orvos, pedagógus, lelkészfeleség, építész stb.) arról beszélgettek, hogy tenni kellene valamit, hogy „az imreieknek valahogy jobb legyen”. Felajánlásokat tettek, hogy ki mit tud felvállalni ennek

érdekében. Később ez határozta meg az Egyesület tevékenységét, programját: egészségnapot tartottak, ahol különböző szűrések, ismeretterjesztő előadások, preventív programok kaptak helyet; hagyományteremtő ünnepeket, játékonysági bálakat, sportrendezvényeket szerveztek; kulturális és ismeretterjesztő előadásokat, filmvetítéseket tartottak. A közö­ség nem tűzte ki célul a nagy létszámnövekedést: csak ismerősök, barátok csatlakoztak az egyesülethez. (Jelenleg kb. 30 fős a taglétszám.) Havonta – vagy szükség szerint sűrűbben – találkoznak egymás otthonában, kertjében. A tagság nagy többsége aktív, feladatokat vállal. Egyesületi újsággal is rendelkeznek. A Pestszentimrei Krónika helyi eseményekről, progra­mokról, problémákról tudósítja az imrei lakosokat. Az újság mottóját Platónról kölcsönöz­tek: „... a magánérdek csak a köz után következék...”

Nagycsaládosok Egyesülete

Az Egyesület szintén újonnan alakult közösség. 2001-ben jegyezték be őket önálló, a NOE-től független egyesületként. Az Egyesület elnöke önkormányzati képviselő, a Szociális Bizottság tagja. Tevékenységüket szociális felméréssel kezdték. Szerették volna megtudni, hogy kik a rászoruló Pestszentimrén, és milyen segítséget igényelnek. A védőnőkkel, iskolai gyermekvédelmi felelősökkel, postásokkal, díjbeszedőkkel karöltve végzett felmérés eredményeiről – számomra érthetetlen módon – nem kaptam információkat. Pedig izgalmas lett volna egy szociális problématerképet látni, melyből leolvashatók lettek volna a szociális problémák sűrűsödési pontjai.

A 12 taggal alakult baráti közösség létszáma azóta 36 főre emelkedett, bár meglehetősen szigorú feltételeknek kell megfelelnie az újonnan belépőknek. (Személyes ismeretség révén, a belépő 2 db ajánlólevél kíséretében kérheti a tagfelvételt, amit évente felülvizsgálunk és megújítanak.) Rákérdeztem e megkötöttség okára: a feladatok ellátása mellett, az előnyök igénybevételeire van lehetősége a tagoknak (szolgáltatás, ruhanemű, ételmiszeradományok), mely juttatási formát „aki nem dolgozik ne is egyék” közmondás elvén működtetnek. Számomra ellentmondásosnak tűnik, hogy az egyesület külső rászoruló családok felkutatását végezte – mely szociális érzékenységre vall –, miközben a saját egyesületi tagjai érdemességét vizsgálja az adományok elosztásakor. 2003-ban szerződést kötöttek a kerületi Önkormányzattal, s jelképes összegért egy 3 helyiséges irodát bérelnek Imre központjában, ahol a ruhaadományokból vásárt rendeznek, kézműves, népitánc szakkört működtetnek, előadásokat, tájékoztatókat tartanak, ünnepeket, bálakat rendeznek. „Az önálló helyiség birtok­bavétele után derült ki, hogy milyen kreatívak az anyukák. Sok feladat adódott hirtelen, s meg kellett szervezni azt is, hogy a helyiség jól kihasználtsa legyen” – meséli az Egyesület elnöke. **A közösség életében az új tér új lehetőségeket, kihívásokat jelentett a tagok szá­mára, mely aktivizálta a családokat.** Felajánlásokat tettek, hogy ki mit tudna vállalni rend­szeresen, illetve időnként. A vezetőség és néhány aktív tag napi telefonos kapcsolatot tart fenn, egyébként havi rendszerességgel találkoznak, ahol megbeszélik az igényeket, a tenni­valókat. A tagok között sok a személyes kapcsolat, barátság, kölcsönös segítségnyújtás.

Az volt a benyomásom erről a közösségről, hogy rendkívül erős vezetéssel rendelkezik, s a tagok vagy elfogadják a határozott irányvonalat, s az ezzel járó előnyöket, juttatásokat, vagy más közösség után nézhetnek. Az egyéni kezdeményezés, az önmegvalósítás lehető­isége a vezetőhöz fűződő kapcsolattól függ, s attól, hogy az illető bizonyította-e érdemességét. A közösségen belüli kötődések erősek, az autonómia szintje viszont alacsony.

Háziorvosi Szövetkezet

Ez a közösség egy foglalkozási csoport, melyet a szakmai kapcsolat és az egymásrataltság hívott életre 1993-ban. Tulajdonképpen határeset, hogy az általam vizsgált közösségek közé sorolható-e, de mivel a tagok között személyes kapcsolat áll fenn és a lokalitás érdekeit szolgálja, úgy gondoltam, hogy specialitása ellenére felveszem a közösségek sorába.

Érdekessége a Szövetkezetnek az is, hogy nem helyi lakosok alapították, hanem sok éve együtt dolgozó kollégák, akik a pestszentimrei lakosok gyógyítását végzik már több mint 20 éve. („Egy idő után pestszentimreivé válik az ember; van egy szívóhatása ennek a helyi közösségnek.” – mondta a szövetkezet elnöke.) Az önálló gazdálkodás szükségszerűsége és az újonnan jelentkező kihívások, feladatok motiválták az orvosokat az összefogásra. Szakmai megbeszéléseken túl évente 2-3 alkalommal találkoznak, ahová a hozzátartozókon kívül a régi munkatársaikat is meghívják. „Jó lenne gyakrabban találkozni, mert a közösségünk az összetartozás érzését erősíti, de nehéz elfoglalt embereket összeszervezni.” – mondja az elnök. Betegeik kezelése során szembesülnek a modern ember életének problémáival: „A mai emberek sebezhetőek, ezért bezárkóznak. A létbizonytalanság félelmet szül, ami vagy menekülésre készíti az egyéneket és „halottnak” tetteik magukat, vagy támadásba lendülnek. Gyakran találjuk szembe magunkat indokolatlan agresszivitással. A közösség védelmet nyújthat, határokat adhat; szükség lenne a barátságokra, kapcsolatokra. A szükség megvan, mégse történik semmi. Inkább izolációt érzékelünk.”

A közösség évente „Egészségnap”-okat szervez a Közösségi Házban. Fontosnak tartják a prevenciót, az egészségügyi felvilágosítást, az egészséges életmód elterjesztését. Tanácsadást tartanak, szűréseket végeznek.

Óvodai Szülőcsoport

E csoport egy speciális ún. „lakás-óvoda”³⁹ szülői közössége. Az óvodában csak egy – egyes – csoport működik 24 gyermekkel. Nem tudni, hogy a családi létszám, a „hely szelleme”, a különleges beállítottságú óvónő, vagy e három tényező együtt játszott szerepet abban, hogy az óvoda légköre eltér a szokásostól. Valószínű, hogy a kezdet meghatározta a későbbi történések: 1986-ban az épület felújítása után a szülők végezték a kertépítést. Kerti tavat telepítettek, növényeket, virágokat ültettek. „A közös munka, a közös cél – és a sok közös szalonnasütés – összehozta a szülőket. Megismerték egymást és minket is” – meséli az óvónő.

A kezdeti „szükség hozta” aktivitás azóta hagyománnyá vált. Évente munkanapot tartanak, amikor a szülőkkel közösen megbeszéljük, hogy milyen helyreállítási munkát fognak elvégezni az év folyamán. (Éves tervet készítenek, melyben a munka, illetve egyéb programok ütemezése szerepel.) „A szülők maguk is kezdeményeznek, szívesen jönnek, itt jól érzik magukat. A célom az volt, hogy olyan óvodát működtessek, ahol a dolgozó-szülő-gyermekek egyaránt jól érzik magukat. A szülőt a gyermekeken keresztül lehet bevonni. Ha érzik, hogy partnerként kezelik őket, szívesen jönnek, megosztják gondolataikat, családi problémáikat. A nehezedő életkörülményeik ellenére is jönnek, itt kikapcsolódnak.” – mondja az óvodavezető.

Nem csak a közös munka, közös cél, hanem az együtt töltött idő is összeköti a családokat. Az óvoda sok programot (kirándulás, kerti parti) ajánl fel a szülőkknek, melynek eredményeképpen barátságok szövődtek a családok között. Az óvodán kívül, egymás otthonában is találkoznak, vannak, akik rendszeresen összejárnak. Az óvónők, dajkák családja is részt vesz a munkaprogramokban, sőt előfordult, hogy egy szomszéd is felajánlotta segítségét. Érdekelt, hogy milyen családi háttérrel, értékekkel rendelkezik egy olyan, ma már nyugdíj előtt álló, de fiatalos, lendületes óvónő, aki így meg tudja mozgatni a környezetében élő embereket. A beszélgetésből az derült ki, hogy a demokratikus, aktivizáló légkör kialakítása nem tudatos stratégia eredménye, hanem ösztönös magatartás következménye. Míg más közösségekben a vezetők „erőlködnek”, hogy az embereket bevonják a különböző tevé-

³⁹Az óvoda egy családi háznál található, melyet egy gyermektelen házaspár adományozott 1985-ben az akkori Tanácsnak, gyermekintézmény céljára. („Ha életünkben nem adatott meg, hogy gyermekünk legyen, legalább halálunk után töltsé be gyerekszivaj a házat.” – mondták az adományozók.)

kenységekbe, addig ebben az óvodában szinte nem is értik, hogy mire kérdezek rá, mi ebben a különleges, hiszen itt ez a természetes. „Azt figyelem, hogy milyen a gyermekek arca” – mondja az óvónő. Az eseményekről, programokról készült fotókon én is az arcokat figyelem, és tagadhatatlan, hogy ebben a közösségben az emberek felszabadultak, élvezik egymás társaságát.

Specialitása ennek a közösségnek, hogy a tagjai nem állandóak, hiszen 3 év után a gyerekek iskolába mennek. Bár vannak sok éve itt levő „tösgyökeres” szülők, akik már több gyermeküket járatták ide, de az új szülők bekerülése sem töri meg ezt a folyamatot. Úgy tűnik, hogy a már „bent” lévők szocializálják az újonnan érkezőket. Az iskolába kerülés viszont megtöri ezt a fajta közösségi kapcsolatot. „Más az iskola fókusza; nekik az a fontos, hogy írni, olvasni tudjanak, hogy jól teljesítsenek. Az óvoda fókuszában ezzel szemben a gyermekek személyisége áll; hogy befogadók és nyitottak legyenek, megtanulják megérteni a hátrányos helyzetűeket.”

Kérdésemre – hogy próbálnak-e a szülők az iskolában is hasonlóan bevonódni az ottani közösségi életbe – elmondták, hogy van néhány szülő, aki az iskolában is kezdeményez, de legtöbbször nem történik semmi. A 3 év alatt átélte „ez a mi óvodánk, ezért teszünk is érte” érzés nem vihető át az iskola falai közé. Ebben a közegben – úgy látszik – a kicsi kovász nem tudja megkelesztetni a tésztát.

A bizalom, partneri kapcsolat, az „igénybe vevők” aktivizálásának jó példáját láthattam ebben az óvodában.

2.3. Szabadidős közösségek

Ezek a közösségek kivétel nélkül a Pestszentimrei Községi Házhoz kötődnek. Jellemzőjük, hogy a ház meghirdetett programjaiból alakultak a csoportok. Az igazgatónő elmondta, hogy igényfelmérést nem végeznek, viszont hosszú nyitva tartással működnek; „nyitva a ház, be lehet jönni”. Elbeszélgetnek az emberekkel, s ennek alapján teremtenek egy kínálatot, amiből az emberek válogathatnak. A program kialakításának szempontjai: a ház adottságának figyelembe vétele, az anyagi lehetőségek, s legtöbbször az, hogy egy már működő csoporthoz, programhoz kapcsolódják. „A rendszerváltás idején megmozdult a lakosság, könnyű volt programot szervezni, ma már sokkal nehezebb. Az emberek ingerültebbek, anyagi problémákkal küzdenek, nincs jó hangulatuk. Még mindig törődnek egymással, segíteni is hajlandók, de hiányzik az önfeledt együttléti öröme. Sokat panaszkodnak.” – meséli az igazgatónő. A legnehezebb a 20–40 éves korosztályt bevonni. A családosok bejárnak a városba, sokat dolgoznak, gyermekeket nevelnek, nincs idejük kikapcsolódni; a fiatalabbak pedig diszkóba járnak. **A középkorúakat hiányolják más közösségek is; úgy tűnik, hogy nem csak a kikapcsolódásra, hanem egyéb közösségi aktivitásra sem marad idejük.** Az időtényezőn kívül egyéb faktorok is szerepet játszanak ennek a helyzetnek a kialakulásában. A védőnők szerint egy értékváltás az oka annak, hogy a dolgok/tárgyak körül forog az emberek élete, s nem a kapcsolat áll a középpontban. Pedig éppen ez a korosztály szorulna rá leginkább a közösségi kapcsolatokra, segítségre. „Borzasztó nehéz megmozdítani őket, kényelmesek, kotlanak otthon.” – mondta a védőnő. A Nevelési Tanácsadó vezetője szerint **ez a korosztály nem szocializálódott a közösségi szerveződésre, érdekképviseletre.** „Egy új generációnak kell felnőni ahhoz, hogy megváltozzon az emberek gondolkodása.”

A Községi Házban (PIK) a következő közösségi csoportok működtek az első interjú készítés idején (1997-ben):

Fantasy klub: 14–25 éves fiatalok, főként fiúk járnak ebbe a klubba. A klubvezető a PIK egyik munkatársa. A Községi Ház előcsarnokában, asztal köré rendeződve játsszák ezt a

játékot. Egy kreatív személy vállalja a mesélő szerepét, a többiek figurákat rajzolnak meg, személyeket jelenítenek meg. A játék során az agresszió is megjelenik, melyet a csoportvezető segít levezetni.

Kertbarát klub: Főként nyugdíjasok vesznek részt benne (20–22 fő). Előadókat hívnak és megbeszélik a tennivalókat. Címeket cserélnek, meglátogatják egymást, kertészeti fortélyokat mutatnak egymásnak.

Kerékpárosok klubja: Lakossági kezdeményezésre indult. A közösségi házat bázisnak használták. Később a ház saját programjának ismerte el. Egy nyugdíjas férfi verbuvált egy csoportot maga köré; fiatal fiúkkal és néhány középkorúval indultak el havonta egyszer többnapos túrára, 2 hetente pedig rövidebb kirándulásokra.

Bélyeggyűjtők köre: Nyugdíjas férfiakból álló, hosszú ideje működő közösség (1966-ban alakultak). A tagok között régi barátság áll fenn. Helytörténettel is foglalkoznak, segítenek kiállítások megszervezésében. Vezetőjük az egyik iskolában bélyeggyűjtő szakkört vezet.

Ebből a 4 csoportból 2004-ben, az újabb interjú készítés idején már csak egy közösséget, a Kertbarát klubot találtam. A Fantasy klub vezetője elment a Közösségi Házból, s nem volt más, aki föl vállalta volna a csoportvezetői feladatot. A fiatalok egy ideig egymás otthonában próbálták tovább játszani ezt a játékot, de a „zajos együttlét”, a megoldatlan konfliktusok miatt, a szülők nem járultak hozzá a folytatáshoz. Az élethelyzetük is megváltozott, van, aki továbbtanult, mások dolgozni kezdtek, így nem maradtak együtt. Sajnos nem alakultak ki tartós baráti kapcsolatok az együtt töltött idő alatt. A Kerékpáros klub is megszűnt. Vezetője nem tudta tovább vállalni a szervezést. A Bélyeggyűjtők köre vezetője időközben meghalt, ez a csoport is feloszlott.

A fentiekből az látszik, hogy **a szabadidős csoportok viszonylag könnyen szerveződnek, laza kapcsolatrendszerrel rendelkeznek, és vezető hiányában megszűnnek.** Az ilyen csoportok vezetői nem látják szükségesnek, hogy „önmagukat reprodukálják”, másokat a vezetői feladatokba bevonjanak, mert nem cél a tartós együtt maradás. A csoport nem is strukturálódik, nem megy végbe az úgynevezett „intézményesülési folyamat”, legfeljebb olyan módon, hogy egy intézmény szárnyai alatt működik, egy nagyobb struktúra részeként.

2004-ben a Kertbarát klubon kívül a következő közösségeket találtam:

„Kati-klub”: Egy évek óta működő jóga foglalkozás oszlopos tagjaiból alakult. Főként nyugdíjas nőkből álló csoport (10–12 fő). A foglalkozások után jókat beszélgettek, s ebből formálódott a havi rendszerességgel megtartott „gondolatébresztő traccsparti”, a Kati-klub. A klubvezető itt is kulcsfontosságú személy, nélküle nem funkcionálna a csoport. „A cél az volt – mondja a vezető –, hogy legalább havonta egyszer mindenki jól kibeszélje magát. Egy olyan helyet szerettem volna teremteni, ahol mindenki felvállalhatja önmagát, ahol elfogadó légkör veszi körül őket, s ahol lehetőséget kapnak arra a tagok, hogy tehetségüket, tudásukat másokkal megosszák, és ezáltal fejlődjenek. Van, aki verset ír, másvalaki plüssjátékot készít stb.” A csoportvezető meditációs gondolatokat visz be a csoportba; egy verset vagy írást, ami elindítja a beszélgetést. Máskor előadókat hívnak meg különböző témákban, és arról beszélgetnek. A csoport tagjai között emocionális kötődések jöttek létre; ha valaki hiányzik, föl hívják, meglátogatják a tagok. Szorosabb barátságok is szövődtek, megosztják nehézségeiket, örömeiket. Kirándulni is elmennek közösen. A bensőséges kapcsolat kialakításáról a vezető így nyilatkozik: „Sokat beszélgettem a tagokkal, volt rájuk időm, s éppen erre volt szükségük”.

Tánciskola: 10–18 éves korú gyermekek közössége; 2003 óta egyesületként működnek. Az egyesület célja, hogy a mozgás, tánc megszerettetésén keresztül hatással legyenek a gyermekek/ fiatalok gondolkodására, értékeire, életére. Évente tábort is szerveznek azok számára, akik táncversenyen is részt akarnak venni. A vezető határozott elképzelése, hogy olyan igazi közösséget építsen, ahol a fiatalok megtanulnak figyelni egymásra, örülni egymás sikereinek, felelősséget vállalni a tetteikért. „Azt szeretném, ha olyan felnőttekké válnának, akik megállják a helyüket az életben. Kevés a korlát, határ, elvárás, de ahhoz ragaszkodom. Elvárom, hogy a vállalt feladatokat elvégezzék, időben megjelenjenek, a versenyen a maximumot nyújtsák, a hibáikat felvállalják, és ne másokat hibáztassanak, illedelmesen viselkedjenek stb.” A klubvezető lendületes személyiség, magatartásán átsugárzik a gyermekek szerezete. Ez lehet a kulcsa annak, hogy a fiatalok sokat beszélgetnek vele, edzésidőn kívül is felkeresik problémáikkal. A tagok együttlétét jól strukturálják a határok, keretek, melyek elég tágak ahhoz, hogy szabadnak érezzék magukat és szívesen vállalják a szabályok betartását. A tánc önmagában is jó csoportszervező, de a versenyek – a megmérettetés – tovább erősíti az összetartozást, növeli a tevékenységük értelmét; érzik, hogy van eredménye a munkájuknak. Láttam őket táncolni: szemmel láthatóan élvezik, szívesen csinálják, s nem csupán a szülők kedvéért járnak a tánciskolába. Rákérdeztem arra, hogy miért érezték szükségét annak, hogy egyesületet hozzanak létre, hiszen a tánciskola a Közösségi Ház saját programjaként működik. A vezető elmondta, hogy a táncversenyekre való nevezések, valamint a táborok szervezése miatt döntöttek úgy, hogy kulturális és szabadidős egyesületként működnek a Közösségi Ház keretein belül. A vezető személye ebben a közösségben is meghatározó. Ő a csoport „motorja”; jól tud a fiatalokkal kommunikálni, sikerül bevonni, lelkesíteni őket. Ő az, akinek van ideje rájuk, szívesen meghallgatja őket, s ennek eredményeképpen a bizalmukat is elnyerte.

2.4. Kapcsolat-orientációjú közösségek

Ebbe a csoportba olyan közösségeket soroltam, melyek fókuszában az együttlét, a találkozás áll. Persze a szabadidős csoportok esetében is fontos szerepet tölt be az együttlét, de mégis valamilyen tevékenység áll a középpontban (mint pl. a tánc, kertészkedés, bélyeggyűjtés stb.), s ez szervezi a csoporttagokat közösséggé.

Iskola volt diákjainak közössége: Ez egy volt diákokból álló közösség, akik minden évben ugyanazon a napon találkoznak. Van egy 10 főből álló aktív mag, amely tartja az iskolával a kapcsolatot és a szervezést végzi. Nem osztálytalálkozóról van szó, mert különböző korú fiatalok gyűlnek össze, és ezen kívül az iskola rendszeresen megtartott programjaiban is részt vesznek. Farsangi ünnepélyen műsort adnak, az év végi iskola-napon tartott sportrendezvényen is aktívan szerepelnek. Olyan volt diákokról van szó, akik kötődnek az iskolájukhoz is és egymáshoz is, és nosztalgiát éreznek, ha az iskolai programokon jelen lehetnek. Az iskola szívesen ad helyet a találkozóknak, és próbálja a jelenleg ott tanuló iskolásokat is bevonni közösségi rendezvényekbe: sportnapokat tartanak, ahová a szülőket is meghívják és közösen sportolnak, versenyeznek. Az egész napos programot a közös főzés, étkezés zárja le. A tanári kar is összetartó közösség, időnként találkoznak, közös programot szerveznek. Néhány osztályközösségben kis közösségi mag alakult ki, akik az iskolán kívül találkoznak (kis baráti körök). Az iskolaigazgató elmondta, hogy leginkább a középosztályhoz tartozó szülők gyermekei szerveződnek; a gazdag és a szegény családok gyermekei nem alakítanak közösségi, baráti kapcsolatokat. A nehezebb anyagi helyzetben lévő családok viszont többet segítenek az iskolának is és egymásnak is, mint a jómódúak. Sokat számít a közösségi élet szempontjából az, hogy valaki tősgyökeres imrei lakos-e vagy sem. „Nehezen fogadják be az

újonnan beköltözőket. Az aktív mag régi ismeretségekre épül. A szervező erőknél kell ágyazódnuk a faluközösségbe, különben nem érnek el semmit.” – mondja az igazgató. A 7 évvel később (2004-ben) készült interjúban már másként látta: „Szeretnek az emberek itt élni, van egyfajta lokálpatriotizmus. Sok a beköltöző család, és a közösség befogadja őket. Van tolerancia az emberekben, a cigányokat sem közösítik ki.” A gyerekek aktivizálása nem könnyű feladat. „A gyerekek nem kezdeményezők. Ma a pedagógusoknak kell megmondani, hogy mit csináljanak.” Ilyen kettősség figyelhető meg az interjúkban, ami a valóság két, néha ellentmondásosnak tűnő arcát mutatja: kezdeményeznek a fiatalok, mert megszervezik önmagukat a volt diákok, de a diákokra általában nem jellemző, hogy aktívak, kreatívak és közösségekbe szerveződnek. Ez a fajta kettősség nem csak a gyermekközösségekre igaz, hanem általában a közösségekre: alakulnak közösségek, van rá igény az emberekben, ugyanakkor többen megfogalmazzák a közösségi élet akadályozó tényezőit: az inaktivitást, passzivitást, közömbösséget, időhiányt, kapcsolatépítési nehézségeket stb.

Idősek klubja: Az Idősek klubjába főként özvegyen maradt nyugdíjasok járnak (40-50 fő). Általában megélhetési problémával küzdenek és családi kapcsolataik rendezetlenek. Töbüknek megromlott a gyermekeivel a viszonya, nem tartják a kapcsolatot, nem kapnak segítséget, támogatást. Az intézményvezető szerint a jó családi kapcsolattal rendelkező idősek inkább otthon maradnak, nem járnak be a klubba. „Merevek az idős emberek, nehezen építenek kapcsolatot, nem tesznek erőfeszítéseket a kapcsolat érdekében. Azt mondják: «nem alkalmazkodom én senkihez, jobb egyedül!» Van, aki buszozik, mert nem akar hazamenni. A családi konfliktus a legnagyobb bánatuk, de nem igen osztják meg egymással fájdalmaikat, inkább elhallgatják.” – mondja az intézményvezető. Egymás otthonában sem igen látogatják meg egymást. Szégyellik a lakásukat, inkább közösségi tereket választanak a találkozáshoz.

A két interjúfelvétel között eltelt időszakban épült fel az új Gondozási Központ. A régi ház 1910-ben lakóépület céljára épült, s így nem túl jól igazodott az idősek igényeihez. Megfogalmazódott a nagyobb közösségi tér iránti igény (nagyobb ebédlőt szerettek volna és több kisebb klubszobát).

Érdekelt, hogy az új térhasználat hatással volt-e az idősek aktivitására, megmozdította-e őket. Az interjúkból az derült ki, hogy az idős emberek ragaszkodtak a korábbi „ülérendjükhöz”. Emiatt az egyik klubszoba túlszűfoltta vált, mégse akart senki átmenni a másik szobába, mert nem akarták elhagyni a megszokott társaságot. „Az új épületet nem érzik magukénak az idősek. Az építési garancia érvényesíthetősége miatt a falakba nem lehet szögeket verni, így kézimunkájukkal, egyéb dekorációval nem tudjuk otthonosabbá tenni az intézményt.” – mondta az intézményvezető.

Az éves klubfoglalkozási tervet az idősekkel közösen készítették el. A klubtagok javaslatokat tettek, hogy mit szeretnének csinálni, de mikor konkrétá vált a tervezett program, akkor húzódoztak elmenni pl. kirándulni. Fáradságra, elfoglaltságra, betegségeire hivatkozva inkább az intézményben maradtak. A program szervezésébe sem vonódnak be. Az volt a benyomásom, hogy a klubvezető és a szakmai vezető nem is igen tartja szükségesnek a bevonást; úgy gondolják, hogy az idős emberek megszokták, hogy mindent készen kapnak, úgyse vállalnának el semmilyen részfeladatot. „Meg aztán több időbe kerülne felkérni valakit, segíteni neki, ellenőrizni az elvégzett feladatot, mintha mi magunk csináljuk meg.” Pedig az új intézmény élére – a nyugdíjba vonult vezető helyett – új, fiatal vezetőnő került, mely személyi változás megújulást is hozhatott volna a klub-élet terén. Az új vezetőnőnek hasonló a véleménye az idősekről, mint a korábbi vezetőnek: „Az idősek nem kezdeményezők, nincsenek ötleteik, nem önszerveződők.”

Felvethető, hogy miért soroltam az Idősek klubját a kapcsolat orientációjú közösségek közé, hiszen elég speciálisnak mondható az idősek együttléte: mindennap együtt vannak,

közösen nézik a tévét, beszélgetnek, kézimunkáznak, de mélyebb baráti kapcsolatok nem igen alakulnak. Azt gondolom, hogy **egy speciális élethelyzettel együtt járó, szükséglet által létrehozott közösségről van szó, melyben a szociális, pszichés és társas szükségletek egyaránt kielégülnek.**⁴⁰ (Van hová menniük napközben, így otthon nem kell fűteni, jelképes áron ebédet kapnak, és van kivel beszélgetni, játszani, így könnyebben megküzdene az egyedüllét, magány érzésével.) A középpontban tehát mégis az együttlét áll, nem pedig a közös hobbi, szórakozás, érdeklődés.

3. Dimenziók

Ebben a fejezetben különböző dimenziók alapján elemzem a vizsgált közösségeket. A következő dimenziókat állítottam fel:

- nyitottság, zártság (van-e külső kapcsolata a közösségnek, vagy sem),
- fejlődés (fejlődik-e a közösség, vagy stagnál),
- intézményesülés (szervezethez kötődik-e, vagy nem),
- céltevékenységre vagy együttlétre irányuló-e a közösség,
- strukturáltság (van-e kiépült struktúrája, vagy strukturálatlan),
- orientáció (munka, kapcsolat, szórakozás, hobbi, ismeretszerzés),
- idő (tartós, vagy ideiglenes-e a közösség),
- létszám (kicsi vagy nagy),
- aktivitás (az aktív tagok aránya),
- foglalkozás (heterogén, vagy homogén),
- külső-belső kapcsolatok,
- összetétel (kor, nem, érdeklődés szerint),
- világnézet.

A vizsgálat során használt kérdőív kérdései az előbb felsorolt dimenziók mentén történő osztályozást célozták meg. A kitöltött kérdőívek feldolgozásakor kiderült, hogy bizonyos kérdések a megcélzott dimenziókat nem megfelelően mérik. Vagy azért, mert a kérdés nem eléggé találó a dimenzió megragadására, vagy pedig azért, mert sokkal többet mond el egy másik dimenzió befolyásoló hatása az adott dimenzióról, mint a saját szempontja szerint feltett kérdésre adott válasz-információ. Ebben a feldolgozási szakaszban kezdtem **összefüggéseket keresni a dimenziók között**, melyek újabb kérdéseket vetettek fel:

- Hogyan függ össze az **idő** (tartós fennmaradás) a **szervezethez kötődéssel**, a **strukturával**, a **nyitottsággal**, a megfogalmazott **célok**kal, ill. **aktivitással**?
- Összefügg-e a **létszám** a **tartóssággal** (stabilitással)?
- Kis közösségekben több-e az interakció, nagyobb-e a barátság iránti igény?
- Mi hat egy közösség **aktivitására** (világos **célok**, baráti kapcsolat, **nyitottság**)?
- Milyen kapcsolat van a **struktúra** és az **aktivitás** között? Hogyan hat a **szervezettség** a tagok **aktivitására**?
- A **nyitottság** aktív (erőfeszítéseket tesz, hogy új tagok lépjenek be) vagy passzív (nyitva van az ajtó, szabad csatlakozni) formája jellemző a közösségre?
- A **külső kapcsolatok** csak az egyéneken keresztül valósulnak meg, vagy az egész közösség kapcsolódik egy másik közösséghez?

⁴⁰Őket tekinthetjük „kényszerszerveződések”-nek. Családi kapcsolataik törekenyek, ezért kénytelenek igénybe venni a szociális ellátás szolgáltatásait.

Azt találtam, hogy a céltevékenység – közösségi együttlét dichotómiája nem igen válik szét. Összemosódik a közösségbejárás motivációja, célja az emberi kapcsolatok utáni vágygal.

A következő alfejezetekben a korábban felsorolt 13 dimenzió közül néhány fontosabbat részletesen kifejtek, míg a kevésbé jellemzőkről csak egy másik dimenzió vonatkozásában teszek említést. A foglalkozás és a világnézet, csak bizonyos speciális esetekben (orvosok foglalkozási csoportja, ill. az egyházak) közösségszervező dimenzió. Ezért ezekkel a továbbiakban nem foglalkozom.

3.1. Struktúra

A legkülönbözőbb struktúrával rendelkező közösségek fordulnak elő a lokalitásban:

- egyesületek (Széky Endre Társaság, Nagycsaládos Egyesület, EPE stb.),
- hierarchikus struktúrájú egyházi szervezetek (katolikus, református, baptista),
- országos szövetség helyi csoportjaként működő közösség (Polgárőr Csoport),
- szövetkezet (Háziorvosi Szövetkezet),
- informális csoportosulások (szabadidős csoportok), melyek egy formális szervezethez kötődve működnek.

Mérei Ferenc *A közösségek rejtett hálózata* című könyvében utal a spontán létrejövő társulások intézményesedési tendenciájára. A társas alakzatot dinamikai szempontból az együttes élmény jellemzi. Az együtteség indulati feszültsége mozgósítja a csoportot a szokások és szabályok kialakításában, mely a társas mező intézményesedését segíti elő. Így jön létre az emberek között fennálló tartós alakzat, a hozzá fűződő szabályok, rítusok, hagyományok összességével. Ez az alapja az összetartozás, szolidaritás, „mi” élmény kialakulásának. Az együttes motívum, a csoport tagjainak differenciált egymásrahatása következtében a csoport strukturálódik, az elvárások hierarchiává sűrűsödnek. (Mérei 1971)

Már a közösség céljaiban megragadható, hogy egy közösség intézményes jogi alakzatot vesz-e föl, vagy megmarad az informális szinten. **A helyi társadalom szükségleteire reagáló közösségek, melyek céljaiban megfogalmazódik egy hosszú távú elkötelezettség a helyi problémák kezelésére, intézményesültek** (Széky E. Társaság; Polgárőr Csoport; EPE; Nagycsaládosok Egyesülete stb.)

Az olyan csoportosulások (pl. szabadidős csoportok, iskolai, óvodai csoport stb.), **melyekben a hobbi, szórakozás, sport vagy baráti együttlét a meghatározó, szervezeten nem illeszkednek a makroszociális társas mezőbe. Fennmaradásukban, működésükben mégis fontos szál az intézményhez való kötődés.** Ez a tér- és eszközhasználattal is összefüggő jelenség. A szűk baráti körnél nagyobb létszámmal rendelkező csoportok helyigénye meghaladja a családi otthonok nappali szobájának méretét. Szükségszerű tehát, hogy egy meglévő intézmény infrastruktúráját használhassák. Ez egyébként az informális közösségek alakulásának korlátja is egyben, mert a lokalitásban nincs erre a célra kialakított, igénybe vehető közösségi tér. A Közösségi Ház befogadóképessége korlátozott térben és időben, mert a saját programjait is csak megfelelő finanszírozás esetén képes futtatni. Szabadtér, park, sportlétesítmény szintén nem áll rendelkezésére a lakosoknak. (A kisgyermekesek számára a játszótéren való találkozás lehetősége adott.)

A struktúrával összefüggő fontos kérdés, a vezetés. Az interjúk során több közösségnél is megfogalmazódott, hogy a vezető személye mennyire meghatározó. Különösen az informális társulások létrejöttében és fennmaradásában tölt be kitüntetett szerepet. Ez összefügg az intézményesedéssel: **az olyan csoportosulásoknál, ahol a funkciók mindenki számára világosan kirajzolódtak, a feladatok elosztása a tagok között megtörtént, a célok verbali-**

zálódtak, nagyobb eséllyel élnek túl a személyi változásokat, mint azok, melyek erősen kötődnek egy kulcsfontosságú vezető személyéhez.

A hosszú távú fennmaradás, stabilitás megteremtésének egyik fontos feltétele a vezető személyétől való függetlenedés. Az organikus eredetű közösségekben a közösség vezetőinek kiválasztódása a közösség funkcióitól, a feladatok jellegétől függ. Olyan ember kerül a vezetői szerepkörbe, aki képes az adott feladatokat elvégezni. A kiválasztás ismeret alapján történik: a tagok ismerik egymás képességeit, tudását, rátermettségét. A vezetés nem pozicionális, hanem egy olyan „előljáró” szerep, ahol a vezető elől megy, és bátorítja a többieket. A tagok különböző képességei, rendkívüli tulajdonságai a szükségletnek megfelelően a csoport hasznára kamatoztathatók. (Szabó 2000) A hagyományos nézet szerint a vezető bizonyos megkülönböztetett tulajdonsággal, pozícióval rendelkező személy, míg az új megközelítés a változó körülményekhez is alkalmazkodó, a cél elérését szolgáló vezetőválasztást hangsúlyozza, mely a szükségleteknek megfelelően más és más tagra ruházza rá a vezetői funkciókat. (Cartwright 1998)

Az általam vizsgált közösségek között az „iskola volt diákjai” között működik az organikus eredetű közösségekre jellemző vezetőválasztás. Ebben a közösségben az adott feladat (szervezés, segítség, műsorkészítés) határozza meg, hogy ki jut vezetői feladatkörhöz. Más önszerveződő csoportban az elismertség, szervezőkészség, rátermettség által választódott ki a vezető (Polgárőr Csoport, Háziorvosi Szövetkezet, Székely E., Nagycsaládosok, EPE).

A többi közösségben kinevezett vezető áll a csoport élén; vagy úgy, hogy elindított egy csoportot ő maga, és a csoport „készen kapta” a vezetőt (Kati-klub, Kult. Egyesület/Tánciskola, Kerékpáros klub, Óvodai Szülőcsoport, Bélyeggyűjtők köre), vagy úgy, hogy egy intézményi hierarchiában a felsőbb vezetés nevezte ki. (Idősek klubja, Kertbarát, Fantasy, Katolikus gyűl.) A református és a baptista gyülekezet választja vezetőit, de nem a tagjai közül, hanem lelkipásztor jelöltek közül.

Egy német kutató 36 ország bevonásával nemzetközi vizsgálatot folytatott. Több mint 1000 egyházi közösség, gyülekezet vett részt a felmérésben. A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy milyen tényezők játszanak szerepet a gyülekezeti élet növekedésében, számbeli, és minőségbeni fejlődésében? A kutatás eredményei azt mutatták, hogy **azok a közösségek fejlődtek leginkább, melyek vezetői feladatuknak tekintették a tagok bevonását, motiválását, képzését.** Így a vezető ereje megsokszorozódik, mert nem kell minden munkát egyedül végeznie, és nem is szükséges, hogy minden munkatevékenység terén átlagon felüli képességekkel rendelkezzen, csak képes legyen az alkalmas embereket bevonni, és önmagát „reprodukálni”. **A tagok erősségeinek, tudásának, képességeinek feltárása kulcs a minőségi közösségi élethez.**

Egy másik tényező, mely segíti a közösség fejlődését: a célszerű struktúrák létrehozása. Az a struktúra jó, az mutatkozik eredményesnek, ami a gyülekezet organizmusának önszerveződését szolgálta. A kutatók a vizsgálatok alapján olyan rugalmas struktúrák megteremtését tartják előnyösnek, melyek a célélérés érdekében képesek a folyamatos változtatásra. (Schwarz 1998)

Hoppál (2002) a hagyományalapú társadalom koncepciójában a stabilitás és megújulás egyensúlyának fontosságát hangsúlyozza. Úgy véli, hogy **a kultúra evolúciójában két, egyszerre jelen lévő mechanizmus működik: a strukturális elemek, melyek a kultúra folyamatosságát vannak hivatva biztosítani** (hagyományok átadása), **és az ún. innovatív-revolucionista hatás működése, mely a rendszer megújítását szorgalmazza új elemek beépítésével.**⁴¹ E két mechanizmus egyensúlya – régi struktúrák megőrzése és az új elemek be-

⁴¹Hoppál Mihály a hagyományalapú társadalom-képet állítja szembe a tudásalapú társadalom gondolatával. Szerinte a tudás, információ nem teríthető egyenlően, míg a hagyományok egyenlően oszthatók el a társadalmi térben; ezért a hagyomány alapú társadalom az egyenlőségen alapuló közösségépítés modellje.

vitele –, ill. koronként változó dinamikája az, ami a hagyomány működésének legfontosabb jellemzője. Ha ez az egyensúly megbomlik, mert az egyik oldal fejlesztésére nagyobb hangsúlyt fektetnek, vagy visszafejlesztik, akkor a kultúra vagy megmerevedik, vagy elemeire esik szét, és elveszíti folyamatosságát.

A közösségi mezőben is megfigyelhető e két mechanizmus jelenléte: a stabilitás iránti igény és a változás, megújulás iránti szükséglet. A közösségi identitás megteremtésére, a hagyományok átadására a közösségek maguk által kialakított kódot, nyelvet, szimbólumokat használnak, melyek a közösség tagjai számára fontos információkat hordoznak, illetve biztosítják a közösségre jellemző ismertetőjegyek átvitelét. Az egyházi ünnepek, szertartások, liturgiák ezt a célt szolgálják, de ugyanígy megfigyelhető a kisebb csoportokban is az „így szoktuk” szertartásos jellege. (Például a Kati-klubban, ahol egy gondolatébresztő bevezetés után kezdődik a társalgás.) Az új tagok először megismerik, megértik a csoport szokásait, majd – ha tagok maradnak – azonosulnak vele, átveszik és gyakorolják. (Lásd pl. Óvodai Szülőcsoport, ahol maguk a szülők vezetik be az újonnan érkezőket az óvodai közösség hagyományába.)

Csányi (1999) szociális konstrukciónak nevezi az ember azon rendszeralkotó törekvését, melynek során a csoport tagjai megalkotják a csoport szabályait, törekvését, eszméit, hiedelmeit. Az egyéni érdeket képesek a csoportérdek alá rendelni és közös akciókat szerveznek. Ez a kultúrateremtés alapja, az emberi természet része. Így jön létre a „csoportorganizmus”, mely csoport már nem csupán az egyedek összessége, hanem egy magasabb szerveződési egység. Létrehozza, megalkotja a csoport struktúráját, és a szinkronizáló mechanizmus – emóciók, viselkedések szinkronizációja, szabály és normakövetés – révén felkészíti a tagokat a közös cselekvésre.

1. Struktúra és létszám

Az, hogy egy közösség milyen struktúrát hoz létre, összefügg a csoport céljaival, funkcióival és létszámával is. **A kicsi informális szabadidős és baráti társaságok rugalmasabb, lazább szerkezetű struktúrával rendelkeznek, míg a nagyobb létszámú, hosszabbtávú célokat megfogalmazó, „intézményesült” (jogi alakzatot is felvett) közösségek merevebb, hierarchikusabb szervezetet alkotnak.** Ennek oka a közösség működtetésében keresendő. Kis létszámú csoportok képesek az állandó kommunikációra, egyeztetésre, közös döntéshozatalra. Nem szükséges sok szabályt lefektetni, mert az esetlegesen előforduló problémák, felmerülő kérdések esetén képesek megtárgyalni és az adott helyzetnek megfelelően dönteni, majd cselekedni. A nagyobb létszámú közösségeknél kivitelezhetetlen az állandó megbeszélés, egyeztetés, így szükségszerű, hogy egy hierarchikus rend tegye mindenki számára nyilvánvalóvá, hogy ki miben kompetens, miben hozhat döntést, mit tehet. Persze a megalakulás idején a legtöbb közösség egy sokat kommunikáló, közösen gondolkodó, tervezető baráti társaság volt, (pl. Széky E., EPE, Nagycsaládosok, Polgárőr Csoport). Az idő elteltével azonban, a célok, látások, értékek egyeztetése után a közösség egy új fejlődési stádiumba lépett, melyben sokkal inkább a kialakult szerepkörök – struktúra – alapján működik, mint a baráti beszélgetések során született elképzelések, döntések alapján. A tiszta, átlátható struktúra időt takarít meg, és segíti a napi tevékenységek, feladatok elvégzését. Az interjúkban ugyanakkor megfogalmazódik egy vágy a gyakoribb találkozások, beszélgetések, kerti partik után, melyeket a konkrét munka által igényelt idő mennyisége miatt nehezen tudnak realizálni.

2. Struktúra és nyitottság

A csoportszerkezet, „csoport-organizmus” kialakulásának kezdeti szakaszában azoknak az embereknek a belépése várható, akik aktívan részt kívánnak venni a szabályok, rendszerek, célok, értékek, módszerek kialakításában. A kialakulatlan, formálódó, amorf alakzatba sze-

mélyes ismeretség révén kerülnek be a tagok. (Kezdetben a közösség központi személye, „motorja” hívja őket, majd a bővülő kör tagjai hívnak újabb tagokat.) A kezdeti stádiumban együtt lévő csoporttagok aktívan részt vesznek a közösség alakításában. Ekkor élik át igazán a tagok a közösségformáló szerepüket; azt, hogy beleszólhatnak a folyamatba, átadhatják értékeiket, megoszthatják gondolataikat. Más személyiséggel rendelkező tagok számára ez az átláthatatlan, kaotikus, esetlegesen vitákkal, konfliktusokkal terhelt időszak (harc a pozícióért) félelmetes, és sokkal vonzóbb egy letisztult struktúrával rendelkező, kiszámíthatóbb közösségbe lépni. Ők azok, akik nem akarnak vezetői szerephez jutni, hanem a „követő szerepben” tenni a dolgukat, vagy nem tenni semmit, csak „fogyasztóként” jelen lenni.

3. Struktúra és tartósság (időtényező)

A kialakult, intézményesült struktúra képes hosszabb távon fenntartani a közösséget. Belső válság idején is összetartó erő, olyan, mint az oszlopok, melyek tartják az épületet. A Székely E. Társaság átment egy ilyen kritikus időszakon. Az önkormányzattal vívott harc – részönkormányzat létrehozása ügyében – sok erőt, időt emésztett fel. Többen elmentek a közösségből, mások elköltöztek, vagy meghaltak. A vezetőség úgy érezte, hogy értelmetlen a küzdelmük, ha a lakosság nem áll mögédük. A tennivaló sok volt, a munkás kevés. Ebben az időben az egyesület elnöke úgy érezte, hogy abba kellene hagyni az egyesületi munkát. A létrehozott struktúra, a bejárattott intézőbizottsági ülések mint megszokás, hagyomány, viszont tovább működtették „alapjáraton” a közösséget, míg új erőforrás nem érkezett. A lelkes, új tagok reményt öntöttek az elfáradt vezetőségbe, és felfrissülést hoztak az egyesületi munkába. Ezért mondta az elnök az interjúban, hogy az egyesület megújulásra ment/megy át, annak ellenére, hogy taglétszámuk a felére csökkent. Meggyőződésem, hogy ha egy informális csoport, laza struktúrával hasonló krízisen megy át, akkor a csoport felbomlik.

Mindaz tehát, amit a csoport az „intézményesedés”, szociális konstrukció során létrehoz/megalkot, a fennmaradást/stabilitást szolgálja. A struktúra ugyanakkor akadályozó tényező is lehet a megújulásban.

A Református Gyülekezet struktúrájában a lelkész a presbitériummal karöltve végzi a vezetői feladatokat. A sok évvel ezelőtt megválasztott presbitérium viszont nem vett részt aktívan a közösségi munkában, ezért a lelkész úgy gondolta, hogy szükség lenne a presbitérium megújítására, új tagok bevonására, hogy azok hozhassanak döntést a Gyülekezet életét érintő kérdésekben, akik aktív, feladatot vállaló tagok. Új választást kezdeményezett, melynek során felállt egy fiatalokból álló vezetőség (presbitérium), de nem váltotta be a hozzá fűződő reményeket. „A fiatalok nem lettek olyan húzók az egyházvezetés területén, akikre számítani lehetne.” A közösségeknek alapjaiban kell átgondolni, hogy struktúrájuk segíti-e a fejlődést, vagy gátolja, különben a struktúra a visszarendeződés irányába hathat a megújulási szándék ellenében.

A Baptista Gyülekezet életében is történt egy megújulási törekvés. A fiatalok hitéleti gyakorlata a tradicionális gyökerek felülvizsgálatát tették volna szükségessé, de a tradícióhoz ragaszkodó nagyobb többség ennek ellene állt és leváltotta a lelkipásztort. (Baptista körökben a Gyülekezet hívja és választja meg a vezetőjét, és viszonylag könnyen meg is válhat tőle, ha nem ért egyet a lelkész által képviselt irányvonallal.) A lelkipásztor 20 fős kis csoporttal új közösséget indított. Több idősebb tag is csatlakozott a csoporthoz. Adott volt a lehetőség az új kezdetre; új struktúra létrehozására, új hitéleti elvek, gyakorlatok bevezetésére. Kezdetben volt is erre irányuló törekvés: ideiglenes vezetőség alakult és heti rendszerességgel megbeszélést tartottak a csoport jövőjéről. Látásokat, értékeket, célokat egyeztettek. Végül mégis a korábban megszokott közösségi életformát, liturgiát kezdték el gyakorolni, s így az új közösség nem túl sok mindenben tér el a hagyományos Baptista Gyülekezettől.

A Hoppál által leírt két elem: **a stabilitásra és a megújulásra irányuló, biztonságot és flexibilitást jelentő, egymással szemben álló erők egyensúlyának megtalálása kulcsfontosságú a közösségek életében.** A változás, újítás nem kevés befektetést igényel. Sokszor csak akkor történik valami, ha a tagok szükségletei nem elégülnek ki és a konfliktusok, problémák egy megbomlott egyensúlyi állapothoz vezetnek. A közösségi krízisek – éppúgy, mint az egyének, családok életében – lehetőséget teremtenek a változtatásra. Fellazulnak a kötött viszonyok, struktúrák, megváltozhatnak szerepkörök, megkérdőjeleződhetnek szokások, gyakorlatok, kérdésessé válhat egyes személyek alkalmassága bizonyos feladatok ellátására. A krízis mint fejlődést elősegítő tényező értelmezhető, a kérdés az, hogy mi lesz a kimenetele: vagy új struktúra, új egyensúlyi állapot jön létre – ami fejlődést eredményez –, vagy visszarendeződik a korábbi szintre. A harmadik lehetőség, hogy szétesik a közösség, mert a krízis felemészti a közösségi kapcsolatokat, szálakat, kötődéseket.

4. Struktúra és célvezéreltség

Az, hogy egy közösség milyen céllal jön létre, meghatározza a struktúrát; azt a közösségi formát, mely leginkább megfelel a célok megvalósításának. A pestszentimrei lokalitásban talált közösségek legnagyobb számban a tagok felé irányuló segítségnyújtást, majd a lakókörnyezet érdekében végzett tevékenységet jelölték meg az első helyen a célok között. A közösségek másik csoportja a hobbitevékenységet, kikapcsolódást, illetve a baráti kapcsolatokat tartja fontosnak a célok rangsorában. Az egyházak a segítségnyújtás és az emberi kapcsolatokon kívül hitéletük gyakorlati vonatkozásait emelik ki a céltevékenységek közül. Arra a kérdésre, hogy mennyire fontos a közösségi életben a barátság szerepe, a közösségek majdnem kétharmada válaszolta azt, hogy nagyon fontos. Azokban a közösségekben, ahol a barátságok, kapcsolatok építése nem szerepel a célok között (pl. Széky E. Társaság, Kertbarát klub, EPE, Háziórosi Szöv.), ott is megfogalmazódott az interjúkban, hogy az „aktív mag” egyben szorosabb – baráti – kapcsolatokkal rendelkező kiscsoport; vagyis, bár nem tűzik ki célul az emberi kapcsolatok fejlesztését, mégis jelen van, és sajnálják, hogy nincs idő több kötetlen együttlétre.

Az olyan közösségek, melyek a lakóközösség érdekében társadalmi munkát (Széky E. Társaság, EPE, Polgárőr Csop.), vagy a tagok felé irányuló szociális segítségnyújtást végeznek (Nagy családos), az intézményesülést a forrásokhoz való hozzájutás lehetősége is szükségessé teszi. Bizonyos célok megvalósításához ugyanis pénzre, eszközökre, különböző forrásokra van szükség. Ezért az egyesületi formát választják, aminek a működtetése, fenntartása viszont újabb forrásokat igényel (pl. iroda, könyvelés). Ezzel létrejön egy függőségi probléma; **a civil szervezetek a hatalom ellensúlyozására jönnek létre, de nagymértékben függenek a hatalmi szféra támogatásától.** Így indulhat el egyfajta szelekciós mechanizmus a hatalom részéről, mely aszerint jutalmazza, illetve bünteti a civil szervezeteket, hogy céljaiban, tevékenységében mennyire önkormányzat-barát vagy sem.⁴²

A szabadidős csoportosulások nem küzdenek hasonló problémákkal. Céljaik középpontjában a szórakozás, kikapcsolódás, ismeretszerzés áll, melyhez szükséges háttérrel, bázissal a Községi Ház biztosítja. Az egyházi közösségek az egyháztagsági díjból, illetve az elkötelezett tagok adományaiból tartják fenn magukat. A polgárőrök szolgálatuk teljesítése közben saját gépkocsijukat használják. Az üzemanyag költségét – utalvány formájában – a kerületi Közbiztonsági Alapítvány biztosítja.

Az intézményesült közösségek körében az alapító okiratban megfogalmazott célok világos célkitűzésként állnak a tagok előtt. De vannak olyan közösségek, ahol a közösségi együttlét célja nem meghatározott, vagy legalábbis nem verbalizálódott. Ilyen csoport pél-

⁴²A XVIII. kerület civil referense „civil koncepciót” dolgozott ki, majd civil kerekasztalt hívott össze, ahol kifejezte az Önkormányzat támogatási hajlandóságát a szervezetek felé. A civil kerekasztal elnökévé a polgármester önmagát jelölte ki, mely tény ellen csak egy civil szervezet (Széky E.) tiltakozott.

dául az Idősek klubja. Más közösségek, pl. a szabadidős csoportok, nem beszélnek célokról, látásokról, mert tevékenységük egy konkrét részterületre korlátozódik. (Bélyeggyűjtők, Kerékpárosok, Fantasy, Kertbarátok stb.) Az egyházak közösségeiben vegyes képet találtam. Részben tudják, hogy mi a közösségi találkozó célja, hiszen éppen azért mennek el, részben viszont elbizonytalanodnak, hogy melyek a fontos, közösségi tagokat is mozgósító célok. Így viszont a struktúra nem tudja „kiszolgálni” azokat a célokat, melyek homályosan, nem tisztán megfogalmazottan vannak jelen a közösségben. **A tapasztalat az, hogy a több éve (évtizede) működő közösségek életében az állandó feladatok, megoldandó problémák „tűzoltó” jellegű ellátása mellett nem jut idő a megállásra, tervezésre, a célok megfogalmazására, a prioritások felállítására.** Legtöbbször csak akkor kerül erre sor, ha valami miatt nehezített a működtetés és „megakadnak a fogaskerek”. Ez történt a Széky E. Társaság életében is, mikor úgy érezték, hogy nem tudják a megszokott módon tovább végezni a tevékenységüket. Hasonlóan érez a református lelkipásztor is, aki arra a kérdésemre, hogy melyek a jövőbeni tervei, álmái, ezt válaszolta: „Nagyon sok időt, energiát emésztett fel az építkezésre (templomrenoválás), de ezt most szeretnénk lezárni. Figyelmünket a közösség felépítésére szeretnénk fordítani. Szükségünk lenne fizetett munkatársakra a diakóniában, de erre most nincs pénzünk. Vannak viszont terveink, melyeket hasznosítani lehetne. Szervezetfejlesztésre lenne szükségünk. Munkatervet kellene készíteni, és megnézni, hogy melyik területen vagyunk gyengék, miben kell fejlődni, hová kellene új embereket beállítani.”

Valóban így van. A többfunkciós, intézményesült, stabil közösségeknek, civil szervezeteknek a hatékony munkavégzés érdekében szervezetfejlesztésre lenne szükségük, de éppen ők azok, akiknek erre nincs forrásuk. Pedig **a meglévő erőforrások ésszerű felhasználása, a fontos célokra összpontosított célirányos cselekvés, a hiányosságok terén történő fejlődés, mind-mind hozzájárulhatna ahhoz, hogy a közösség céltudatos, eredményes közösséggé váljon.** A megfelelő, célszerű struktúra létrehozása pedig – mint rugalmas keret – segítené a közösség fejlődését.

3.2. Fejlődés

A fejlődés dimenzió tárgyalásánál a fejlődés fogalma tisztázásra szorul. A „fejlődés” szó ugyanis egy viszonyzó. Függetlenül attól, hogy ki mit tart fejlődésnek, és függ a kiindulási ponttól, amihez képest fejlődésről beszélhetünk. A fejlődés fogalma gyakran keveredik a növekedés és a változás fogalmával. Nemes-Nagy József (1998) szerint fejlődésről akkor beszélhetünk, amikor a változáshoz értéktartalom is párosul. A növekedéstől pedig úgy tudjuk elkülöníteni, hogy míg a növekedésben a mértékek, addig a fejlődésben az értékek változnak.

Ernst F. Schumacher állítása szerint a „fejlődés nem a javakkal kezdődik, hanem az emberek tanultságával, szervezethez, fegyelmével”. E három elem nélkül minden erőforrás rejtett és kiaknázatlan marad. (1966 Afrika iroda, közgyűlés)

A Schwarz gyülekezeti kutatásának fő konklúziója az, hogy nem a létszámnövekedésre fókuszáló közösségek fejlődnek, növekednek leginkább, hanem azok, amelyek minőségi mutatói magas értéket mutatnak. Vagyis a minőségi közösségi élet – az egyházak körében – automatikusan számbeli növekedést eredményez. A szerző nyolc minőségi mutatót sorol fel, melyek együttesen hatnak. Úgy találták, hogy amely közösségekben a következő jellemzők minőségi indexe magas, azok kivétel nélkül növekvő, fejlődő gyülekezetek:

- empowerment (a tagok képzése, motiválása, bevonása),
- közösségi tagok egyéni képességeinek figyelembe vétele,
- szenvedélyes hitélet, lelkesedés, elkötelezettség,

- célszerű, rugalmas struktúrák,
- inspiráló környezet (esztétikum; elfogadó, barátságos légkör),
- kicsoportok (mint a tanulás, a közösség megélésének színtere, mely lehetővé teszi a természetes osztódást, s így az aktív tagok létszámának növekedését),
- külső emberek bevonása,
- szeretetteljes kapcsolatok (kötetlen együttlétek, barátságok, egymás segítése, jókedv, humor).

A pestszentimrei közösségek egy része nem tűzi ki célul a fejlődést. A szabadidős közösségek, a nyugdíjas klub, az óvodai és iskolai közösségek és a Háziorvosi Szövetkezet meghatározott kapcsolati és/vagy tevékenység céllal jöttek létre. Amíg a tevékenység, illetve a közösségi együttlét működteti a közösséget, addig együtt maradnak. Nem cél mások bevonása, a tagok aktivizálása, a tevékenységbővítés. Elméletileg persze az is előfordulhatna, hogy egy baráti társaságból – néhány aktív tag közreműködésével – később egy egyesületi vagy alapítványi munka „nő ki”, de ez nem történt. Fejlődési célkitűzést megfogalmazó közösségek: az egyesületek, a polgárórság és az egyházak. Éppen azok a csoportok, melyek orientációjuk szerint a tagok szükségletein túl a helyi társadalom szükségleteinek betöltésére is elkötelezték magukat. Ez az intézményesedési törekvéssel is összefüggést mutat, vagyis **a kifelé (is) irányuló közösségek a céljaik megvalósítása érdekében a szervezeti forma felé mozdulnak el.** A szervezeti struktúra, a többdimenziós tevékenység magában foglalja a fejlődés szükségszerűségét, úgymint:

- a struktúra változását, megújítását,
- a specializációt,
- a tagok bevonását, aktivizálását,
- külső kapcsolatfelvételt,
- létszámbővülést,
- új tevékenységek beemelését,
- jobb erőforrás-kihasználást (forrásteremtést).

Általában nem fogalmazódik meg a közösségekben, hogy milyen területen szeretnének fejlődni. Kivételt képez ez alól a **létszámbővítés** iránti igény. Főként aktív, elkötelezett embereket keresnek, akik a szervezeti munkában tevékenyen részt tudnának vállalni. Ha nem bővülnek a feladatok, akkor a gyarapodást sem tűzik ki célul. **A struktúraváltoztatást, a specializációt, a jobb erőforrásgazdálkodást az élet „kényszeríti” ki a közösségekből.** Megakad a munka, sikertelenséggel kell szembenézni, nincs hozzáértő ember, aki elvégezze a tennivalót, szűkösek az erőforrások (nincs pénz, eszköz, helyiség), nézeteltérés alakul ki a tagok között – ezek és ezekhez hasonló tényezők játszanak szerepet abban, hogy a közösségek változtatásra kényszerülnek.

A vezetőkkel folytatott beszélgetésekből az derült ki, hogy **a közösségekben hiányzik a tudatos tervezés, értékelés.** Munkájuk hatékonyságát ez nagymértékben csökkenti. Emberi és egyéb erőforrás-gazdálkodási ismeretek híján nem fedeznek fel olyan lehetőségeket, melyek rejtetten vannak jelen a közösségekben, illetve környezetükben. A Közösségfejlesztők Egyesülete (országos egyesület) a civil közösségek képzését, felkészítését tűzte ki célul, hogy enyhítsen ezen a problémán. A közös tanulási folyamat összehozza a tagokat és így az ismeretszerzésen túl egy kapcsolati, együttműködési hozadéka is van a képzésnek.

A tervezés hiányán túl a vitakultúra alacsony szintje, illetve egyéb kommunikációs problémák is nehezítik a közösségi életet. A közösségsszerveződés első szakaszában, mikor az „aktív mag” (aktív alapító tagok csoportja) közösen gondolkodik a jövőről, a célokról, értékekről, gyakran előfordul, hogy különböző nézetek, elképzelések ütköznek. Ez szükségszerű velejárója a közösségi életnek. A probléma abból adódik, hogy nem csak a különböző

látásmódok ütköznek, hanem a vita hevében a személyek is megsérülnek, megbántódnak. Ilyen helyzet állt elő az EPE életében is, mikor a korábbi vezetőség néhány tagja lemondott és kilépett az egyesületből. Ugyancsak a látások egyeztetésének hiánya, különbözősége vezetett a baptista gyülekezet szakadásához. Erről – érthető módon – nem szívesen számolnak be részletesen az érintettek. A Széky E. Társaság köréből is többen távoztak azért, mert nem értettek egyet a vezetőség stratégiájával. **A közösségi munkás egyik fontos feladata, hogy segítse a közösségen belüli, illetve a közösségek közötti kommunikációt.** Ilyen szakember igénybevételére ebben a lokalitásban nem került sor.

A csoport **stabilitását** ugyanakkor nem csupán a belső kommunikáció, vitakultúra határozza meg. Egy stabil társadalmi környezet, nagyobb stabilitást adhat a csoportoknak, mert a közösség nem független az őt körülvevő társadalmi mezőtől, hanem – ideális esetben – a környezetéhez illeszkedő, alkalmazkodó külső kapcsolatokat épít ki. A közösség különbözőképpen reagálhat az őt ért külső vagy belső erőhatásra. Simmel megfigyelése szerint az egyik lehetősége az, hogy mind strukturálisan, mind funkcionálisan megőrizhetik csoportjellegüket, a másik az, hogy a szerkezet megfelelő változtatásával őrzik meg funkcionális jellegüket. A külső nyomás, támadás sokszor éppen a közösség belső erejévé válik a nagyobb összetartás révén. („Mikor sokat kellett hadakozni az önkormányzattal, akkor szorosabb volt a személyes kapcsolat.” – Széky E. Társaság) A csoportkohézió mértéke olyan csoporttulajdonság, mely befolyásolja a tagok szerepalakítását és viselkedésének változatait. A kohézió a csoportnormák elfogadásán, illetve a csoporthoz tartozás érzésén alapul. Merton (2000) három alapvető típusát különíti el:

- a kulturális eredetű kohézió, mely a csoport tagjai között általánosan elterjedt közös normákból és értékekből ered,
- szervezetekből fakadó kohézió, mely a közös tevékenységen keresztül megvalósuló egyéni, illetve csoportcélokból ered,
- strukturális összefüggésből eredő kohézió, mely a csoporton belüliek és kívüliek különbözőségeiből, illetve hasonlóságaiiból fakad.

Az, hogy egy közösség hosszú távon is fennmarad-e vagy sem, szorosan összefügg a csoportkohézióval, valamint a „társadalmi megkülönböztetés fokával”. A társadalmi megkülönböztetés foka Merton szerint olyan csoporttulajdonság, mely a csoport szervezetén belül működő státuszok és szerepek számára vonatkozik. **A növekvő differenciálódási tendencia rétegződést idéz elő a közösségen belül; vezetők, kiscsoportvezetők, felelősök, aktivisták különíthetők el.** A belső egység, illetve a szakadás lehetőségét a társadalmi megkülönböztetés foka és a kohézió mértéke alapján lehet megítélni.

Bizonyos csoportok hajlamosak a belső feloszlásra; ezek a kiszakadt részek később autonóm csoporttá válhatnak (lásd Polgárőr Csoport, Baptista Gyülekezet), mások inkább magukba olvasztják a független csoportokat egy nagyobb szervezetbe, hogy azok később a szervezet struktúrájának és funkciójának megerősítésére szolgáljanak. Ilyen típusú „gyarmatosítással” a lokalitásban nem találok.

A közösség fejlődésével összefüggő kérdés, hogy mennyire tolerálja a csoport a csoportnormáktól eltérő viselkedést. Némely csoport merev ragaszkodást követel a normákhoz. Ez volt a benyomásom a Nagycsaládosok Egyesülete esetében. A vezető nem hagy túl nagy teret a tagok viselkedésének eltérőségére, a sokszínűsége. Hogy megelőzze a későbbi konfliktust, már előre „szűri” (2 ajánlólevéllel) a leendő tagokat, hogy várható-e a csoportnormákhoz való hűséges ragaszkodás. Más közösségek a normáktól való eltérés nagyobb lehetőségét biztosítják, teret adva az egyének kibontakozásának és a kreativitásnak. A közösségek fejlődését, prosperálását minden bizonnyal ez utóbbi szolgálja jobban. **Ha a vezető képes a másként gondolkodó elfogadására, tolerálására, és azt a közösség hasznára tudja**

kamatoztatni, akkor egy dinamikusabb, színesebb közösségi élet kialakulására van lehetőség.

A normáktól való eltérés a csoport számára funkcionálissá válhat és gyakran a csoporton belüli strukturális változás előjátéka. Változás által létrejött új szakaszban az eltérések intézményessé válhatnak. Merton ezt a folyamatot az „intézményes szabályokból való intézményes kibúvónak” nevezte. (Mikor az új viselkedési forma nem esik egybe a korábbi gyakorlattal, de idővel elfogadottá válik.)

Erre példa az egyházak körében a zenei stílus/műfaj változása. Pár évtizeddel ezelőtt tradicionális gyülekezetekben nem volt elfogadható a könnyűzenei hangszerelés a gyülekezeti zenei életben (basszusgitár, dob nem volt megengedhető.) A harmónium, zongora, orgona volt a templomi hangszer és énekkar adott elő kórusműveket. Az 1997-ben készült interjúban a katolikus kiscsoportvezető már azt mondta: „ha lenne gitáros ének, akkor bejőnének a fiatalok”. Azóta már van, és jönnek a fiatalok, persze nem a modern zene az egyetlen motiváló tényező.

A közösség fejlődését meghatározó újabb tényező a **specializáció**. Simmel szerint a közösség megalakulási szakaszában – mikor még viszonylag kicsi képződmény – elhatárolja magát környezetétől a „centripetális egység” megőrzése érdekében. A csoport növekedésével azonban ez a belső egység felborul; a kölcsönös viszonyok, kapcsolatok enyhítenek az éles elhatárolódáson, melynek következtében az egyén mozgástere nő és beindul a munkamegosztás folyamata, mely egyfajta hierarchiát hoz létre a csoporton belül. (Simmel 1973)

Hasonló **fejlődési stádiumok** figyelhetők meg a pestszentimrei közösségek életében (a szabadidős csoportokat, és az Idősek klubját nem számítva). Kezdetben úgy működtek, mint baráti társaságok, szorosabb belső egységgel rendelkező kiscsoportok. Itt születtek meg a különféle gondolatok, elhatározások, tervek a közösség életére vonatkozóan. Miután a csoport intézményes, jogi formát vett fel, megindult a kapcsolatok lazulása, új tagok bevonása, és a feladatok felosztása. Voltak akik abból indultak ki, hogy mik a szükségletek, és ehhez kerestek embereket (Polgárőr Csoport, Székely E. Társaság, egyházak stb.), mások viszont felajánlásokat gyűjtöttek a tagok részéről, hogy ki mit tud vállalni, és csak azokat a tevékenységeket végezték, amire volt önkéntes „jelentkező”. (Így kezdte meg egyesületi életét az EPE.) Az első csoportba tartozókat a szükségletek erős nyomása időnként „maga alá gyűrte”. Kevesebb idő maradt beszélgetésre, tervezésre, mert a tennivalók elsodorták őket. A sikertelenség ebben a helyzetben könnyen krízist idézhet elő. A kialakult struktúra, a hierarchia, a felelős személyek kijelölése ugyanakkor segít a nehéz időszakon átlendülni. A struktúra egyszerre segíti és akadályozza a közösség fejlődését. Az átláthatóság, kiszámíthatóság a stabilitást biztosítja, míg a rugalmatlan, megmerevedett szerkezet akadályozza a megújulást, ahogy erről már korábban írtam.

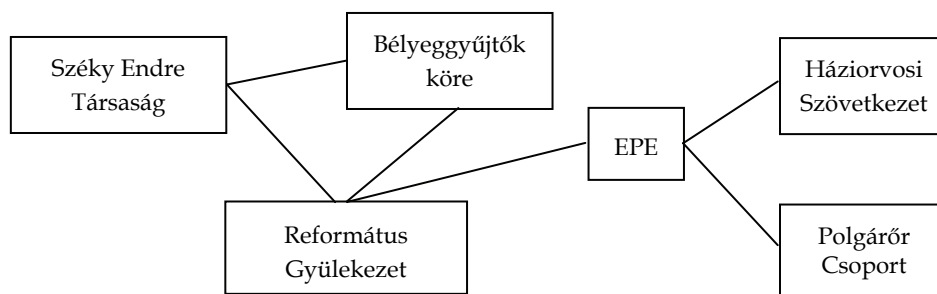
A hosszú távú tervekkel rendelkező közösségek számára egy új fejlődési stádiumot jelenthet a **külső kapcsolatok felvétele**. Az erőforrások megosztásának, információk áramoltatásának, közös programok szervezésének lehetősége rejlik a civil szervezetek összefogásában. Forráshiányos időszakban racionálisnak gondolnánk, hogy a különböző forrással (termek, számítógépes infrastruktúra, szakember stb.) rendelkező közösségek, kölcsönösségen alapuló szervezeti segítséget nyújtsanak egymásnak. A valóságban ez nincs így. Tapasztalati tény, hogy nincs szervezeti szintű kapcsolat a különböző közösségek között. Ennek csak egyik oka a sokat hangoztatott, forrásokért folyó harc, mely nem az összefogásra, hanem a szembenállásra mozgósít. Több más tényező is szerepet játszik az együttműködés akadályoztatottságában. Az egyik ilyen tényező a kommunikáció hiánya. Nagyobb, összetettebb szervezetekben a szervezeten belüli kommunikáció sem megfelelő. A vezetői döntések nem minden esetben jutnak a tagok tudomására. Még rosszabb a helyzet az intézmények közötti kommunikáció terén. Ezek a civil szervezetek nem rendelkeznek fizetett alkalmazottakkal, legtöbbjük irodával, telefonvonallal, számítógépes rendszerrel sem, így a szabadidőben

végzett önkéntes munka kereteibe nem fér már bele a külső kapcsolatfelvétel. Hiányzik a közösségek találkozási lehetőségét biztosító fórum is. Egy civil ház létrehozása lehetőséget és helyet teremtene a kapcsolatépítésre (bár ezt a Községi Ház is felvállalhatná).

2004-ben az Ifjúsági Családügyi Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium programjaként létrejött a *Közösségi Kezdeményezéseket Támogató Szakmai Hálózat*. A Hálózat célja, hogy a különféle közösségi tevékenységeket szervezze együvé a lokalitásban. A Hálózat a helyi közösségek együttműködésére épít; szakembereket és szervezeteket tömörít és erősít meg. Állami pénzből gazdálkodik, de a rendelkezésre álló csekély összeg csak arra elég, hogy a közösségek időnként találkozhassanak, képezhessék magukat, feltárják környezetük közösséghiányos területeit, és azokon közösségi mozgásokat kezdeményezzenek. (Vercseg 2005) Ez egy nagyszerű lehetőség lenne a lokális közösségek számára. A gond csak az, hogy meglehetősen korlátozott számban vonódhatnak be a szomszédságok, lévén, hogy a Hálózatnak nincsen főállású fizetett alkalmazottja. A terepen amúgy is közösségfejlesztő munkát végző szakemberek vállalták fel a támogató, koordináló szakmai munkát az ország különböző régióiban. Ez a Hálózat hosszútávon elősegítheti a helyi társadalom közösségeinek összefogását a helyi problémák közös megoldása érdekében (a helyi lakosok aktív bevonásával).

Mint már említettem, a közösségek közötti tartós szervezeti szintű összefogás nem valósult meg, kivéve néhány közösen szervezett akciót. (pl. az EPE és a Református Gyülekezet által szervezett előadásorozat vagy az egyházak ökumenikus találkozói) Így a közösségek kapcsolati hálója nem megrajzolható. Érdekesség viszont az, hogy **a különböző civil közösségekben aktívan résztvevő tagok némelyike több helyen is elköteleződik, vagyis a közösségi „összeköttetést” személyek teremtik meg.**⁴³ Az interjúk alapján a következő kapcsolódási pontok rajzolhatók meg:

2. ábra: A peestszentimrei közösségek kapcsolati hálója

A személyek által létrehozott kapcsolatháló részletesebb feltérképezése csak a közösségek tagjaival végzett interjú vagy kérdőíves vizsgálat által lenne lehetséges.

⁴³Ronald Breiger (1988) tanulmányában felhívja a figyelmet a csoportok közötti hálózatok megrajzolásának lehetőségére. Kiinduló gondolata az, hogy az egyén nem csupán egyénekhez kapcsolódhat (ez esetben interperszonális kapcsolatról beszélünk), hanem egy csoporthoz, közösséghez, szervezethez is. Ezáltal egy egyén képes csoportokat is összekapcsolni, ha különböző csoportoknak egyidejűleg tagja. Ez a csoportokat indirekt módon összekötő kapcsolat minősíthető – a kötés ereje meghatározható – a két csoportot összekötő személyek száma, aktivitása alapján.

3.3. Létszám

Mancur Olson *A kollektív cselekvés logikája* című könyvében azt a logikai következtetést cáfolja, miszerint, ha egy csoport célkitűzésének megvalósítása a csoport tagjainak érdekében áll, akkor a racionálisan, önértékből cselekvő individuumok arra törekcsenek, hogy realizálják a csoportérdekeket. A szerző részletes elemzés során bizonyítja, hogy a nagy létszámú csoportban, ha az embereket nem kényszerítik a közös érdekeik, célkitűzéseik elérésére, akkor a tagok még abban az esetben sem tesznek meg mindent a csoportérdek érdekében, ha ezzel mindannyian jól járnának. Példaként az adófizetési kötelezettséget említi; az állam kénytelen nyomást gyakorolni az állampolgárookra a befizetések realizálása érdekében.

Ennek az az oka, hogy bár a tagok közös érdeke a „kollektív jószág” megszerzése, az ezzel járó „költségek” fedezése már semmiképpen sem közös érdek. A csoport tagjai azt szeretnék, ha a többiek fizetnék meg a költségeket. **A csoport mérete, és a tagok aktív közreműködése között szoros összefüggés áll fenn. A kis csoportok inkább képesek a közös érdekeik realizálására, mint a nagy csoportok; a nagyokkal ellentétben képesek a „kollektív jószágot” optimális mennyiségben biztosítani.** Ez azt is jelenti, hogy a csoport tagjaira jutó összhaszon hányada olyan jelentős, hogy néhány tagnak még akkor is érdeke a kollektív javak megszerzése, ha az ezzel járó összes költséget neki kell fedeznie. A következő elem, mely a kis csoport hatékonyságát bizonyítja az az, hogy a kis létszámú, áttekinthető csoportban a tagok cselekvése érezhetően befolyásolja a többiek cselekvését. Ennek az a következménye, hogy a csoport reagál arra, ha valaki közreműködik a „kollektív jószág” biztosításában, és azt is jelzi, ha valaki ki akar bújni a kötelezettség alól⁴⁴. A harmadik tényező, mely a kis csoportok mellett szól, a szervezeti „költségek” alacsony szinten tartása. (A szervezeti „költségek” a tagok közötti kommunikáció, megegyezés és alkudozás, szervezkedés, illetve a szervezet létrehozásának, fenntartásának költségeiből adódnak.) Mindezek alapján úgy tűnik, hogy **a kis csoportok nem csupán mennyiségileg, hanem minőségileg is különböznek a nagy csoportoktól.**

Hasonlóan vélekedik Hume (1976) is, hogy a kis csoportok inkább képesek közös érdekeik realizálására, mint a nagyok. Két ember még meg tud egyezni egy mindkettőjük érdekében álló közös dologban, ám 1000 ember esetében ez lehetetlen. Még az is gondot okoz, hogy egységes tervet alakítsanak ki, a megvalósítás azonban még nehezebb, mert mindenki arra törekszik, hogy a terheket a többiekre hárítsa. Simmel (1950) amellett érvel, hogy a kisebb csoportok tudatosabban cselekszenek és hatékonyabban használják fel erőforrásaikat, míg a nagyok esetében előfordul, hogy a „csoport ereje potenciális marad”.

Olson közgazdasági terminusokat – költség/haszon – használ elméletének bizonyítására, ugyanakkor felhívja a figyelmet arra, hogy a gazdasági ösztönzőkön kívül egyéb társadalmi, pszichológiai ösztönzők is befolyásolják az emberek viselkedését, mint a presztízs-vágy, tisztelet, barátság iránti vágy, hasznosság érzés, fontosság tudat stb. Egy baráti társaságban a csoporttagok nem csupán a „gazdasági nyereséget”, hanem a „társadalmi veszteséget” is szem előtt tartják (pl. kiközösítés veszélye, társaik jóindulatának elvesztése stb.). A társasági, szociális nyomás azonban csak olyan kis csoportokban működik, ahol a tagok között személyes kapcsolat áll fenn.

⁴⁴Christopher Boehm neves antropológus a modern nomád vadászó-gyűjtögető társadalmak tanulmányozása során leírta a családok közötti együttműködés és segítségnyújtás működését. Az öregek, betegek, sérültek az egyenlő elosztás elvén mindaddig megkapják a részüket, amíg ez a csoport életét nem veszélyezteti. Megvonja a közösségből a „potyalesők” részesedését, azokat, akik lustaságból, csalás által próbálnak kibújni a csoportterhek hordozása alól. Az ilyen egalitáriánus társadalmakban komoly figyelő- és büntetőrendszer fejlődött ki, mely természetesen csak egy áttekinthető, kontrolálható méretű közösségben működőképes. (Csányi 1999)

Egészen más megközelítésből tárgyalja az ideális csoportméretet Csányi Vilmos (1999) etológus. Dunbarra hivatkozva megállapítja, hogy az ember agykérgének térfogata, és a csoportméret között szoros összefüggés található. A csoport funkciójától függően különböző csoportméretet különít el: 30–50 fő a felső határa az olyan csoportosulásnak, ahol a tagok személyesen – „*face to face*” – a mindennapi érintkezésben is jól ismerik egymást. (Archaikus társadalmakban ezek a bandák.) 150 fő a létszám határa az egymást ismerő, bizonyos célokért együtt tevékenykedő közösségeknek. (Ennyi volt az átlagléttszáma az első falvaknak is.) Végül a klán, kb. 500 fő, mely tagjai csak időnként találkoznak, de információkat, erőforrásaikat esetenként megosztják, és közös szubkultúrát (nyelv, szimbólumok) alakítanak ki. **Az áttekinthetőség igénye, az ember kapcsolatteremtési kapacitása, a konszenzus megteremtésének szükségessége, mind befolyással vannak a csoportméretre.**

Merton (2000) a csoporton belüli láthatóság, megfigyelhetőség és a szerepalakító hatások közötti összefüggés kimutatására Simmel „információ-elmélet”-ét említi. Simmel szerint van egy létszámbeli abszolút határ, mely határt szab a megfigyelhetőségnek. A csoport mint egész, akkor hatékony, ha minden tag személyesen ismeri egymást, ez pedig összefügg a csoport méretével, struktúrájával, és a csoport stabilitását biztosító kontrollrendszerekkel. Az „információ-elmélet” arra vonatkozik, hogy a csoport milyen módon elégíti ki a tagok „információ-visszacsatolás” igényét, vagyis mennyire képesek a tagok arra, hogy átlássák, milyen az elvárt viselkedés a csoporton belül. Az információáramlás, és a visszajelzés segíti a tagokat a normákhoz igazodni. A közvetlen megfigyelhetőséget gátló tényezők – strukturális akadályok, információáramlás hiánya – a tagok beilleszkedését nehezítik. Kirívó esetben, ha a csoporttól eltérő viselkedés kumulálódik, és erre a csoport „túlzó reakcióval” reagál, beindulhat egy elidegenítési folyamat, mely a csoport stabilitását veszélyeztetheti. **A csoportméret és a társadalmi, közösségi kontroll között tehát szoros összefüggés áll fenn.** A kontrollfunkció működésében a csoporton belüli kommunikációs hálózat, információáramlás – jellege, kiterjedtsége, mértéke – jelentős szerepet tölt be. **Mindezekből belátható, hogy a csoport létszáma milyen fontos dimenzió: összefügg a tagok aktivitásával, a csoport erőforrásának hatékony kihasználásával, a kapcsolati viszonyok milyenségével, bizonyos szociális funkciók működőképességével (kölcönösségi, segítő funkciók) és a közösségi kontroll biztosításával.**

- A közösségi létszám meghatározásakor felmerül a kérdés, hogy kit tekintünk tagnak:
- azokat, akik bejegyzett tagok (pl. egyesületi vagy egyháztagok),
 - azokat, akik részt vesznek a közösség életében.

Ezenkívül az elkötelezettségnek van egy harmadik szintje is, melyben a tagok nem csupán résztvevők, hanem aktív, cselekvő részesei a közösségnek. Ők képezik a közösség „szívét”, motorját, mely „mag” a közösség fennmaradásában fontos szerepet tölt be. Pestszentimrén ezt a hármas megoszlást a következő táblázat mutatja.

Közösség	létszám/tagság		résztevők		aktív cselekvők, szervezők	
	1997	2004	1997	2004	1997	2004
Széky Endre Társaság	300	150	20	20	16	15
Idősek klubja	55	60	45	45	15 (?)	? (0)
Polgárőr Csoport	19	26	19	26	19 (2)	26 (2)
Kertbarát klub	20	20	10	10	3	3
Kerékpáros klub	15	-	9	-	2	-
Fantasy klub	30	-	25	-	10	-
Bélyeggyűjtők köre	90	-	35	-	12	-
Háziorvosi Szövetkezet	6	6	6	6	6	6
Katolikus Egyházközség	2000	2800	500	600	60	60
Református Gyülekezet	360	420	100	150	20	20
Baptista Gyülekezet	96	70	75	55	40	25
Óvodai Szülőcsoport	25	25	18	20	18	15
Iskola volt diákjai	20	15	15	15	6	6
Kulturális E. / Tánciskola	-	78	-	70	-	3
Nagycsaládosok Egyesülete	-	36	-	20	-	15
EPE	-	30	-	20	-	15
Kati-Klub	-	12	-	10	-	1

Megfigyelhető létszámnövekedés (Polgárőr Csoport, Református Gyülekezet) és létszámcsökkenés is (Széky E. Társaság, Baptista Gyülekezet). A létszámnövekedés hatással lehet az aktív tagok számára, mint pl. a Polgárőr Csoportnál, de nem feltétlenül. A Református Gyülekezetben az alkalmakon résztvevők száma emelkedett, de ez nem hozta automatikusan magával az „aktív mag” létszámának növekedését is. A Széky E. Társaság esetében hasonló történt negatív előjellel; a jelentős létszámcsökkenés sem befolyásolta az aktív cselekvők számát. Elmondható, hogy egy közösség életében nagyobb változást az aktív tagok mozgása (érkezése-távozása) okoz. A Baptista Gyülekezet számára nehezebben feldolgozható új helyzetet teremtett az aktív tagokból álló csoport kiválása, mint a Széky E. Társaság számára a távozó egyesületi tagok hiánya. Az Idősek klubjában az aktív cselekvők jelentős változása a két felvétel között nem az idős emberek aktivitásának hanyatlásával függ össze. A különbség abból fakad, hogy az intézményvezetők eltérően értelmezték az „aktivitás” fogalmát. A korábbi vezető aktivitásnak értelmezte a véleményalkotó, javaslattevő klubtagok megnyilvánulásait, míg a jelenlegi vezető úgy látja, hogy nincsenek aktív tagok, mert az idős emberek passzívak, nem akarnak bevonódni a különböző programok szervezésébe.

A nagyobb létszámú közösségek nem homogén csoportok, hanem kisebb csoportokban (15–25 fő) funkcionáló egységek. **A közösségi kapcsolat egyik legfontosabb jellemzője a közvetlenség, mely az emberi léptékű, kis közösségekben tud csak megvalósulni.** A néprajzkutató Szabó László (2000) szerint a települések szerkezetében is megfigyelhető a kisebb közösségi egységek kialakulása, ha a település túl nagyra növekszik. Így a faluközösség is kisebb – áttekinthető – közösségek szövevényéből áll, s ezek az egyénre gyakorolt hatásintenzitása tekintetében is különböznek egymástól.

Ugyanez a helyzet az 50–60 főt meghaladó közösségek esetében. Vagy több, különböző funkciójú kis csoportokra bomlik (ez figyelhető meg az egyházi közösségekben), vagy a nagyobb létszámból kiemelkedik egy aktív közösségi életet élő csoport, mely a közösség motorjaként funkcionál. Ez utóbbi tapasztalható a Székely E. Társaság és a Bélyeggyűjtők köre esetében. A Tánciskola esetében életkori csoportok alkotják a kisebb csoportokat; így gyakran és készülnek fel a versenyekre is.

A szakirodalomban leírt 30–50 fős felső határ tehát a gyakorlatban is megfigyelhető. A közösségekben működő kiscsoportok száma és a közösségi interakciók száma között összefüggés van. **Minél több kiscsoport található egy közösségen belül, annál nagyobb a valószínűsége az intenzívebb interakciók létrejöttének.** A kis csoport-rendszer nem csak a tagok közösségi részvételét befolyásolja, hanem lehetőséget nyújt a több „pozíció” betöltésére is, mely által az aktív tagok számára nő. Merton a csoport „abszolút” nagyságán a közösségen belüli pozíciók számát érti. Minél komplexebb struktúrával rendelkezik a közösség, annál több pozíció található benne; ez pedig a csoport „abszolút nagyságának” növekedését eredményezi.

Az egyházi közösségek életét vizsgáló kutatás (Schwarz 1998) eredményei szerint a kis csoport-rendszer kialakulása, illetve a kis csoport-osztódás áll legerősebb összefüggésben a gyülekezetek létszámbeli növekedésével. Ez azt jelenti, hogy azok a közösségek növekedtek leginkább, melyek kis csoportokba vonták be a gyülekezeti tagokat, majd egy bizonyos létszám elérése után (15–18 fő) a kiscsoport osztdódott, s ezáltal képes volt új tagokat bevonni, aktivizálni.

3.4. Aktivitás

A közösség létszáma, és a tagok aktivitása közötti összefüggés az előzőekből belátható. Az áttekinthető, kontrollálható közösségi mező (kisebb létszámú csoport) az egyént arra készíti, hogy kivegye a részét a közösségi feladatokból. De nem csupán a közösségi nyomás, elvárás mozgósít, hanem a közösségi pozíciók megszerzésének lehetősége is; az az esély, hogy hatással lehet a történésekre, hogy tudása, képessége, tehetsége a csoportban kamatozódik.

A közösségek bemutatásánál az aktivitás kérdésköre többször is felmerült. Ennek az az oka, hogy a közösség vezetői érzik, hogy a tagok bevonása, motiválása kulcsfontosságú kérdés a közösség életében. A legtöbb közösség nehézségekkel küzd ezen a téren. Az emberek passzívak, közömbösek, elfoglaltak – mondják az interjúalanyok. Egyedül az óvodai csoportban nem panaszkodott a vezető a szülők aktivitására. Ő ösztönösen ráérezett arra, hogy hogyan kell az emberekben kialakítani azt a tudatot, érzést, hogy „ez az ő intézményük, ahol otthon vannak”. Ez mozgósította a szülők energiáit, hogy pénzt, időt, fáradságot nem kímélve részt vegyenek az óvodai életben. Hasonló „tulajdonosi tudat” kialakítására lenne szükség a lokalitásban is, hogy azok a közösségek, melyek a szomszédság képviselőit tűzték ki célul, egy nagyobb támogató bázissal a hátuk mögött lobbizhassanak a település érdekeiért.

A helyi közösségek aktivizálással kapcsolatos gondjai nem mondhatók helyi jelenségnek. Közösségi vezetők, közösségfejlesztők az ország minden táján szembetalálják magukat ezzel a problémával. Ennek társadalomtörténeti vonatkozásai is megragadhatók. A magyar nép huzamosabb ideig egy olyan totalitárius rendszerben élt, mely bizonyos magatartásformákat várt el a társadalom tagjaitól. Az egyéni aspirációk kordában tartása, a kreatív ötletek, újítások visszaszorítása („ne szólj szám, nem fáj fejem”) egy passzív, függőségben tartott egyén („gyermek”) megformálását célozta meg. A kezdeményezőkézség és felelősségtudat hiánya az embereket a külső kontroll elfogadására készítette. Megtanulták, hogy kevés befolyásuk van a dolgok irányítására, és ez egyfajta „tanult tehetetlenséghez” ve-

zetett.⁴⁵ Ahogy az egyik interjúalanyom megfogalmazta: „Az emberek passzivitása a meghatározó. Nem fektetnek be energiát semmibe, mert úgy is megkérdezzük nélkül döntenek a fejük felett. Így inkább bezárkóznak a családi életükbe.”. **Az átlátható, betartható szabályok hiánya megakadályozza az állampolgárokat abban, hogy kontrollt gyakoroljanak az események, történések felett.** Ez pedig hosszú távon bizonytalanságot eredményez. Éppen ez a szorongáskeltés vált a hatalomgyakorlás eszközévé. A kiszámíthatatlanság, szabálynélküliség, tehetetlenség, szorongás viszont olyan társadalom-lélektani tünetegyüttes, mely hosszútávon is rányomja bélyegét a magyar társadalom életérzésére. A modern mentalitás, a demokratikus normák és értékek elterjedésére ugyanis sokkal több időre van szükség, mint az alkotmányos-politikai változásokhoz vagy a gazdaság átalakulásához. (Pikó 2003)

A civil aktivitás szintjére befolyással van az a tudati beállítottság, hogy hiszünk abban, hogy bizonyos helyzetekben képesek vagyunk kompetens viselkedésre. **A kompetencia érzése, az önbizalom motivációs tényező abban, hogy az egyén a tágabb környezetének alakításában részt vegyen, miközben kreatív képességei kibontakoznak.** Ugyanakkor a kompetens viselkedés nem csupán az egyén szintjén befolyásolja a gondolkodást, cselekvést, hanem hatással van az egész társadalom „karakterére”, döntési mechanizmusára, szociokulturális adaptációjára is. (Bandura 1995)

Robert Putnam (2000) egyik művében azt vizsgálja, hogy a társadalmi változások milyen arányban hatottak az emberek civil társadalmi életben való részvételére az USA-ban. Különböző okok között említi az idő és a pénz egyénekre gyakorolt nyomását – a gazdasági nehézségeket – a családok szerepének változásait, a földrajzi mobilitást, a televízió és az elektronikus forradalom hatásait stb. Hasonló megfigyeléseket tehetünk a magyar társadalomban is. Az interjúkban többször megjelenik az időhiányra hivatkozás a közösségi aktivitás vonatkozásában. Az emberek elfoglaltak, sokat dolgoznak, fáradtak, nincs sem idejük, sem kedvük bevonódni közösségi megmozdulásokba. A nehezedő életkörülmények, a növekvő egyenlőtlenségen kívül az érték- és attitűdváltás, individualizációs folyamatok is a visszahúzóerőt erősítik. A technikai jellegű változások – tévé, számítógép széleskörű elterjedése – is a közösségi kapcsolatok, kezdeményezések rovására mentek végbe. A KSH (2000) adatai szerint, a lakosság időfelhasználásában a férfiak és nők szabadon felhasználható idejük több mint 50%-át a tévé nézés tölti ki. A társas tevékenységekkel töltött idő (beszélgetés, vendégeskedés, vallásgyakorlás, szervezeti munka) csupán egyharmada a tévé nézéssel töltött időnek az aktív korcsoportokban.

A civil részvételt, aktivitást befolyásolja az is, hogy milyen az emberek bizalmi szintje; mennyire bíznak meg másokban, intézményekben. A Közösségfejlesztők Egyesülete a brit „*Citizenship Survey 2001*” kérdőívét felhasználva végzett felmérést az állampolgárok intézményekbe vetett bizalmáról és a civil aktivitásról Magyarországon és Kelet-Közép-Európában. Az eredmény lehangoló volt. A közbizalom – intézményekbe, igazságszolgáltatásba, rendőrségbe stb. vetett bizalom – rendkívül alacsony szintű. A bizalmatlanság különösen a parlament és a politikusok iránt drámai. A brit mintához képest **Magyarországon lényegesen kevesebben érezték úgy, hogy befolyással tudnak lenni a helyi problémákat érintő döntésekre, ezért számottevően kevesebben kerestek fel képviselőket, hivatalokat, és beadványt is jóval kevesebben nyújtottak be, mint a britek.** „A politikai pártok iránti bizalom a briteknél is alacsony, ám a magas civil részvétel ellensúlyozza a hatalmat. A magyar alacsony közbizalom és alacsony civil részvétel együttese egyértelműen a létező demokratikus deficitre utal.” (Vercseg 2004/3, 13)

A KSH felmérései szerint a formális szervezetekben önkéntes munkát végzők aránya (1999-ben) a felnőtt korú népesség 5%-a. (Az informális – nem szervezethez kötődő – ön-

⁴⁵Más esetekben viszont az állampolgárok akarata, véleménye polgári engedetlenség formájában jutott érvényre.

kéntesek száma ennek többszöröse.) Sajnos az önkéntesek száma, mely elég jól méri a civil aktivitást, 1995 óta folyamatosan csökken. Igaz viszont, hogy az önkéntes munkával eltöltött idő növekszik, melynek következtében az önkéntes munka értéke nem változott jelentősen. (Czike 2001)

Utasi Ágnes által vezetett kapcsolathálózati kutatás egyik eleme az angolszász (USA), skandináv (Finnország) és poszt-szocialista (Magyarország) országok társadalmi integrációs modelljeit kísérte meg felvázolni. A makrotársadalmi integráció szintjén többek között az állami szerepvállalásra vonatkozó attitűdöket, illetve elvárásokat vizsgálták. Magyarországon az elvárások és a tények közötti ellentmondás figyelhető meg: várnak és nem kapnak; az USA-ban nem kapnak, de nem is várnak; Finnországban pedig várnak és kapnak. Megállapították, hogy eme elvárásokból fakadó feszültség feloldására a középszintű civil integráció sem képes, mert még túlságosan fejletlen. A magyarok közel 80%-a semmilyen társadalmi szervezethez sem tartozik és a többiek túlnyomó többsége is csupán egyhez! A civil társadalmi aktivitás a karitatív (2,2%), illetve a szomszédsági (2,0%) aktivitás részterületeken igen alacsony hazánkban az aktív lakossághoz viszonyítva; ezek az arányok az USA-ban 29,9%, ill. 16,2%; Finnországban 12,8%, ill. 13,2%. (Hári 2004)

A történelmi múlt – „tanult tehetetlenség” – a bizonytalansággal párosuló bizalmi deficit, a kompetencia hiánya, a megváltozott életszemlélet mind-mind hozzájárulnak ahhoz, hogy a közösségi aktivitás Magyarországon alacsony szinten mozog. A pestszentimrei közösségekben található aktív tagok mindannyian azonosultak a közösség céljaival. A csoport célkitűzésének ismerete ugyanakkor önmagában nem elégséges motiváló tényező. Legtöbbször érzelmi érintettség révén valósul meg a bevonódás, a közös cselekvés. Minél inkább érdekükben áll – fontos számukra – a csoport célkitűzéseinek megvalósítása, annál nagyobb hajlandóságot mutatnak a kezdeményezésre. Az a tudat, hogy a tevékenység fontos, energiákat mozgósít. Hozzájárul az aktivitás fenntartásához a sikerélmény is. „A szülők aktívak, ha érzik, hogy szeretik a gyermeküket, a gyerekek jól érzik magukat, és látják az aktivitásuk eredményét” – mondta az óvodavezető. Elkedvetleníti ugyanakkor a tagokat a sorozatos kudarcélmény, ahogy ez a Széky Endre Társaságban történt az önkormányzattal vívott harc során. A közösség nyitottsága, az új tagok érkezése, potenciális aktív tagok bevonását teszi lehetővé, míg a zárt közösségekben nehezebb a megújulás „kiegész” esetén.

A tagok aktivizálásában fontos szerepe van a vezetőnek. Ő az, aki a közösséggel kapcsolatos látást hordozza, és ha képes annak megfelelő kommunikálására, az együttműködés kialakítására, a tagok bátorítására, akkor jó eséllyel vonódnak be az emberek.

Cartwright-Zander (1998) rávilágít arra, hogy a csoporttagok közötti kölcsönös függőség súrlódásmentessége növeli a résztvevők egymás iránt érzett felelősségérzetét, melynek következtében nő a csoportcél érdekében kifejtett aktív erőfeszítések száma. Az információkhoz való hozzáférés lehetősége, valamint a rendelkezésre álló kommunikációs hálózaton belül központi helyet elfoglaló tagok kezdeményezőbbek, mert úgy érzik, hogy a többiek függenek tőlük.

A „felhatalmazó” vezetési stílus szintén hatással van a tagok vállalkozó kedvére. A kutatások azt mutatják, hogy **a másokat is bevonó, információkat megosztó, részterületeken önállóságot biztosító vezetési modell – empowerment – alkalmazása esetén a csoportban magasabb a hatékonyság, barátságosabbak a személyközi viszonyok és erősebb a kohézió.** Ennek a vezetési stílusnak a meghonosodását a lokalitásban nem tapasztaltam. Inkább a hagyományos vezetési modellt láttam, ahol az információk és a feladatok elvégzése is a vezető kezében van, ami miatt gyakran túlterheltek, s így nagyobb az esély a kiegészésre.

Úgy tűnik számomra, hogy az aktivizálás terén a közösségek komoly kihívások előtt állnak, ezért új utak kipróbálása válik szükségessé. Ebben a közösségi munka fontos szerepet kaphat a jövőben.

4. Megállapítások

Pestszentimre közösségeinek elemzése egy adott lokalitás sajátosságainak feltárására irányult. Nyilvánvaló, hogy egészen más típusú közösségeket találtam volna pl. egy belvárosi szomszédságban vagy egy vidéki térségben. Mégis úgy látom, hogy e közösségek – különböző dimenziók mentén való – vizsgálata olyan összefüggéseket tárt fel, melyek többsége általánosítható, más közösségi térben is érvényes megállapításokat tartalmaz. Ezek a következők:

- A közösségek *céljaik* definiálása szerint *strukturálódnak*, specializálódnak. A szabadidős közösségeknek nem célja a tartós fennmaradás, ezért nem is intézményesülnek, nem hoznak létre formális szervezetet. Az eszköz- és térhasználati szükségletük miatt mégis egy intézmény szárnyai alatt működnek.
- Azok a közösségek *strukturálódnak*, intézményesülnek, melyek céljaiban megfogalmazódik a *tartós fennmaradás* (hosszú távú célok) és a *fejlődés* iránti igény. A különböző feladatkörök elkülönülnek, működésmódok, szabályok, értékek fogalmazódnak meg, melyek hozzájárulnak a közösségi kultúra/hagyományteremtéshez. Ez a folyamat, valamint ezen folyamat eredményeképpen létrejött közösségi formáció – a kialakult struktúra, az átláthatóság, a „bejáratott” működésmódok által – befolyással van a stabilitásra, a tartós fennmaradásra.
- A kialakult *struktúra* ugyanakkor akadályozó tényezővé is válhat a *fejlődési* folyamatban. A hagyományokhoz való merev ragaszkodás („így szoktuk csinálni”), nehezíti a megújulási törekvések érvényre jutását. A rugalmas, alkalmazkodó struktúrák segítik, míg a merev struktúrák akadályozzák a *fejlődést*. A hagyomány/stabilitás az egyik oldalon, a másik oldalon pedig az innováció/fejlődés dinamikája, e két elem egyensúlyának megtalálása biztosítja a közösség prosperálását.
- Fontos ugyanakkor megjegyezni, hogy vannak olyan közösségek, melyek nem tűzik ki célul a fejlődést. Ez általában a közösségi együttlétet, kapcsolatokat előtérbe állító, valamint a szabadidős céllal alakult közösségekre jellemző. Ezek a közösségek nem *célvezéltek*, hiszen az együttlét a fontos, nem a célok megvalósítása.
- A lokalitás szükségleteit betöltő, összetettebb funkciójú közösségek számára nélkülözhetetlen a *célvezéreltség*. Újból és újból végig kell gondolniuk, hogy mik a céljaik, hová, milyen irányba tartanak. Szervezetfejlesztésre lenne szükségük, de erre nem rendelkeznek anyagi forrásokkal.
- A közösség vezetője meghatározó jelentőséggel bír a közösség életében. A személyektől való függetlenedés, a közösség hosszú távú fennmaradásának feltétele. Azok a közösségek képesek *hosszú távon is fennmaradni*, eredményesen funkcionálni és *fejlődni*, melyek vezetői képesek motiválás, bevonás, képzés által a tagok erőforrásainak kiaknázására. A közösségi *aktivitás* és a vezető személye közötti összefüggés kimutatható, de egyéb tényezők is szerepet játszanak abban, hogy milyen mértékben aktivizálódnak a tagok.
- A közösség *stabilitását* befolyásolja a csoporton belüli kommunikáció, vitakultúra, problémamegoldó készségek, valamint a csoportkohézió szintje, a csoportnormák ismerete és elfogadása.
- A közösség *fejlődését* segítő tényező a *nyitottság*. Új stádiumot jelenthet a közösség életének fejlődésében a külső kapcsolatok építése. Az új tagok érkezése felfrissülést hozhat; a más közösségekkel való együttműködés pedig az erőforrások megosztását eredményezheti. Sajnos ebben a lokalításban a közösségek közötti kapcsolatok hiányoznak, de feltételezhetően ez nem egyedi, helyi, hanem országos probléma. A közösségek közötti kapcsolatokat – ahogy az Pestszentimrén is tapasztalható –, az egy-egy szerre több közösségben is elkötelezett tagok által létrehozott kötések teremtik meg.

- A közösségek létszáma és a tagok aktivitása között összefüggés mutatható ki. A kiscsoportok hatékonyabbak a cél elérésben, valamint a személyes kapcsolatteremtés lehetősége is inkább adott, mint nagycsoportban. Megfigyelhető a terepen, hogy a nagyobb létszámú közösségek kiscsoportokban funkcionálnak. Vagy úgy, hogy több kisebb csoportot (korcsoport, érdeklődés szerint szerveződő csoport stb.) működtetnek, vagy pedig az aktív, cselekvő tagok, mintegy kiemelkednek a közösségből, és kiscsoportba tömörülnek. (Ők képviselik a közösséget, ők alkotják a csoport „szívét”, „motorját”.)
- A közösségi aktivitás szintje alacsony a közösségekben. A tagság, illetve a résztvevők számához viszonyítva kevés az olyan tagok száma, akik aktívan bevonódnak a közösségi tevékenységbe, részt vesznek a terhek hordozásában. Ennek következtében a vezetők elfáradnak, kiégnek, a potenciális erőforrások pedig kiaknázatlanok maradnak. A vezetők nem rendelkeznek „felhatalmazó vezetői” ismeretekkel. Ugyancsak nem elterjedtek az aktivizáló, civil részvételt erősítő módszerek. Az aktivitást negatívan befolyásoló tényezők: a bizalomhiány, az inkompetencia érzés, a bizonytalanság, és az átláthatatlanság (szabálynélküliség).

5. A civil részvétel hiánya a lokalitásban

A peestszentimrei lokalitásban 17 olyan közösséget találtam, ahol a tagok személyesen ismerik egymást, s a közösségi kapcsolatokban valamilyen szinten megjelenik az egymás segítése, támogatására irányuló tevékenység, a szolidaritás. Hogy ez sok vagy kevés egy kb. 27 ezer fős kerületrészen, nehéz megítélni. A mennyiségi kérdésnél sokkal többet mond el a közösségek kvantitatív vizsgálata; annak számbavétele, hogy milyen típusú közösségek léteznek a lokalitásban, mire szerveződnek, milyen szerepet töltenek be a szomszédság életében? Orientációjuk alapján 4 csoportra osztottam a közösségeket (lásd korábban). A közösségek orientációja (amire szerveződik a közösség) egyben meghatározza a funkcióját is. Funkciójuk szerint tehát megkülönböztethetünk transzcendentális csoportokat; kapcsolati szükségleteket betöltő csoportokat; közös érdeklődés-, ismeretszerzés-, kikapcsolódás-központú csoportokat; valamint olyan „harmadfokú” közösségeket – Vitányi tipológiáját használva (lásd korábban) –, melyeket a tudatosan választott és a „face to face” kapcsolati jellemzőkön kívül az különbözteti meg a másodfokú közösségektől, hogy a közösség célja túlmutat a csoport keretein. A csoporttagok szükségleteinek betöltésén túl a csoporton kívüli környezetre, szomszédságra is fókuszál, így a helyi igények kielégítése egyik fontos funkciója. Vitányi a „minőség társadalmának” hívja ezeknek a harmadfokú közösségeknek a hálózatát. (Vitányi 1995) A civil társadalom kiépülése szempontjából valóban rendkívül fontos szerepük van az ilyen típusú közösségeknek. Nagy jelentőséggel bír az a tény, hogy vannak a helyi társadalomban olyan civilek, akik úgy fogalmazzák meg közösséggé szerveződésük célját, hogy „az imreieknek valahogy jobb legyen”, vagy hogy „szeretnénk éreztetni a lakossággal, hogy biztonságban vannak”. Léteznek tehát emberek, akik észreveszik a helyi problémákat, van ötletük annak kezelésére, megoldására, és ezért civil szervezeteket hoznak létre, hogy intézményesült keretek között valósítsák meg céljaikat.

Fontos funkciója a közösségeknek a kötődés, a valahová tartozás érzésének biztosítása. A közösség mint kommunikációs rendszer, mint kölcsönhatások hálózata a személyiség integrációjában tölt be fontos szerepet. A másokhoz való kapcsolódás fenntartó és szabályozó erő az ember számára; a másik embernek már a jelenléte is ösztönöz, készenléti állapotokat teremt, sokféle cselekvést facilitál. A másokkal való kölcsönhatás a belső szabályozás eszköze. A közösség viselkedési és problémamegoldási mintákat nyújt, érzelmi biztonságot ad, korrektív visszajelzések forrása. (Buda 2003) Mindezen pszichológiai, mentálhigi-

énés „hozadékok”, funkciók is magyarázzák az egyének közösséggé szerveződését, a társas tér iránti – a megváltozott társadalmi környezet ellenére is fennálló – igényt.

A közös ezekben a helyi közösségekben az, hogy valamilyen hiányra, szükségletre, igényre szerveződnek, és azt próbálják betölteni. Ez nagyon fontos, a helyi társadalom működőképességét segítő, támogató funkció. Mégsem mondhatjuk, hogy a rendszerváltás óta eltelt kb. 15 év elegendő lett volna ahhoz, hogy erős, minőségi civil társadalom alakuljon ki. A közösségek számbeli növekedésében minden bizonnyal változás állt be, ám a civil mentalitás az állampolgári aktivitás, részvétel tekintetében nem történt túl nagy elmozdulás.

A rendszerváltást megelőzően Magyarországon az Országos Művelődéskutató Intézet indított el közösségkutatást Vitányi Iván vezetésével. A kutatás mélyinterjúk készítése alapján próbálta rekonstruálni, hogy milyen szerepet játszanak az emberek életében a különböző típusú közösségek. A városi minta egy részének földolgozásából írt tanulmány arra mutatott rá, hogy a közösség iránti igény megtalálható az emberekben, de csak a megkérdezettek 28%-a tartozik olyan meghitt, személyes kapcsolatot is jelentő közösségbe, melyet választott, s melynek célja nem mutat túl a közösség keretein. Még kevesebben tagjai olyan harmadfokú közösségnek, melyben a személyesség, a tudatos választás és a csoport életét meghaladó célok a meghatározó elemek. Az életben bekövetkező változások (munka-, lakóhely), a távolság (s ennek anyagi vonzata), a lakáshelyzet nyomorúsága (kisméretű, rossz minőségű lakások), a társasági érintkezési modell hiánya mind-mind nehezítik a közösségekbe való bekapcsolódást. A megkérdezettek többségének (54%) a saját családja az egyetlen közössége. A tanulmány a demokrácia hiányára hivatkozik a közösségi élet szegényességét illetően (ha nincs remény arra, hogy sorsunkat befolyásolhatjuk, nem érdemes összejönni). A szerző direkt összefüggést feltételez a szabad politikai légkör és a társas kapcsolatok száma és milyensége között. (Izinger 1990)

Ahhoz, hogy a kézzelfogható változások jöjjenek létre – a tapasztalat szerint – a 15 év is kevésnek bizonyult. A demokratikus társadalmi berendezkedés kiépítése, a szabadság, a lehetőségek kiszélesedése önmagában szükséges, de nem elégséges feltétele a közösségi élet prosperálásának. A szabadságon kívül sok egyéb tényező – tudati beállítottság, szükséglet-felismerés stb. – is befolyásolja az emberek társulási kedvét. Ezek változásához azonban hosszabb időre van szükség.

A 2001-es angol *Citizenship Survey* a társadalmi tőkét méri az Egyesült Királyságban. Az operacionalizálás során különböző dimenziókat jelöltek meg a társadalmi részvétel, állampolgári kontrollgyakorlás, szociális interakció, bizalom, reciprocitás és társadalmi kohézió megragadásához. Így elkülönítették a „*social-participation*”-t a „*civil participation*”-tól. Az előbbi különböző kulturális, szociális, vallási csoportokban kifejtett szervezett tevékenységeket, és az ennek során létrejövő személyes kapcsolatokat, kölcsönhatásokat (*networks*) foglalja magában, míg a *civil participation* az állampolgári részvétel különféle megnyilvánulásait (*co-operation*): a helyi ügyekben való részvételt, az azok befolyásolására tett különféle akciókat, valamint az intézményekbe vetett bizalmat jelöli. (Harper 2001)

Ez a megközelítés támpontot adhat annak megértésére, hogy mi az a hiány, ami miatt úgy érezzük, hogy annak ellenére, hogy vannak különböző közösségek, csoportok, melyek különféle szükségleteket töltenek be, mégsem tapasztalható erős civil társadalom jelenléte a terepen.

Tömören megfogalmazva **a probléma az, hogy nem működik kielégítően a helyi demokrácia**. Az emberek távol tartják magukat a „közügyektől”, mert úgy gondolják, hogy az nem az ő ügyük, hanem az önkormányzati bürokratáké és a politikusoké. Hiányzik a nyílvanosság, a „civil kurázi”, a civil felelősségvállalás. **A közösségek hiánypótló funkciókat töltenek be, korrekciós szerepet vállalnak a politikai dimenzió érintése nélkül**. Egy olyan közösséget találtam a terepen, mely igényli a helyi hatalommal való együttműködést, a közös gondolkodást, a helyi döntésekbe való bevonódást (Székely E. Társaság). Azonban ennek

a közösségnek is viszonylag kicsi a társadalmi bázisa, társadalmi támogatottsága, mely erőt képviselne a hatalommal szemben. Így tevékenységük amolyan Don Quijote-i szélmalom-harchoz hasonlít. Sajnos nem mondhatjuk, hogy a társadalmi – civil – részvétel hiánya a pestszentimrei lokalitásban egyedi eset lenne. Esettanulmányom ebből a szempontból jól reprezentálja a magyar helyzetet.

A rendszerváltás idején az autonóm és önmagát demokratizáló civil társadalom eszméje, mely civil társadalom az állammal szemben definiálta önmagát, reménységgel töltötte el Európa keleti és nyugati társadalmait egyaránt. A nyugat-európai társadalmak követendő példaként ünnepelték az autonóm, cselekvő kelet-európai egyén mítoszát. A civil társadalom Kelet-Európában az emberi jogokhoz kapcsolódó politikai stratégiaként, az elnyomó állammal szembeni tiltakozás terepeként fogalmazódott meg. Az 1989-ben megszületett egyesülési és gyülekezési jogot szabályozó törvény a civil társadalom győzelmét jelentette. Paradox módon a jogi és alkotmányos győzelem zárta le a társadalmi önszerveződés legpezsgőbb időszakát. A politikai pártok megjelenésével ugyanis a civil társadalom átmenetileg meggyengült, majd az új kormányok hatalomra jutásával a civil társadalom háttérbe szorítására irányuló törekvések tovább erősödtek. Arató szerint a civil társadalom gyengeségeért nemcsak az „ellenségei”, de a korábbi „barátai” is felelősek, ugyanis új hatalmi monopóliumukat féltve nem engedték teret a civil megnyilvánulásoknak, és szerették volna a politikát elszigetelve tartani a társadalmi befolyásoktól. Úgy gondolták, hogy az állam és a kormány fontos igazán, nem szabad hagyni, hogy gyengítsék. Pedig az erős média (nyilvánosság) és civil társadalom mellett az állam nem gyengül, hanem erősödik. „Nem kell hát félni a társadalmi részvételtől” – vallja Arató András (1999). A rendszerváltás idején tapasztalható, a civil társadalom kiszorítására irányuló törekvéseket a következőkben foglalta össze:

- megszűnt a törvénytervezetek nyilvános, társadalmi vitája (a társadalmi vitákat előíró rendeleteket visszavonták),
- a kormánypárt támadta a sajtót, megpróbálta ellenőrzése alá vonni,
- a helyi önkormányzatok költségvetésében szigorú megszorításokat vezettek be (ami a hierarchikus, centralista, tekintélyelvű intézményi struktúra kialakítását célozta),
- figyelmen kívül hagyták a környezetvédelmi szempontokat.

Más politológusok is megfogalmazták, hogy a civil társadalomból kinőtt hatalomváltó politikai garnitúra számára a politikai hatékonyság és a társadalmi részvétel elvei egymással összeegyeztethetetlennek tűntek, ezért – paradox módon – a politikai siker elérését a társadalomtól való elszakadás jelentette számukra. (Bozóki 1992) Az azóta eltelt időszakban sem érzékelhető, hogy a hatalmon lévő kormányok felismerték volna, hogy a modern demokrácia csak a szabadság, szolidaritás és a népképviselés (*civil participation*) talaján képes megvalósulni. Nagyobb horderejű döntések, társadalmi szerződést igénylő fontos kérdések esetén sem működött a nyilvánosság, a társadalom bevonása (lásd pl. nyugdíjreform 1997-ben). Szalai Erzsébet a civil szervezetek problematikus helyzetét abban látja, hogy a szerveződések zöme nem lép fel olyan igénnyel – mert nincs rá lehetősége és ereje –, hogy valóban közvetítsen a társadalom és a hatalom között, inkább szolgáltatói funkciókat lát el. Tehát alapvetően az „első társadalom” viszonyait stabilizáló szerepet tölt be (Hankiss „második társadalom” kifejezésére utalva). „Magyarországon az átfogó társadalmi célokat zászlajukra tűző civil szerveződéseknek, mozgalmaknak éppen a klasszikusan értelmezett civil jellege vitatható, mert közvetlenül függnék a politikai társadalmon belüli erőviszonyok változásaitól. Vagyis elmondható, hogy a rendszerváltás konszolidációjának korszakában kiteljesedik az a folyamat, melyben az első társadalom „visszakebelezi” önmagába a civil társadalmat.” (Szalai 2002, 11)

Hankiss Elemér *Új diagnózisok* című könyvében (2002) számba veszi azokat a „tüneteket”, melyek demokrácia-deficitre utalnak. Arra a kérdésre kereste a választ, hogy mennyire adottak Magyarországon a rendszerváltás után azok a társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális feltételek, melyek egy demokratikus rend kialakulásához szükségesek, illetve, hogy az állampolgárok mennyiben rendelkeznek azokkal a tulajdonságokkal, készségekkel, életérzéssel, attitűddel, melyek nélkül nem bontakozhat ki igazi demokrácia. Elemzésében megállapítja, hogy a demokrácia intézményei ma már viszonylag jól működnek; a modern civilizáció alapvető elemeinek, struktúráinak, magatartásformáinak jelentős része adott, mégis egy sor olyan jelenséggel, sajátossággal, hiánnyal találkozunk, melyek a demokrácia megszilárdulásának, a politikai kultúra kialakulásának akadályaként értelmezhetők. Néhány, a civil részvétel hiánya szempontjából lényegesebb tényezőt emelek ki a következőkben:

- A politikai **decentralizáció gyenge**; hiányzik a helyi közösségek, régiók gazdag interakciós hálózata. A megfelelő csatornák, intézmények hiánya miatt a társadalom többsége politikai passzivitásba kényszerül.
- A **nyilvánosság nem megfelelő**. A hatalmon lévők számonkérhetősége gyenge. A sajtó és a közvélemény nem képes kellő nyomást gyakorolni. Pedig a demokratikus rend működésének fontos előfeltétele, hogy a politikai folyamatokat és a közintézmények működését a társadalom folyamatosan figyelemmel kísérhesse.
- Az **emberi jogok védelme nem elég erős**, különösen az alacsony érdekérvényesítő képességgel rendelkező emberek körében. Pedig a demokratikus rend működésének alapfeltétele, hogy az emberek érezzék: van erejük és lehetőségük arra, hogy saját sorsukat alakítsák, érdekeiket megvédjék.
- Viszonylag kevesen hisznek abban, hogy igazságos országban, méltányos társadalmi rendben élünk. Ez pedig alacsonyán tartja a polgári felelősségtudatot, a civil társadalomban való aktív részvételt.
- Az **egyéni érdekek és a köz érdeke elválik egymástól**. Sokan érznek úgy, hogy az ő személyes érdeküknek semmi köze a közérdekhez. Hiányzik a „tulajdonosi tudat”: az „én városom”, az „én településem” szemlélet. Nem működik jól a társadalom, ha az egyéni érdek és a közérdek legalább részben nem fedi egymást.
- A jelen helyzetre/időszakra érvényes **társadalmi szerződés hiánya**, melyben közmegegyezés születhetne alapvető elvekről, együttélési szabályokról, képviselési „játékszabályokról” (kinek mi a joga, kötelessége). Ennek hiányában a polgárok igazságtalannak, átláthatatlannak érzik társadalmi viszonyait. Hankiss szerint a társadalmi szerződés hiánya politikai rendszerünk egyik legnagyobb deficitje.
- **Hiányzik a társadalmi méltányosság elve**, a társadalmi kohézió és a szolidaritás. A társadalmi egyenlőtlenségek megnöttek; és nem alakultak még ki azok a mechanizmusok, melyek a hátránnyal indulók esélyeit növelnék. Ezzel a demokratikus rend egyik alapelve sérül.

A fenti elemekből is jól látható, hogy a demokrácia rendkívül összetett jelenség, s ahogy Ralf Dahrendorf (1990) felhívta rá a figyelmet; a demokratikus átalakulás több síkon megy végbe, és különböző időtartamot igényel: a törvényeket hónapok alatt meg lehet változtatni, a gazdaság átalakulása évekbe telhet, de az új értékek, a modern mentalitás kialakulása, a civil társadalom modern transzformációja hosszú évtizedeket vesz igénybe. A poszt-szocialista átmenet időszakának vagyunk tanúi, melyben a szocializmus idején működő magatartásformák, problémamegoldó minták, kulturális kódok, gondolkodási keretek élnek tovább a társadalmi életben. Andorka (1996) a modernizációs folyamat fontos elemének tartotta a demokratikus normák, értékek elterjedését. „A demokrácia ugyanis életérzés, amit a hétköznapi ember a hétköznapi valóságban megtapasztal.” (Egyik interjúalanyom így fo-

galmazott: „A demokráciát kicsiben – a helyi közösségekben – kell megélniük az embereknek.”)

Pikó Bettina (2003) társadalomlélektani aspektusból elemzi a posztszocialista országok társadalmi valóságát. Azt az álláspontot képviseli, miszerint a valódi közösségek kialakulásához – látszólag paradox módon – éppen az individualista társadalmak sajátosságai nyújtanak megfelelő alapot. A nyugati típusú demokráciákban ugyanis az egyének szabad döntési lehetősége, felelősségvállalása – a kölcsönös bizalom talaján – hozza létre azt a felismerést, hogy egymásra vannak utalva, s ez – a kölcsönös érdekviszonyok felismerése – hozza közelebb az embereket egymáshoz. **A diktatórikus rendszerekben ezzel szemben a bizalomvesztett állapot fenntartása, a kiszámíthatatlanság, a rend hiánya elhomályosította az emberek előtt a „közjót”, melyért közösen felléphetek volna, és aláásta az egyének társas kapcsolati hálóját is.** A szabályokat ad-hoc jelleggel hozták, a hatalmi érdekeknek megfelelően, ezért a totalitárius rendszerekben társadalmi normává vált a törvények megsértése, mely hosszantartó anomíát idéz elő. „Szabadság pedig nincs rend nélkül, mint ahogy rend és fejlődés sincs szabad egyének erőfeszítése nélkül.” (Pikó 2003, 195) A demokratikus társadalmakban a szabadságot a rend, a szabályok betartása garantálja. Ez a szabadság teszi lehetővé az egyéni képességek kibontakozását, és a személyiség fejlődését. Így jönnek létre a valódi közösségek az individualizmus talaján, melyek az egyéni megnyilvánulásoknak teret adva, a kölcsönös együttműködést helyezik előtérbe.

Pikó véleménye szerint országunkat a nyugat-európai modern társadalmaktól leginkább a demokratikus – civil – mentalitás hiánya választja el. „Annak az individualizmuson alapuló, modern mentalitásnak ugyanis, amely a fejlett piacgazdaságok működőképes demokráciájának kulcsa, e térségben nincsenek történelmi gyökerei.” (Pikó 2003, 202) A feudál-szocialista viselkedési formák, kapcsolati viszonyok ma a legfőbb akadályai a modern mentalitás meghonosodásának.

Ezen viszonyok jól leképeződnek a helyi társadalomban, az önkormányzati demokrácia szintjén is. Az önkormányzati demokrácia ugyanis formálisnak mondható. A vezetői pozícióhoz a múltban megszokott hatalomgyakorlási módszer társul a legtöbb esetben. Az állampolgároktól, civil szervezetektől nem társadalmi kontrollt, hanem lojalitást várnak el, melyet bizonyos kapcsolati tőke esetén jutalmaznak. **Az „alattvalói státusz” fenntartása, a kreativitás, kezdeményező készség, aktivitás visszaszorítása, az információk visszatartása, mind a hatalom stabilizálását szolgálja. Ennek következtében az emberek a szabadságjogok keretei között is kiszolgáltatottnak érzik magukat; nem tudják, mihez van joguk, milyen tettük milyen következménnyel jár.** A félelem jelenléte az interjúkból is kiolvasható. A polgárok a véleménynyilvánítástól, állásfoglalástól félnek (lásd aláírásgyűjtési kampány a részönkormányzat létrehozása ügyében), a hatalmon lévők pedig a kontroll elvesztésétől félnek, ezért a hétköznapi társadalmi valóságban igyekeznek demonstrálni pozíciójukat, erejüket. Így próbálják fenntartani a biztonságérzet illúzióját.

Felmerül az emberben a kérdés: vajon az önkormányzat demokratikus működése van-e hatással a lakossági aktivitásra, vagy éppen fordítva: az állampolgári bizalom, részvétel, és a civil kapcsolatok határozzák meg a demokratikus intézmények hatékonyságát?

Robert D. Putnam szerint – aki a társadalmi tőke jelentőségéről írt könyvei által vált ismertté – ez utóbbi fedi inkább a valóságot. Olaszországi empirikus vizsgálatai arra világítottak rá, hogy a regionális önkormányzatok eltérő teljesítménye a civil részvétel mintáinak különbözőségére vezethető vissza. **Azok az önkormányzatok voltak ugyanis sikeresek (innovatívak, közügyeket jól menedzselők, gazdasági fejlődést elősegítők, a választók elégedettségét elnyerők), melyek olyan társadalmi, gazdasági, kulturális környezetbe ágyazódtak be, ahol az állampolgári részvétel és a társadalmi szolidaritás hagyományai közel egy évezredre vezethetők vissza.** A képviselői kormányzás ugyanis kevésbé hatékony a „nem polgári” (*uncivic*) régiókban; ott ahol kevés aktív közösségi szervezet működik, ahol az em-

berek úgy érzik, hogy a „köz ügye” nem az ő ügyük, és a törvénytelenység, a törvénszegés, s a bizalmatlanság mindennapos tapasztalat. Putnam a társadalmi tőke fogalmával operál, és arra az alapkérdésre keresi a választ, hogy milyen hatással van a társadalmi tőke a kollektív cselekvésre, együttműködésre. (A társadalmi tőkét a társadalmi szerveződés azon jellemzőinek összességéeként írta le – mint pl. hálózatok, normák, bizalom, reciprocitás –, amelyek elősegítik a koordinációt és az együttműködést.)

Empirikus kutatásaira alapozva megállapítja, hogy a társadalmi tőke fokozza a fizikai és humán tőkebefektetések hatékonyságát. „Könnyebb az együttműködés egy olyan közösségben, amely számottevő társadalmi tőkével rendelkezik.” (Putnam 1993, 36)

A társadalmi tőke mutatói lehetnek (Putnam 2000):

- politikai részvételi hajlandóság, politikai érdeklődés,
 - civil szerepvállalás,
 - vallási életben való részvétel,
 - munkahelyi kapcsolatok,
 - informális társadalmi kapcsolatok (baráti, szomszédosági kapcsolatok),
 - altruizmus, önkéntesség, filantrópia,
 - reciprocitás és bizalom.
- (Putnam, 2000)

A társadalmi tőke segíti a kollektív problémák megoldását; a társadalmi tranzakciók költségeinek alacsony szinten tartása által versenyképességet, gazdaságosságot eredményez; elősegíti az információáramlást, megteremti a koordináció és a kommunikáció lehetőségét; a bizalomalapú kapcsolati háló megteremtése által pedig javítja az egyének életminőségét, elégedettségét, pszichés stabilitását.

A pestszentimrei lokalitásban a két világháború közötti időszakban a társadalmi tőke indexe magas volt. A politikai érdeklődés, a civil szerepvállalás, az egyházi aktivitás, a szomszédosági összefogás, önkéntesség, az adakozás különféle megnyilvánulásai voltak megfigyelhetők. Gyári munkások épületet vásároltak az önkormányzati képviselők számára, mely később községházaként funkcionált. Közadakozásból óvodát építettek, társadalmi munkával gyermekorvosi rendelőt. A Református Gyülekezet kultúrházat építtetett, mely különféle egyházi és kulturális programoknak adott helyet (dalárda, cserkészcsapat stb.), Szeretetházat alapítottak a család nélkül maradt idős emberek számára, s a hivatásos gondozókon kívül az aktív gyülekezeti tagok is bevonódtak a ház közösségi életébe. A Református Gyülekezet még presszót is működtetett, ahol a fiatalok biztonságos környezetben tölthették el szabadidejüket. A szomszédosági segítő kapcsolatok is élők voltak. Az 1950-es évektől kezdve azonban az akkori politikai vezetés radikálisan leépítette ezeket a társadalmi mozgásokat. (Még az 1970-es években is, amikor pl. a szülők egy csoportja tereprendezeit szeretett volna végezni az óvodában, elküldték őket.) Nem sok lehetősége maradt a civil aktivitás fennmaradásának. Jól mutatja a társadalmi tőke erózióját például az a tény, hogy míg az 1920-as években a Református Gyülekezetbe 150 aktív fő tartozott, addig a 80-as években már csak egy maroknyi csapat (20 fő) maradt az idősebb generációból. Székely Endre református lelkész aktivitásának szisztematikus leépítése a Gyülekezet széteséséhez vezetett. A rendszerváltás idején az emberekben újra fellángolt az összefogás, összetartozás érzelmi lángja, de hamar kialudt. Az új generáció számára már nem sok maradt a múltban felhalmozott társadalmi tőke hozadékából.

Hirschman társadalomfilozófus a társadalmi tőkét olyan „erkölcsi erőforrás”-nak nevezi, mely a használat során egyre bővül, gazdagodik, míg ha nem használják, nem termelik újra, egy idő után kimerül, elfogy. Ez a folyamat, pontosabban ennek eredménye figyelhető meg az általam vizsgált lokalitásban.

A családi, rokonsági szinten a segítségnyújtás (pl. építkezésben) valamint a szolidaritás különböző formái megtalálhatók. Ez összefügg azzal a ténnyel, hogy a magyar társadalomban – egy európai értékkutatás szerint – a családnak van leginkább hitele. (Ahogy az egyik interjúalanyom mondta: „az emberek bezárkóznak a családi életükbe”.) Ennek a segítségnyújtó, szívességi rendszernek a működése ambivalens hatással jár – vallja Utasi Ágnes (2000). Egyrészt pótolja a hiányzó forrásokat, enyhíti a bizonytalanságérzést, a kiszolgáltatottságot, ugyanakkor a családi – bizalmi – körön kívül lévők, a „mások” iránti civil szolidaritás, közéleti szerepvállalás, bizalmat erősítő együttműködés útjába állhat, vagyis fékezi a polgári szolidaritás kibontakozását.

Hasonlóan látja Adam Seligman is a magyar helyzetet. Csepeli György 1990-es években végzett identitáskutatására hivatkozik, mely kimutatja, hogy a lakosság protestáns, illetve katolikus körében leginkább a „*Gemeinschaft*” típusú, premodern identitás a meghatározó, a „*Gesellschaft*” típusú identitással szemben, mely a demokratikus politikai közösség tagjaként határozza meg magát. A nemzet liberális, „modern” definícióját csupán egy magas kultúrával rendelkező – zsidó – kisebbség vallja magáénak. „A magyarok gondolkodásából tehát az emberi méltóságnak és a morális individualizmusnak éppen azok az egyetemes fogalmi hiányoznak, melyek a polgári mivoltnak, a nemzethez tartozásnak és a közügyekben való részvételnek az alapját alkotják, s amely nélkül csupán üres szó marad a civil társadalom fogalma.” (Seligman 1997, 184) Seligman tehát úgy véli, hogy Magyarországon az erős közösségi, etnikai szolidaritás akadályozza a polgári státusz egyetemessé válását.

Akármilyen megközelítésből – politológiai, társadalomtörténeti, pszichológiai, szociológiai stb. aspektusból – vizsgáljuk, értelmezzük, magyarázzuk is a civil aktivitás helyzetét, megállapíthatjuk, hogy a pezsztimrei lokalitás jól demonstrálja a szakirodalomban leírt állapotot. A „*social participation*” jelen van a magyar civil társadalomban; az emberek különféle közösségekbe, csoportokba szerveződnek, hogy ott kulturális, szociális, vallási tevékenységet végezzenek, vagy egyszerűen csak a személyes kapcsolataikat bővítsék. A közösségek valamilyen hiányt igyekeznek pótolni, egyfajta korrekciós szerepet töltenek be. Ebben a tevékenységükben a helyi hatalom nem gátolja meg őket, sőt időnként némi támogatásra is számíthatnak, ha megfelelő kapcsolati tőkével rendelkeznek.

A „*civil participation*” tekintetében egészen más a helyzet: hiányoznak az állampolgári részvétel különféle megnyilvánulásai, a helyi ügyekben való részvétel, az egység fellépés, a civil szervezetek érdekérvényesítő funkciója. Hiányzik a „társadalom” és a „hatalom” között közvetítő, úgynevezett „hang” szerep, a hit abban, hogy a dolgokon lehet változtatni. Nem alakultak ki azok az értékek, viselkedési formák, gondolkodási keretek, melyek igényelnék egy olyan társadalmi szféra megteremtését, ahol az „uralommentes” kapcsolatteremtés (Habermas), a demokratikus tárgyalások, a nyilvánosság előtt zajló szabad viták természetszerűleg jelen vannak. Híjával vagyunk a demokratikus készségeknek éppúgy, mint a társadalmi tőkének. A helyi hatalom nem ismerte még föl, hogy a társadalmi részvétel támogatása, elősegítése, a visszajelzések, kreatív megoldási javaslatok elfogadása a kormányzás minőségét javítja, munkájuk hatékonyságát növeli. Egy sokdimenziós változási folyamatnak kell elindulnia ahhoz, hogy az állam, a piac és a civil társadalom interakciós terében a civil szféra megtalálja valódi helyét, funkcióját.

V. A közösségi munka jelentősége a modern társadalomban

Ebben a részben azt vizsgálom, hogy a közösségi szociális munkának milyen lehetősége, szerepe lehet az állampolgári részvétel erősítésében, változások előidézésében (pl. közpolgári attitűd kialakításában), a társadalmi tőke növelésében. A közösségi munka irányultsága, módszere alkalmassá teszi e célok elérésére, ugyanakkor a terepen több nehézséggel is szembe kell néznie. Ennek az az oka, hogy Magyarországon e szakma professzionalizációja egy meglehetősen ellentmondásos helyzetben történik: nem áll rendelkezésére a tevékenységéhez szükséges azon társadalmi közeg – erős, minőségi civil társadalom – mely hatékonyságát biztosítaná. Ugyanakkor éppen a közösségi munka – mint a társadalmi bevonás, a szabadság érvényesítésének eszköze – képes a civil társadalmat jelentős mértékben erősíteni.

1. Közösség és szociális munka

1.1. Nemzetközi kitekintés

Az ezredforduló Magyarországon már nem szorul bizonyításra a szociális munka létjogosultsága. A rendszerváltás során széles rétegek helyzete romlott, s a meglévőkhöz kívül több új területen vált szükségessé a szociális segítségnyújtás (pl. hajléktalanság, munkanélküliség). Egyre több képzett szakember dolgozik a szociális szférában. Az elmúlt 15 évben hosszú utat tett meg a szakma a „laikusként” végzett segítő munkától a Szociális Törvény által szabályozott professzionális munkáig. A szakma megszilárdulásának időszakában ugyanakkor főként az egyéni esetkezelés (*case work*) honosodott meg országunkban. Jóval kevesebb azon szociális intézmények száma, ahol találkozhatunk csoportmunkával, s elenyésző azok száma, ahol közösségi szociális munka folyik.

Nyugat-Európában ezidőtájt már önálló szakmává vált ez a szakterület. A jóléti államokban önkormányzati, állami és – egyre növekvő mértékben – üzleti szektortól származó támogatásokkal folynak közösségi projektek. A különböző európai országokban más és más hangsúllyal ugyan, de a közösségi munka célja a társadalmi integráció, a szolidaritás megteremtése, az állampolgárok részvételének, cselekvőképességének fokozása, a társadalom demokratikus önszerveződésének elősegítése.

Az Egyesült Királyságban a közösségfejlesztők a szegény, kirekesztett emberekkel való együttműködésre kötelezték el magukat. A „társadalmi bevonás” (*inclusio*) képezi a munkájuk célját. Meggyőződésük, hogy a szegénységet csak egy szélesebb, nemzetközi kontextusban lehet megérteni és értelmezni, ezért hangsúlyozzák a társadalompolitika fontosságát és a helyi, nemzeti valamint a nemzetközi szintű összefogás, cselekvés szükségességét. Közösségfejlesztő szerepüket a „társadalomhoz tartozás”, a társadalomfejlesztés területén a következőkben határozzák meg (Henderson 1997):

- a szegények saját szegénységükkel kapcsolatos tapasztalatainak nyilvánosságra hozatala (média használata, sajtóközlemények, konferenciák stb.),
- közösségi autonómia megteremtésére irányuló törekvések,
- küzdelem a társadalmi megosztottság ellen („hidak” építése),
- kollektív cselekvés, kölcsönös szolidaritás elősegítése,
- a kirekesztettség elleni küzdelemben a probléma komplex, interdiszciplináris megközelítésének képviselője,
- a fenntartható fejlődés és a „szegénység-ellenes” közösségi munka közötti kapcsolat képviselője,
- a közösség tagjainak aktivizálása (kreativitásuk, tudásuk és a különböző művészetek, művészeti ágak felhasználásával).

Hollandiában a közösségi munkások különböző fajta közösségekben dolgoznak: helyi közösségekben, speciális közösségekben (pl. bevándorlók, nők, fiatalok közösségeiben) és intézményi, szervezeti szintű közösségekben. Főként nagyobb városokban alkalmazzák őket a bevándorlókkal kapcsolatos munkára, illetve a kábítószer, bűnözés, erőszak okozta közösségi problémák kezelésére.

Belgiumban a közösségi munka fő hangsúlya a társadalmi részvétel javítására helyeződik. Fő munkaterületeik: az alacsony jövedelműek lakásproblémájának segítése, a munka nélkül maradtak támogatása és a szomszédságok fejlesztése új szolgáltatások szervezésével.

Németországban a közösségfejlesztést a városi önkormányzati szociálpolitika részének tekintik. Franciaországban a szociális munkán belül próbálnak az egyéni esetkezelésről egyre inkább a közösségi cselekvés felé elmozdulni. Egyébként 100 körüli a fejlesztéssel foglalkozó szakmák száma. (Vercseg 2001)

Annak ellenére, hogy létezik nemzetközi egyesület⁴⁶, nem alakult ki egy egységes elméleti, módszertani keret, mely az európai térségben a közösségi munkát legitimálná. Mégis elvitathatatlan e szakma jelentősége minden országban, hiszen társadalmi funkcióit tekintve három területen is fontos szerepet tölt be:

- a hátrányos helyzetű embercsoportok szükségleteinek betöltésében (az alkalmazkodás segítése társadalmi integráció megteremtése által),
- társadalmi változások kezdeményezésében (intézményi reformok, jogalkotás befolyásolása révén),
- preventív területen, az emberek közösséggé szerveződésében (a szolidaritás átélhető valósággá tételét).

A közösségi munka nem csupán önálló szakmaként, hanem interdiszciplináris⁴⁷ területként is értelmezhető. Izraelben a közösségi munka – leegyszerűsítve – 3 típusú modell szerint csoportosítható. Az állami modellben – önkormányzati/állami szervezetekben – jogszabályban előírt közösségi munka folyik. A „vegyes szektorú” (állami-üzleti-civil) modellben a szakmaköziség érvényesül fokozottan: nem csupán szociális munkások, hanem több szakma képviselője is részt vesz a munkában. A „nem állami” modellben civil szervezetek a társadalmi valóság kritikai elemzését, társadalmi változások elérését (jóléti jogok és reformok), valamint társadalmi mozgások elindítását tűzték ki célul. Hosszú évtizedek közösségi munkájának tapasztalatai, valamint a megfogalmazódott szükségletek (szakmai összefogás iránti igény, az állami alkalmazotti lét „kettős lojalitás” dilemmájának feloldására irányuló törekvések, a társadalmi változások markánsabb képviselője stb.) arra ösztönözték a szakembereket, hogy egy új szemléletű közösségi munka modell kifejlesztésén dolgozzanak. Az 1999-ben létrejött, „A Közösségfejlesztés Interdiszciplináris Fóruma” nevet viselő független fórum tagjai a közösségi munka tágabb értelmezése mellett érvelnek. E nézet szerint a közösségi munka nem csupán a szociális munkán belüli specializációként fogható fel, hanem olyan interdiszciplináris területként is értelmezhető, ahol megteremtődhet a szakmaközi együttműködés lehetősége és a beavatkozási módszerek szélesebb köre legitimálható (makro-szintű gyakorlati beavatkozási módszerek egészítenék ki a klasszikus közösségi szociális munka módszertani tárházát). Ez a megközelítés magában foglalja egyrészt az intézményi, szervezeti háttér reformjának szükségességét (civil szektorban folyó közösségi munka kiépítését, s ezáltal a szakemberek függetlenségének növelését), másrészt a képzésben történő változtatásokat is (közösségi munka definíciójának tágítását, új gyakorlati terek bevonását, az interdiszciplináris akkreditációt). (Korazim 2003)

⁴⁶CEBSD (Combined European Bureau for Social Development), mely főleg nyugati országok, és néhány volt szocialista ország (köztük Magyarország) közösségfejlesztő szervezeteit fogja össze közös projektek, kutatások, információcsere céljából.

⁴⁷Magyarországon a szakma történeti gyökereire (szociális munka, ill. népművelői) tekintettel ez a megközelítés tűnik a jövőre nézve a legalkalmazhatóbbnak.

1.2. A szociális munka új szemlélete

Akárhogyan is közelítünk a közösségi munkához; a szociális munka egyik módszerének, önálló szakmának vagy interdiszciplináris területnek tekintjük, mindenképpen szembesülnünk kell e munka/tevékenység politikai dimenziójával. Talán éppen ez az egyik legfőbb oka annak, hogy Magyarországon oly kevésbé elterjedt ez a munkaforma, mert a szociális munkások – érthető okokból – nem merik felvállalni a közösségi munka politikát is érintő gyakorlatát. A közösségi munkát pedig a helyi hatalommal való szembesülés nélkül nem lehet végezni. Ahogy Cullen megfogalmazta: „A közösségfejlesztés hatalmi vákuumban nem működik; nem lehet képessé tenni valakit (*empowerment*), más szóval hatalmat adni valakinek úgy, hogy közben elkerüljük a hatalommal való foglalkozást.” (Henderson 1997, 77) A közösségi munka ugyanis kulcsfontosságú hozzájárulás a politikai irányelvek kialakításához és a döntéshozatalhoz. A helyi hatalomnak nem csak a lakosságot érintő problémákkal kell szembenéznie, hanem számolnia kell a szomszédságban élő emberek tudásával, erőforrásaival, problémamegoldó készségével, melyet a közösség a saját életminőségének javításához mozgósít.

Bizonyos értelemben a közösségi munka egyfajta „politikai cselekvés”, mégpedig több szinten is. Először is a lokalitás szintjén a helyi ügyekbe, döntésekbe való bevonódás által, másrészt országos, sőt nemzetközi szinten, az „igazságos társadalom” létrehozásáért – szociálpolitikai, társadalmpolitikai eszközökkel – folytatott küzdelem révén. Bár a közösségi munka legfőbb színtere a lokalitás, mégsem csupán a helyi társadalmat érinti. Így ezek a szintek stratégiaileg szükségszerűen összekapcsolódnak. Ahogy a „Harmadik Szegénységellenes Európai Program” tapasztalataival kapcsolatban megfogalmazódott: „A viszonylag kicsi, demonstratív jellegű projektek is képesek olyan politikai kérdéseket felvetni, amelyek helyi, országos és európai szinten is fontosak.” (Henderson 1997, 75). Ennek az lehet a következménye, hogy a helyi hátrányos helyzetű csoportok (pl. munkanélküliek, nyugdíjasok, nők stb.) nem elszigetelten, a konkrét probléma mentén fogalmazzák meg szükségleteiket, javaslataikat, hanem az eltérő helyzetükön túlmenően képesek felismerni közös sorsukat („kirekesztettségüket”). Ez nem csak helyi, hanem nemzeti szintű összefogást eredményezhet, mely különböző társadalmpolitikai reformok szükségességét is fölvetheti. Ennek nem csupán az erőforrások egyesítése lenne a hozadéka, hanem a társadalmi szolidaritás eddig nem tapasztalt mértékének megtapasztalása is.

Mindezek létrejöttéhez egy olyan társadalmi klíma kialakulására lenne szükség, mely a szükséglet szenvedőket nem az „állam vérét kiszípolozó” kliensnek tekinti, hanem szabadsággal és jogokkal felruházott állampolgárnak. Magyarországon ez előbbi szemlélet mélyen rányomja bélyegét a szociális munka egész világára. (Elég csak arra gondolnunk, hogy hogyan viszonyul a közvélemény a hajléktalan emberekhez.)

Márpedig egy társadalom fejlődését nem csupán a gazdasági előmenetel határozza meg. Amartya Sen Nobel-díjas közgazdász szerint a sikeres társadalomfejlődés célja és feltétele egy ugyanazon lényegi elemben határozható meg: ez pedig a szabadság, pontosabban a „szabadságok” biztosítása. Minél több szabadság tapasztalható egy társadalomban, annál kézzelfoghatóbb a fejlődés sikere, másrészt viszont csak bizonyos „szabadságok” révén lehetséges a fejlődés. Arra gondol a szerző, hogy a közösségi erőforrások sokkal jobban hasznosíthatók azon országokban, ahol létezik sajtó- és véleményszabadság, s az információ-áramlás a forrásokhoz való hozzáférhetőséget, az elérhetőséget jelenti az állampolgárok számára. (Sen 1999)

Dahrendorf (2004) osztja Sen elméletét, de egy számára alkalmasabbnak tűnő fogalom használatával mellett teszi le a voksot: ez pedig az életesélyek fogalma. Az életesélyeket opcióknak, választási lehetőségnek tekinti. Ennek két oldala egyrészt a jogok (*entitlements*) pl. a választójog biztosítása, másrészt egyfajta választék (*provisions*) megteremtése. Az emberi jó-

lét leírására és mérésére tehát az emberek valós választási lehetőségeinek mértékét tartja megfelelőnek. „A szabadság politikája üdvözli az új lehetőségeket és segít ezek kibontakoztatásában. A remény eme kiindulópontja azonban a szabadság politikájának csupán csak első lépése. A második lépés a cselekvés. A szabadság nem puha párna, amelyen kipihenhetjük magunkat, vagy áldozhatunk passzív élvezeteknek. A szabadság mindig aktivitásra sarkall.” (Dahrendorf 2004, 25)

Dahrendorf szerint a szabadság politikájának célja, hogy a legnagyobb tömegek számára biztosítsa a legnagyobb esélyeket. A választási lehetőségek ugyanakkor önmagukban nem elégségesek. Az „anything goes” postmodern hozzáállás anómiába torkolló veszélyének elkerülését a választási lehetőség értelmét adó ún. „ligatúrák” biztosítják. (A ligatúrák mély kötések, melyek normákat, értékszemléletet hordoznak, és mint kötőanyag tartják össze a társadalmat.) Dahrendorf szerint az összes társadalmi kötés közül legfontosabb a civil társadalomé, melynek közösségeiben az állampolgárok aktívan részt vesznek, és ezáltal erősítik a ligatúrákat.

Ha mindezt a közösségi munka szintjén értelmezem, akkor **a közösségi munka felfogható a szabadság érvényesítésének egyik eszközeként** is. A szabadság érvényesítése a közösség tagjainak aktív, cselekvő, alkotó részvétele által történik. A részvétel, a bevonódás különböző szinten történhet. Sherry Arnstein (1969) nevéhez fűződik a „Ladder of Participation”, mely a részvétel különböző szintjeit szemlélteti.

3. ábra: Az állampolgári részvétel létrája

	közösségi kontroll
	delegált hatalom
	partnerkapcsolat
	megbékélés
	konzultáció
	információ
	terápia
	manipuláció

A létra két alsó fokán hiányzik a valódi részvétel. Ez azt jelenti, hogy a közösség tagjainak – vagy ha szociális intézményre vonatkoztatjuk, akkor a szolgáltatást igénybevevőnek – nincs lehetősége a befolyásolásra, a változtatások kezdeményezésére. Az információ, konzultáció és a megbékélés szintjei a jelképesesség fokozatai (*managed participation*). A befolyásolás lehetséges, de korlátozott mértékben, inkább csak látszat bevonásról van szó. A hatalom birtokosai kezdeményeznek, információt, véleményeket gyűjtenek. Politikai vagy egyéb motivációból azt a látszatot keltik, hogy együttműködnek a lakosokkal, érdeklí őket az állampolgárok látása, javaslatai, ám valójában nem veszik figyelembe a visszajelzéseket, nem építik be a javaslatokat a tervezési folyamatba. A létra három legfelső foka jelképezi a közösségi hatalom fokozatait. Ezeken a szinteken nem csupán a befolyásolás, hanem az irányítás lehetősége is adott. A hatalom partnerként kezeli az állampolgárokat, valóban kíváncsi a véleményükre, a közösség tagjai részt vesznek a probléma meghatározásában és a döntéshozatali folyamatban.

Az 1990-es években Angliában – az egészségügyi és szociális szolgáltatások reformjával egy időben – egy új szemléletű mozgalom (*User Involvement Movement*) indult útjára. A képviselői annak fontosságát hangsúlyozzák, hogy a szolgáltatásokat igénybevevők lehetőséget

kapjanak arra, hogy direkt módon – nem csupán közvetítőkön, szociális munkásokon keresztül – osszák meg tapasztalataikat a szociális szolgáltatásról. Két egymástól eltérő elméleti megközelítés adja meg a hátterét az „*involvement*” (az emberek bevonása) projektnek.

A **demokratikus megközelítés** a demokratikus társadalom lényegi elemének tartja, hogy az állampolgárok aktív tagjai legyenek a társadalmi életnek, és felelősen részt vegyenek olyan döntések meghozatalában, mely az ő életüket érinti, befolyásolja. Ezért a részvételi demokrácia kiterjesztését képviseli (pl. szomszédsági tanács létrehozását, mely a szociális szolgáltatások finansziális kontrollját is elláthatja, és a szolgáltatási formák meghatározásában való döntéshozatali joggal rendelkezik). Ezáltal a helyi közösség részt vesz a szükségletek definiálásában, prioritások felállításában, új szolgáltatások beindításában.

A **fogyasztói megközelítés** – piaci modell – az egyénre helyezi a hangsúlyt, aki visszajelzést ad a szolgáltatónak arról, hogy mely szolgáltatásokra van igény, milyen formában. Az állampolgárok, illetve a potenciális igénybevevők⁴⁸ különböző aktivitások által vonódnak be (Taylor 1995):

- bevonódás a tervezési és döntéshozatali folyamatba,
- együttműködés, új szolgáltatások bevezetése,
- információ adás-fogadás,
- visszajelzés a szolgáltatás minőségéről,
- speciális témákban konzultáció,
- önkéntesség,
- forrásteremtés.

Chris Miller (2004) e két megközelítést egy harmadikkal egészíti ki: „**az igénybevevők képessé tétele**” **modellel** (*user empowerment*). Ez a megközelítés a szakemberek és az igénybevevők közötti viszonyra helyezi a hangsúlyt. Pontosabban a kettejük között lévő hatalmi viszonyt elemzi. A hatalmi viszony kérdése nem csupán e modellre korlátozódik, hanem áthatja az egész „*involvement*” mozgalmat, sőt rávilágít a szociális munkás szerepkörének változására is. Ahogy Sarah Carr (2004) rámutat, a hagyományos szociális munkás szerepfelfogásban a segítő a „szakember”, a „szakértő”, aki képes a probléma elemzésére, a „kliens” pedig „passzív befogadója” a szociális gondoskodás nyújtotta szolgáltatásoknak. Az egyén életét meghaladó szinten túl – az intézményi, törvényhozási, szervezeti struktúra szintjén – az egyének, közösségek nem rendelkeztek döntéshozatali joggal. Az 1980-as évek végétől, az 1990-es évek elejétől egyre inkább elterjedt Nyugat-Európában az az új szemlélet, mely a kliensek „képessé tételére” (*empowerment*) helyezte a hangsúlyt. **Ebben az új megközelítésben a szociális munkás sokkal inkább az erőforrásokra, lehetőségekre, illetve az azokat akadályozó tényezőkre fókuszál, semmint a probléma természetére.** A segítő, kontrolláló szerepkörből kilépve inkább koordinál, facilitál, bátorítja a klienst a saját tudásának, képességének felismerésében. **Úgy tekinti a klienst, mint a saját életének legjobb „szakértőjét”,** aki kompetens abban, hogy eldöntse, mi szolgálja legjobban az érdekeit. Az *empowerment* a hatalom átruházását képviseli: erőforrások, képzés, önismeret vonatkozásában. Megváltoztatja tehát a hatalmi viszonyokat. Mindez két dimenzióban mehet végbe: **az egyéni szinten** az *empowerment* folyamata során a cél az, hogy az egyén minél több kontrollal rendelkezzen a saját élete felett, s ismeretátadás, információk, valamint készségek fejlesztése által képes legyen megérteni a hátrányos helyzetét előidéző okokat. **A strukturális dimenzió** a társadalmi élet azon területével foglalkozik, mely fenntartja, illetve gerjeszti a társadalmi egyenlőtlenségeket, társadalmi igazságtalanságokat, és bátorítja a kirekesztett csoportokat arra, hogy legyenek hatással az életüket érintő politikai döntésekre, jóléti szolgáltatásokra, szociális jogokra, lehetőségekre. (Askheim 2003)

⁴⁸Tudatosan használják ezt a kifejezést a kliens szó helyett.

Az *empowerment* így is definiálható: engedély nélkül szót emelni a következményektől való félelem nélkül (*Tavistock Institute of Human Relations*). Ezzel újra visszatértünk a szabadság kérdéséhez. **Felhatalmazni valakit annyit jelent, hogy szabadságot, lehetőséget adunk arra, hogy életésélyeit a legnagyobb mértékben kiaknázhassa.** Az *empowerment* folyamatként értelmezhető; olyan folyamatként, mely képessé tesz bennünket arra, hogy megtaláljuk az összefüggést az egyéni problémánk és az azt befolyásoló értékek, politikák, gyakorlatok között, és lépéseket tegyünk a változtatás irányába.

Ehhez a következő elemek szükségesek:

- információ: hozzáférhető információk, melyeket olyan közérthető stílusban adnak közre, hogy iskolai végzettségtől függetlenül bárki megérthesse (szakmai kifejezések, idegen szavak mellőzésével),
- hozzáférhetőség, méltányosság: olyan szociális szolgáltatások nyújtása, mely mindenki számára elérhető: fizikai elérhetőség (kerekés székkel is megközelíthető), vidéki régiókban megfelelő közlekedés, időbeni elérhetőség (nyitva tartás alkalmazkodik az igénybevevők szükségleteihez stb.),
- választási lehetőségek (opciók),
- jogorvoslati, visszajelzési lehetőség: olyan fórumok biztosítása, melyek lehetővé teszik az igénybevevő/állampolgár számára, hogy kifejezze a véleményét, látását, esetleg panasszal éljen.

A kirekesztett, reményvesztett emberek számára nehezen elképzelhető, hogy éljenek ezekkel a lehetőségekkel, ezért a „*user involvement movement*” **hangsúlyozza a kollektív fellépés, közösségi összefogás szükségességét, és annak a folyamatnak a megértését, melynek során az emberek „képessé válnak” arra, hogy környezetükre nagyobb hatást gyakoroljanak.** Ehhez olyan lehetőségekre van szükségük, ahol megoszthatják tapasztalataikat, ahol átélnek, hogy megértették őket, és a megértés konkrét változást is maga után von. (Taylor 1995)

Míndez azonban nem lehetséges egy olyan társadalomban, ahol a szociális munkás, közösségi munkás saját maga sem éli át azt a szabadságot, hogy képes változások, reformok előidézésére, a kirekesztettek érdekeinek képviselésére anélkül, hogy egzisztenciális félelmet élne át.

Ezért hangsúlyozza Beresford (1996) a segítők felkészítését, képzését, „képessé tételét”, hogy megfelelő felkészültséggel, tudással és jogokkal rendelkezzenek ahhoz, hogy közvetítő szerepet tölthessenek be a helyi hatalom és a közösségi szükségletek, valamint a jóléti politika és a kirekesztettek érdekei között.

Újra kell tehát gondolni a szociális munkás tradicionális szerepét. A szociális munkás szerepe elválaszthatatlan attól a jóléti rendszertől, amelyben dolgozik. Bürokratikus, autoriter vezetőségű szociális intézményrendszerben, forráshiányos időkben a szakemberek maguk sem érzik magukat felhatalmazva, és őrlődnek az őket alkalmazó érdekei, értékei, elvárásai, és az igénybevevők (kliensek) szükségletei, érdekeinek képviselése között. A közösségi munka területén érzékeny pont az alkalmazás kérdése (ki az alkalmazó), a „kettős lojalitás” problematikája miatt. Különösen kritikus a helyzet nálunk, ahol a „hatalmi pozíciókban” lévők szemlélete, attitűdje, az „ellátottakról” való gondolkodásmódja jelentősen eltér a segítő hozzáállásától, és ezért nemcsak a kliens/állampolgár, hanem a szakember sincs abban a helyzetben, hogy következményektől való félelem nélkül visszajelezzon a hatalomnak. Ezzel a problémával – az új szemlélet képviselőjének problematikájával – a képzés/oktatás is szembesül. Egyszerre kénytelen a rendszerhez való alkalmazkodás módjait oktatni, ugyanakkor a rendszer megváltoztatására, megújítására irányuló tudások, módszerek átadására, készségek fejlesztésére törekedni.

Az *empowerment* gyakorlatának széleskörű alkalmazása a szociális szférában egyéb problémákat is felvet. Askheim (2003) az *empowerment* ideológia mögött meghúzódó veszélyre is felhívja a figyelmet. A gazdasági stagnálás/hanyatlás időszakában, az egyéni felelősségvállalás hangsúlyozásának háttérében a politikai felelősség-átruházás, a társadalmi felelősség hártása is felfedezhető. A „választás lehetősége, szabadsága” szlogen ugyanis éppen a legelesettebbek körében nem valósul meg a gyakorlatban. Így az ő speciális szükségletük – gyenge érdekérvényesítő képességük miatt – „láthatatlan” marad. Ezért fontos a közösségi munkás szerepe a látens szükségletek felszínre hozásában; a választási lehetőségek következményeinek feltárásában, hogy segítséget tudjon nyújtani a veszélyek, csapdák elkerülésében. **Az *empowerment* fontos kulcsfogalom a szociális munkában.** Szemlélete jelentős változást jelent a kliensről alkotott korábbi felfogáshoz képest. **Úgy is tekinthetjük, mint az állampolgári autonómia irányába tett elmozdulást, a szabadság politikája megvalósításának egy lépését.**

Az *empowerment* mellett, az állampolgári részvétel, bevonódás, aktivitás, partnerség is a közösségi munka alapfogalmai. Mindezen fogalmak mögött egy olyan szemlélet húzódik meg, mely azt képviseli, hogy az ország polgárainak (szegényeknek, elesetteknek, hátránnyal indulóknak egyaránt) joga van arra, hogy részt vegyenek közösségeik gazdasági, társadalmi, politikai életében. Hangsúlyozza a társadalmi bevonás (*inclusio*) fontosságát, azt, hogy az emberek „hatalommal legyenek felruházva”; bevonódjanak a helyi közösségek problémáinak megoldásába, s hatással legyenek az életüket érintő döntések meghozatalára. Ennek érdekében szorgalmazza a közösségi összefogást, az emberek közötti bizalom erősítését, a különböző társadalmi csoportok közötti szolidaritást.

A közösségi szociális munka a helyi közösségek felé orientálja a szociális munkát oly módon, hogy a formális szervezeti keretek között folyó szociális segítségnyújtást megpróbálja összekapcsolni az informális erőforrásokkal, s így a közösségben rejlő humán erőforrások kiaknázzhatóvá válnak. A közösségi szociális munka a helyi szükségletek, sajátosságok figyelembevételével – annak artikulálásával – képes egy újfajta partneri kapcsolat megteremtésére a kliens/igénybevevő és a szolgáltatást nyújtó szociális fél között.

A közösségi munka tehát nem csupán módszertanában különbözik az egyéni, s a csoport szociális munkától. **A szükségleteket intézményes keretek között kielégítő gyakorlatával szakítva kilép egy olyan terepre, mely nem a sajátja, hanem a közösségé, s ezáltal képes a helyi problémák egyedi, helyi szintű kezelésére, melyben a közösség tagjai épp oly fontos szerepet játszanak, mint a szakember.** Új szemléletet hordoz tehát a közösségi munka az intézményi háttér, illetve a szociális munkás szerepének korábbi meghatározottsága tekintetében is, s felveti az intézményesített szervezeti háttér reformjának a szükségességét, az állampolgárok által kezdeményezett szolgáltatások kiterjesztését is. Kérdés, hogy képesek vagyunk-e a változtatásra, mind intézményi szinten (debürokratizálódás), mind a szakmai szerep meghatározása szintjén.

A rendszerváltás óta megszorodtak azok a családokat érintő problémák, melyek nem az egyéni életben gyökereznek, hanem társadalmi okokra vezethetők vissza, s ezért megoldásuk, kezelésük sem oldható meg hatékonyan egyéni, családi esetkezelés szintjén (munkanélküliség, hajléktalanság, kirekesztettség stb.). A közösségi szociális munka eszköztára, probléma-megközelítése merőben eltér az egyéni esetmunkáétól, s ebből adódóan olyan társadalmi problémák kezelésére is alkalmas, amelyeket egyéni esetekként nem, vagy nem elég hatékonyan lehet kezelni.

A szociális munkának a következő kihívásokkal kell szembenéznie, mely megkérdőjelezi az egyéni esetmunka jelenlegi vezető (szinte kizárólagos) szerepét:

- a leszakadók számának növekedése,
- életmódbeli változások (pl. az otthon és munkahely viszonyának megváltozása),
- termelés és munkaerőpiac átstrukturálódása (munkavállalói szerep ártértékelődése),

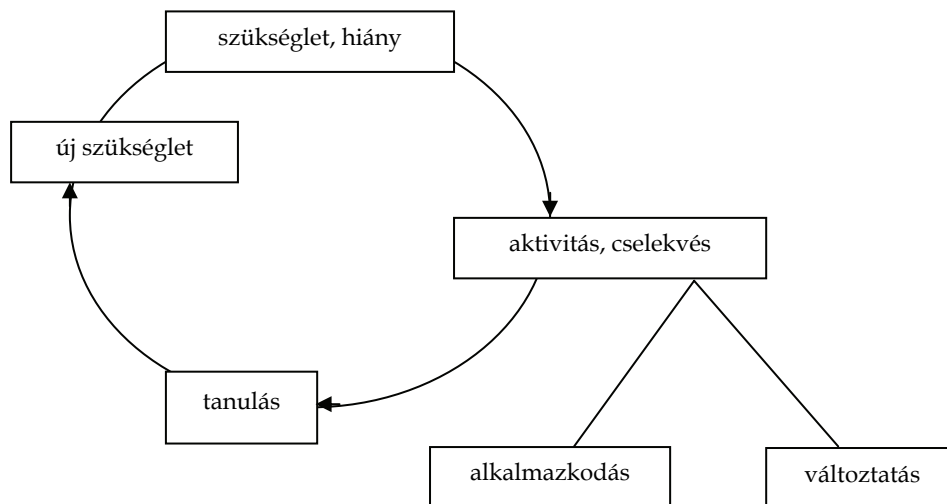
- a családi élet terén bekövetkező változások (házasságkötések számának csökkenése, női szerep átértékelődése, idős kori problémák átalakulása),
- környezetvédelmi problémák (ökológiai veszélyek),
- új szolgáltatási formák megjelenése (nonprofit szolgáltatók), ill. új típusú szükségletek betöltése iránti igény megjelenése.

Szükség van tehát arra, hogy az egyéni esetkezelésen túl a közösségközpontú megközelítés is széles körben elterjedjen, mert csak így érhető el, hogy a társadalmi integráció, inklúzió, szolidaritás irányába mozduljunk el azáltal, hogy a szociális munka végzése során olyan partnerkapcsolatot tételezünk fel, mely a közös gondolkodást, cselekvést helyezi a középpontba.

2. A közösségi munka társadalmi funkciói

A közösségi munka irányultsága – társadalmi szerepét illetően – kettős. Egyrészt segíti a marginalizált csoportok társadalmi beilleszkedését, alkalmazkodását, a különböző szükségletek betöltését, másrészt viszont elkötelezett a reformok, a változás iránt. Társadalmi változásokat kezdeményez az intézményi struktúra szintjén, a jogalkotás szintjén, az emberek közötti kapcsolati viszonyok, attitűdök szintjén. Ennek a reformra irányuló tevékenységnek a mozgatórugója, a szükségletre vagy hiányra reagáló aktivitás. Az az aktivitás (közösségi fellépés), mely a szabadság (jogok és lehetőségek) birtokában képes megalkotni a társadalom finom szöveteit, a civil társadalmat. A változás irányába tett lépések megtétele közben ugyanakkor új szükségletek fogalmazódnak meg. Így ez a folyamat egy olyan önmagába visszazáródó ciklusként értelmezhető, melyben a tanulás⁴⁹, megértés fontos szerepet tölt be, és a minőségi változás, fejlődés kritériumává válik.

4. ábra: A közösségi munka által kezdeményezett változás folyamata

⁴⁹Új tudások, készségek, gondolkodási minták, attitűdök elsajátítása.

A közösségi munkában a szükséglet betöltése – egy konkrét cél elérése – mellett, maga a közösségi munka folyamata is hangsúlyossá válik. A közös problémafeltárás, probléma-meghatározás, a stratégia-kidolgozás, és a közös cselekvés folyamatában jön létre ugyanis a megértés: a tagok megértik önmagukat, helyzetüket, és képesek ötleteik, javaslataik megosztására, valamint a közös döntésre. Ebben a folyamatban megtanulják elfogadni egymást különbözőségeik ellenére, átélik a szolidaritást, megtanulnak közösen cselekedni, harcolni a változások elérése érdekében. Eközben változik a környezetük, s azzal együtt ők is. **A változásokra irányuló aktivitás folyamán tehát valami nagyon fontos dolog történik: a társadalmi tőke reprodukciója.** Kapcsolatok szövődnek, növekszik az egymás közötti bizalom, kölcsönös segítségnyújtási akciók indulnak be, megerősödik a civil szerepvállalás.

Európában az utóbbi időben elterjedt a „társadalom minősége” fogalom. Egy európai társadalom minőségét nem csupán gazdasági fejlettségével lehet leírni, hiszen a társadalom minőségét az is meghatározza, hogy polgárai milyen mértékben vesznek részt a közösség életében. Az ehhez kapcsolódó kulcsfogalmak a közösségi munka alapkövei:

- bizalom (egymásban és az intézményekben),
- társadalmi kohézió (társadalmi összetartozás, mely magában foglalja a szolidaritást különböző szinteken: generációk között – aktív korúak és nyugdíjasok –, vidék és város viszonylatában, gazdagok és szegények között),
- nem kirekesztő – integratív – társadalmi intézmények (melyek a biztonságot és a társadalmi kohéziót szolgálják),
- hatalommal felruházás (a szabadság biztosítása, mely lehetőséget ad a közösségeknek/embereknek, hogy önmaguk lehessenek, hogy szabadon választhassanak és cselekedhessenek).

Ezeken a területeken a közösségi munkának a jövőben fontos szerepe van/lenne. Ahogy Vercseg Ilona, a magyarországi közösségfejlesztés úttörője és képviselője összefoglalta:

„A közösségi munka fokozatosan egy olyan társadalmi integrációt elősegítő tevékenységgé vált, amely hatékonyan képes fokozni a társadalom kezdeményező- és cselekvőképességét, segíteni a szociális intézményrendszer átalakulási és újraalakulási folyamatait, összehozni a társadalom különböző szereplőit, és partnerségi kapcsolatokat kiépíteni térségi és társadalmi szinten, és képes fokozni a társadalom demokratikus önszerveződését. [...] Preventív jellegét az adja, hogy képes fokozni a közösségek megtartó erejét, erősíteni és gyakorlattá szervezni az emberek közötti szolidaritást.” (Vercseg 2000, 14)

A következőkben azokat a funkciókat próbálom számba venni, melyeket a közösségi munka betölt a társadalomhoz tartozás, állampolgáriság európai szintű megvalósítása érdekében. Egy szakma legitimációjához, identitásának megteremtéséhez hozzátartozik a társadalmi szükségesség bizonyíthatósága. Az, hogy a társadalmi jelenségekre, hiányokra, problémákra van-e valamiféle válasza. Ezért a közösségi munka társadalmi funkcióinak megértéséhez szükséges felvázolni azokat a társadalmi jelenségeket, problémákat, melyek létét igazolják.

2.1. A civil társadalom fejlesztése, szöveteinek erősítése

a) Új paradigma

Az utóbbi évtizedben válságba került a jóléti állam eszméje a fejlett országokban. A jóléti (társadalmi, politikai) konszenzus⁵⁰ lassú bomlásnak indult, s az utóbbi években fel is bomlott. A jóléti állam válságának okai azokban az ellentmondásokban érhetőek tetten, melyet a világgazdasági körülmények változása, a „stagfláció”, a strukturális átalakulás hozott a felszínre. (Szamuely 1985) Claus Offe ezt úgy fogalmazta meg, hogy a válság lényege a társadalmi rendszer struktúráját veszélyeztető ellentétes tendenciák érvényesülésében rejlik.

Bár a szociológiai felmérések egyértelműen azt bizonyítják, hogy a jóléti állam társadalmi biztonságot nyújtó tevékenysége széles körű támogatottságot élvez, ezzel párhuzamosan megjelent a jóléti állam eredményességével kapcsolatos elégedetlenség, csalódottság. Hiányjelenségek állandósultak (pl. az egészségügyi szférában), mert az erőforrás korlátokat szabtak a „korlátlanul” jelentkező, növekvő szükségletek kielégítésének. A jóléti állam – többek szerint – „irracionális fogyasztást” idéz elő azáltal, hogy eltörli a „kereslet-korlátot” a szociális szolgáltatások igénybevételében, és szívó hatást gyakorol az állami költségvetésre.

A társadalmi igazságosság és egyenlőség megteremtésére irányuló reformer tevékenységet az a kritika érte, hogy a másodlagos redisztribúció nem szünteti meg a szegénység újratermelődését, hanem tartósítja az állami segélyezésre szoruló rétegek helyzetét. A jóléti állam bírálatoként fogalmazódott meg az is, hogy a vertikális újraelosztás helyébe egyre inkább a horizontális elosztás lép, mely már nem csupán a rászorulóknak, nincstelenek felé oszt el, hanem a viszonylagos jólétben élők felé is. A következő ellentmondás az állami redisztribúció bürokratizmusából fakad: miközben a jóléti állam eredeti célja éppen az emberek emancipációja, társadalmi egyenjogúsítása volt, aközben ennek éppen az ellenkezője figyelhető meg az emberek kiskorúsítását előidéző, jóléti függőség kialakulásában. Egy másik – a jóléti állam bírálatoként megfogalmazott – tényező, a gazdasági növekedés ellenőrzése. A kritika itt arra az ellentmondásra vonatkozik, hogy a jóléti redisztribúció – miközben a gazdasági növekedés éppen a jóléti állam sikeres működésének alapfeltétele – erőforrásokat von el a gazdaságtól, ami korlátozza a tőkefelhalmozás mértékét, akadályozza a gazdaság fejlődését. Valójában mindezen bírálatokat egy neoliberais értékeket képviselő filozófia hatja át.

A jóléti állam eszméje, mely megpróbálta a szabadság, egyenlőség, szolidaritás értékeit a bennük rejlő ellentmondások ellenére egyesíteni, egy új paradigma⁵¹ – a posztmodern paradigma – áldozatául esett. Ebben a paradigmában a szabadság a legfőbb érték, mely az egyéni ambíciók útjából igyekszik minden akadályt elhárítani. Az egyenlőséget, a szolidaritást, mint a gazdasági növekedést hátráltató, „nem kívánatos” elemet tartja nyilván, hiszen az univerzális ellátásokhoz állampolgári jogon való hozzájutást túlságosan költségesnek tartja. Az állam – megváltozott szerepkörében – igyekszik visszavonulni, s a pozitív jogokat definiáló, jogalkotói, jogérvényesítési, tulajdonosi, szolgáltatói és finanszírozási funkcióitól megszabadulni. (Ferge 1997/a)

Loïc Wacquant az állam új szerepére vonatkozóan sötét képet fest le elénk. Azt tudniillik, hogy a jóléti, gondoskodó állam szerepét egyre inkább a „büntető állam” szerepe váltja fel. A szerző az Amerikából elinduló, és Európába is begyűrűző neoliberais forradalom azon megnyilvánulási módjait vázolja fel, mely a szegénységet kriminalizálja, a rendszer ál-

⁵⁰E konszenzus arra a modern liberális hitre épült, hogy „a társadalom javítható, integráltsága erősíthető, szenvedések csökkenthetők, s mindez megtehető a szabadságok súlyos sérelme nélkül”. (Ferge 1997/a, 1. p.)

⁵¹Ferge Zsuzsa szóhasználatával élve.

dozatait bűnözőnek tekinti, s akik ellen a rendőrség, a büntetés-végrehajtás intézményeit kívánja igénybe venni. (Ennek következtében nagymértékben megnövekedett a börtönökben fogva tartottak száma, annak ellenére, hogy a kriminalitás nem emelkedett ugyanolyan mértékben.) (Wacquant 2001)

Ezzel egy időben a fejlett demokráciákban megfogalmazott legfontosabb politikai célok közé került „a kormányzatról a kormányzásra” való fokozatos átmenet.

A kormányzás alatt a civil társadalommal folytatott párbeszéd intézményesített rendszerének megteremtését értik, mely politikai decentralizáció révén valósul meg. Ennek három szintje: a devolúció (a funkciók regionális szintre helyezése), a dekoncentráció (a döntéshozatal megosztása a regionális centrumok között) és a delegáció (a felelősség áthelyezése a kormányzati szintről a harmadik szektorba). Felismerték, hogy **a civil társadalom bevonása, aktivizálása, szervezeti sűrűségének növelése az egész politikai intézményrendszer hatékonysága, valamint a gazdaság dinamikája szempontjából is jelentős.** (Ágh 1999) Az Unió csatlakozás hazánkban is felveti ennek szükségességét. A civil társadalom szövegeinek erősítése tehát kulcskérdés – ami a különböző típusú közösségek létrejöttével valósul meg –, hiszen csak egy megerősödött civil társadalom képes a hatalom megosztásának szükségességét képviselni, a társadalmi kontroll növekedését elősegíteni. A politikai dimenzió megjelenítésén túl, a közösségek arra is hivatottak, hogy az állami szerepváltozás következtében megrendült biztonságot is helyreállítsák, mégpedig két irányból: a közösségi kapcsolatok nyújtotta biztonság révén, és a társadalompolitikai eszközökkel megteremtett biztonság révén, melyet az uralkodói elitre gyakorolt nyomás által „kényszerít ki”. Tehát a közösségek fontos funkciója a civil szféra erősítése, a hatalommegosztás képviselése.

b) Civil társadalom és közösségi munka

2004 márciusában 33 ország képviselével nemzetközi konferenciát rendeztek Budapesten, melynek fókuszában az európai civil társadalom fejlesztése állt a közösségfejlesztés eszközeivel. Fontos eredménye volt ennek a tanácskozásnak, hogy a nemzetek együttműködéséből, közös gondolkodásából az ún. „Budapesti Nyilatkozat” született, melynek célja az volt, hogy összefoglalja az európai közösségfejlesztők állásfoglalásait az Európai Unió és a nemzeti kormányok számára. Ez a nyilatkozat szintén szerveződésként, új szövetségesek bevonását. A dokumentum deklarálja, hogy „A közösségfejlesztés (közösségi munka) oly módon erősíti meg a civil társadalmat, hogy a közösségi cselekvést és a közösségi perspektívákat helyezi előtérbe a társadalmi gazdasági és környezetvédelmi irányelvek kialakítása során. A közösségfejlesztés a helyi közösségek képessé tételére törekszik[...]”. (Parola 2004/1) A konferencia arra hívja fel az Unió szerveit, a nemzeti kormányokat, hogy kötelezzék el magukat egy „befogadó, sokszínű, környezetileg is fenntartható, és igazságos” társadalom mellett és ehhez – intézményi, jogi, anyagi feltételek megteremtésével – biztosítsák az Unió, ill. tagállamai, és civil társadalmi közötti társadalmi párbeszéd kialakításához szükséges struktúrákat, irányelveket és mechanizmusokat. Hasonló állásfoglalást fogalmaz meg az EAPN⁵² 2005. évi küldöttgyűlésén született zárónyilatkozat, mely felhívja az Európai Unió tagállamai figyelmét a növekvő egyenlőtlenségekre, a hátrányos helyzetű közösségek leszakadására, s az ezekkel a jelenségekkel járó politikai felelősségvállalásra, a politikai prioritások felülvizsgálatára.

Ezek a dokumentumok fontos lépést képviselnek a társadalmi kirekesztettség elleni európai szintű küzdelemben. Kérdés, hogy országunk mennyiben tud lépést tartani az európai közösségi munka célkitűzéseinek megvalósításában. A közösségi munka lehetőségeit ugyanis mindig meghatározza az adott ország kulturális, politikai, társadalmi és gazda-

⁵² European Anti Poverty Network – Európai Szegénységellenes Hálózat.

sági helyzete. „A kultúra a beavatkozó cselekvés tere, mindent áthatva jelöli ki a cselekvés lehetséges tárgyát, módját és tartalmát” – mondja Varsányi Erika (2004, 14). **A közösségi munka eredményességét nagymértékben meghatározza az a társadalmi közeg – politikai kultúra, demokratikus attitűdök, értékek, normák, hatalmi viszonyrendszer –, melyben maga a tevékenység folyik.**

A rendszerváltás idején sokan abban reménykedtek, hogy a demokratikus intézmények létrehozása megteremti a lehetőségét annak, hogy a makroszintű keretek helyi szinten demokratikus tartalommal töltődjenek fel. „Valójában keserű tapasztalat, hogy a folyamat éppen ellentétes irányú: a kulturális reprezentációk, mint az egyéni és kollektív mítoszok, az eltemetettnek hitt magatartásformák, a gőg és kiváltságok újjáélesztése erodálja azokat az intézményi struktúrákat, amelyek az ezekkel való szakítás reményében jöttek létre.” (Varsányi 2004)

Miért sorvad el a közéleti szerepvállalás, a társadalmi kontroll Magyarországon? Ez a közösségi munka végzése során újból és újból fölmerülő kérdés, probléma. A kialakult helyzet a hatalmon lévők és a civil szereplők közötti „hallgatolagos megállapodás” következménye; a helyi hatalom nem hajlandó önmaga korlátozására, a civil szféra pedig nem képes kényszer, nyomásgyakorlás által a társadalmi élet alakításából nagyobb szeletet lemetszeni. A jogi lehetőségek adottak arra, hogy a helyi ügyekre nagyobb befolyással legyenek a civilek, de ennek nincs kialakult gyakorlata. A választott testületek, illetve azok apparátusai nem készültek föl arra, hogy „párbeszédet” folytassanak a közösségek tagjaival. További akadálya a helyi demokrácia működésének a mindent „átpolitizált” közélet. A közösségi kezdeményezések, érdekképviselet, vélemény artikulációk hátterében a helyi hatalom pártérdekek meghúzódsát sejtí. A civil magatartás kiismerhetetlen, érthetetlen, ezért veszélyes számukra. A közösségi munkások gyakori tapasztalata, hogy a helyi önkormányzat fölkerí őköt, hogy segítsenek a helyi lakosok aktivizálásában, de amikor ez megtörténik, és a közösségi tagok megfogalmazzák érdekeiket, akkor a helyi politikusok ezt „lázasadás”-nak élik meg. „Az emberek akarnak valamit, ez biztosan a mi működésünk kritikája.” (Péterfi 2004/2, 6) A közösséget végzett szakmai munkát akadályozza ez a védekező-támadó hozzáállás. A közéleti – politikai – szereplők nagyon érzékenyek, nem szeretik a közösségi visszajelzést, nem igénylik a társadalmi kontrollt. Az önkormányzati sajtóorgánumok többsége az önkormányzati vezetés „áldozatos” munkáját mutatja be. Demokrácia-deficitre utal az a tény, hogy nem csökken, hanem inkább erősödik a félelem a helyi lakosok körében. Közösségfejlesztők megfogalmazzák, hogy a munkájuk kapcsán több ellenállással találkoznak a helyi közösségek részéről, mint a 80-as, 90-es években: „[...] nő a szakadék a mi demokratikus kezdeményezésünk és a nem demokratikus társadalom befogadó képessége között”. (Vercseg 2004/1, 6) Ez azért van így, mert a közösségi munka a szabadság érvényesítésének lehetőségével szembeesíti az embereket, ugyanakkor nem rejti el a közösségi cselekvés rizikófaktorait sem. Az egzisztenciális kiszolgáltatottság, a bizonytalanságtól való félelem elhomályosítja a szabadság átélése által „nyerhető” közjót, ezért az emberek visszalépnek az egyéni-családi életük „csigaházába”.

A rendszerváltás társadalmi következményeit feltáró kutatás⁵³ rámutat arra, hogy a nagyon várt rendszerváltásban csalódtak az emberek. A létbiztonság megrendülése, az állami felelősségvállalás visszaszorulása, az egyenlőtlenségek növekedése elhalványította a szabadság-élmény feletti eufóriát. Bár a szabadságjogokat sokra értékelik az emberek, a biztonság jelentősége felértékelődik, ha az alapvető szükségletek kielégítése veszélybe kerül. „Biztonságban szabadabb lehet az ember.” (Ferge 2000, 431)

A materiális és a morális értékek nem szembeállíthatók, és társadalmi szinten sem helyettesíthetők egymással. Az egyenlőtlenség növekedésének, és a biztonság megrendülésének

⁵³1995-ben készült SOCO kutatás Ferge Zsuzsa és Sík Endre vezetésével.

nek következménye a jövőbe vetett bizalom hiánya, és az aktív politikai részvételtől való elfordulás.

A közösségi munka Magyarországon egy furcsa paradox helyzetben van: **úgy kell hozzájárulnia a civil társadalom fejlődéséhez, a demokrácia kiterjesztéséhez, hogy közben az önnön tevékenységéhez szükséges közeg – erős civil társadalom, helyi demokrácia, cselekvő állampolgáriság – hiányzik vagy legalábbis töredékes.** (Tyúk nélkül kellene tojást tojni.) Községi munkások, közösségfejlesztők a gyakorlati munka során gyakran élik át ennek a helyzetnek a lehetetlenségét. Mégis nincs más út a közösségi munka számára, mint hogy „maga alá dolgozzon” és kitartó küzdelemmel változásokat generáljon. Vercseg Ilona összefoglalta azokat a társadalmi feltételeket, melyek a közösségi-, társadalomfejlesztő munka kereteit biztosítják:

- stabil társadalmi környezet (kialakult szerepek, funkciók, megállapodott, átlátható viszonyok, szociális biztonság),
- a demokrácia támogatottsága (társadalmi értéke, elfogadása),
- szellemi infrastruktúra (ingyenes felnőttképzés, támogatott önkéntesség, helyi szellemi erőforrások fejlesztése, társadalmi mozgalmak támogatása, szakemberek igénybevételeinek lehetősége stb.),
- szakmai hálózat.

„[...] mert támogató társadalom nélkül helyben sem születik meg a felelősség a közjóért.”
(Vercseg 2004/1, 6)

2.2. A nyilvánosság megteremtése

A közösségi munka gyakorlatában fontos szerepe van a helyi nyilvánosságot szervező tevékenységeknek. Ebben a világban, ahol hiányoznak azok az értékek, melyek útjelző oszlopként segítik az eligazodást, s ennek következtében manipulálhatókká válhatunk egy megkreált világban, rendkívül fontos szerepe van a Habermas nevéhez köthető uralommentes kommunikáció terére. Olyan társadalmi, közösségi szintekre, ahol kommunikáció útján értjük meg önmagunkat, egymást, a helyes cselekvés irányát, vagyis ahol diskurzus folyik. **A közösségi munka arra irányul, hogy olyan közösségi formák jöjjenek létre, melyek keretet biztosítanak a vitához, növelik az egyén kreativitását, szélesítik látókörét.** Szükség van tehát egy olyan társadalmi, közösségi szférára, mely a közös gondolkodás, párbeszéd helye, s egyben a tanulás helye is, ahol megértjük befolyásolhatóságunkat, csökkenthetjük kiszolgáltatottságunkat.

A közösségi munka szerepét – a diskurzus terének megteremtésében – a társadalom individualizálása teszi hangsúlyossá. A neoliberais és posztmodern ideológiában – mely a társadalmat individuumokból álló egységnek tekinti – a közös felelősségvállalás helyett az egyén felelősségvállalására helyeződik a hangsúly, mely a társadalom individualizálását eredményezi. Ez teljes mértékben megfelel a gazdasági racionalitásnak, mely a fogyasztói kultúra kialakítására törekszik. A közösségeitől elszakított egyén, akinek szociokulturális azonosságadata – közösségi, kulturális gyökér hiányában – veszélyeztetve van, könnyebben válik manipulálható fogyasztóvá. A piaci szereplők, saját törvényszerűségeiknek megfelelően működnek, mikor arra törekszenek, hogy minél több árut adhassanak el a magányos, szorongó embernek, aki a hagyományos értékek elvesztése miatt könnyebben eshet abba a csapdába, hogy saját önértékelését a tárgyiasult világban lelje meg. Ezt a tendenciát figyelhetjük meg a kiüresedő, eldologiasodott társadalmi kapcsolatokban.

Hankiss szerint egy civilizációs válság korát éljük, mely a hagyományos értékek elvesztéséből fakad. A hagyományos kultúra ugyanis képes volt választ adni az embereket legbelül foglalkoztató, az élet értelmére, céljára vonatkozó kérdésekre, míg az új civilizáció

nem képes segíteni az embert a jó és a rossz (helyes, helytelen) határainak megítélésében, az alapértékek, együttélési szabályok közvetítésével. Az új politikai, ideológiai áramlatok nem foglalkoznak az emberi élet „végső kérdéseivel”, s erre való reakcióként jött létre a virtuális civilizáció (a fogyasztói civilizáció), mely szimbólumrendszerével, üzenetével siet az egyén segítségére, új mítoszokat teremtve. (A mosóporok nemcsak a ruhánkat, de minket, magunkat is tisztára mosnak; egy fogfehérítő fogkrém megszünteti önértékelési zavarainkat; az üres életünket betölti egy jégkrém stb.). Hankiss a társadalmi élet különböző közösségei feladatának látja, hogy az emberi lét nagy kérdéseire új válaszokat találjanak, hogy ezáltal segítsék az embereket, az igazi célok, szerepek kialakításában. (Hankiss 1998)

De nemcsak a liberális gazdaság tömegfogyasztása „húz hasznót” a társadalom individualizálásából, hanem a politika világa is. Az az egyén ugyanis, aki a közösségekben folytatott diskurzusból kimarad, könnyebben befolyásolható, meggyőzhető egy adott pártnak a valóságot közvetítő igazáról. Egy olyan korban, ahol közvetett, közvetített tapasztalatok építik fel az emberek világát, sokkal nagyobb esélye van a manipulációnak, mint egy tapasztalható, átlátható világban. Ebben fontos szerepe van a Riesman által leírt „kívülről irányított embertípus” elterjedésének, mely nem a családja, társadalmi csoportja által irányított belső irányítói segítségével határozza meg a helyes viselkedési formát, hanem a kívülről kapott információkhoz alkalmazkodik konformista módon.

A külvilág befolyásolása abban nyilvánul meg, hogy az emberek aszerint tartanak valamit jónak, elfogadhatónak, hogy hogyan ítélik meg azok, aki számítanak. Az egyén ezt nem éli meg személyes szabadsága korlátozásának, sőt felszabadul a nyomás alól, hiszen gondolkodás, véleményalkotás, igazi döntés nélkül jut el a szándékolt cselekvésig. Breton szerint a manipuláció központi stratégiája abban áll, hogy azok, aki szeretnének meggyőzni másokat, a lehető legnagyobb mértékben korlátozzák az egyének szabadságát abban, hogy megvitassák mindazt, amit ők szeretnének elhitetni velük, azért, hogy elejét vegyék az esetleges ellenállásnak. A meggyőzés eszköztárában a reklám kiemelkedő szerephez jut: azontúl, hogy informál, befolyásol, „a reklám formálja az emberek tudatát; magában hordozza a tömegkultúra és a fogyasztói társadalom apológiáját”. (Breton 2000, 58)

Furcsa paradoxon, hogy miközben a posztmodern ideológia egyik leginkább hangoztatott értéke a szabadság, aközben a közösségek – vonatkoztatási csoportok – nélkül maradt értéke a szabadság, tudatát egyre inkább korlátozza, irányítja, vagyis éppen a szabadság, önállóság, autonómia értéke sérül.

2.3. Kultúra-teremtés

A közösségi munka mint cselekvés, abban a társadalmi valóságban gyökerezik, melyet a kultúra alakít. A közösségi munkát nagymértékben meghatározza, befolyásolja az őt körülvevő kultúra, de maga a közösségi tevékenység is hat a kultúrára. Ruth Benedict (1959) a közösség-kultúra kapcsolatát a következő módon írja le: „... a közösségek nem választhatók el a társadalomtól, melyben léteznek, és az egyéntől, mely alkotja. Kölcsönösen hatnak egymásra. Az egészet pedig áthatja az a kultúra, mely összeköti az embereket, s amely nélkül az egyén nem képes a benne rejlő képességeknek még a küszöbét sem átlépni.”

A kulturális reprezentációk mint a társas érintkezés kötőanyagai, és mint szellemi megnyilvánulások, az interperszonális kapcsolatok által alakítják a környezetet. (Varsányi 2004)

A kulturális fejlődés folyamatában párhuzamosan két mechanizmus működik: az innovatív-revolucionista elem (mely a rendszer megújítására törekszik) és a kultúra folyamatosságát biztosító, hagyomány-, értékmegőrző (értékteremtő) elem. Ez utóbbira azért van szükség, hogy a társadalom tagjai hosszútávon is megőrizzék az önazonosításukhoz szükséges tudás elemeit. (Hoppál 2002)

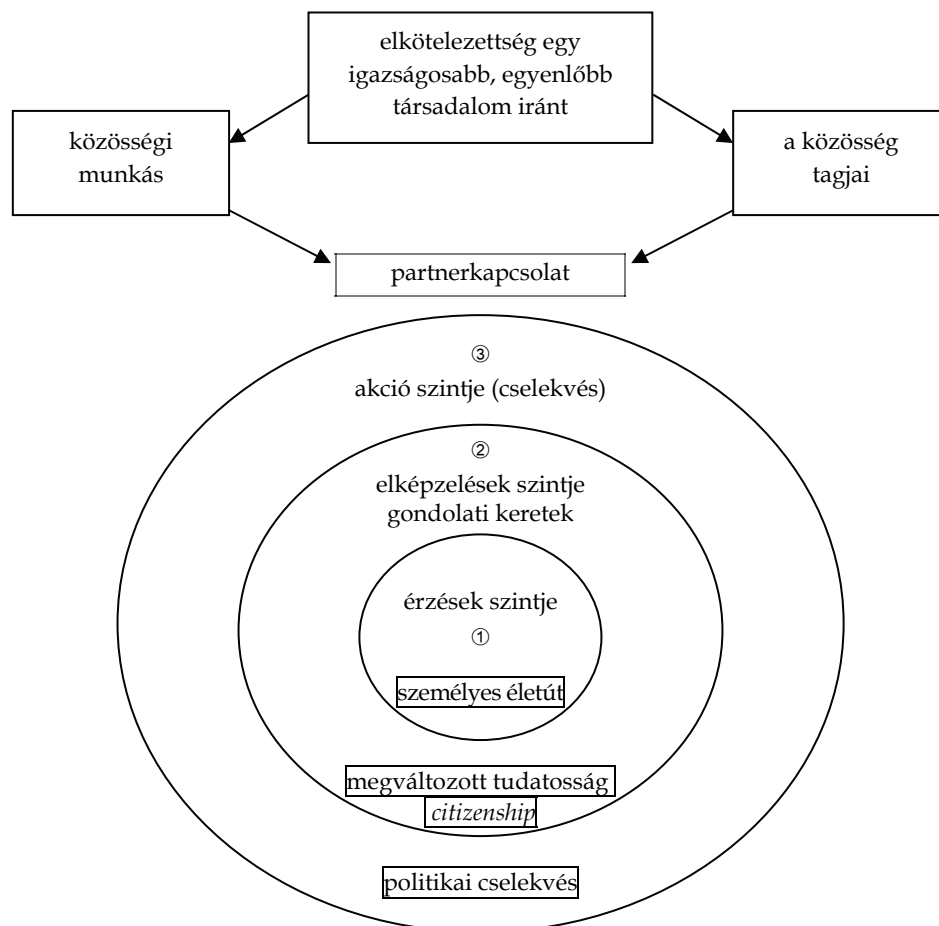
A közösségi munka egyaránt törekszik a hagyományok, helyi kultúra ápolására, fenntartására és megújítására. Ez nemcsak azt jelenti, hogy tiszteletben tartja a helyi kultúra sajátosságait, hagyományait, hanem **aktívan hozzájárul ahhoz, hogy a közösség tagjai felfedezzék, értékeljék a közösségi élet tradicionális elemeit** (pl. közösségi népszokások). **Ezzel párhuzamosan a közösségi munka arra is elkötelezett, hogy új kulturális reprezentációk befogadására ösztönözze a helyi közösség tagjait.** Változásokat generál az interperszonális térben; párbeszéd kialakítására törekszik; támogatja a szervezetek közötti partnerkapcsolatok létrejöttét, közreműködik a vitakultúra fejlesztésében.

A közösségi munka – mint értékorientált szakma – szemléletváltásra; közösségi értékek, attitűd kialakítására törekszik, tehát egyfajta szocializációs tevékenységet végez. Nem könnyű a feladata. A lokalitás szintjén gyakran találkozik a szakma alapértékeitől eltérő értékekkel, attitűdökkel. A duzzadó bürokratikus apparátus, az alá-, fölérendeltségi viszony (melyet a finanszírozás feltételrendszerével tart fenn a helyi politika), a széleskörűen elfogadott egyenlőtlenségek, inkább egy rendies, mintsem egy polgári-demokratikus világot jelenítenek meg. Ez pedig nem segíti, inkább akadályozza, hátráltatja a közösségi munka kiteljesedését. Varsányi Erika (2004) „alulnézetből” – a nonprofit szolgáltató perspektívájából – rajzolja meg azt a miliót, amely a közösségi munkást körülveszi. Azt a kulturális közeget – elsősorban politikai kultúrát – elemzi, melyben a kritika kellemetlenkedést jelent, az önkormányzati testületek és a szakemberek közötti kommunikáció akadályoztatott, mert a helyi képviselők nem tekintik partnernek a közösségi munkásokat, hanem olyan „magán-klubnak”, ahol a civil szervezet munkatársai „kiélhetik karitatív és intellektuális szenvedélyeiket”. Akadályozza a párbeszédet a hatalmon lévők eltérő nyelvhasználata is, mely idegen, megközelíthetetlen világot közvetít a szakember és a kliens/állampolgár felé egyaránt.

A rendszerváltás szükségszerűen kultúraváltás is: az autokratikus hagyományokra épülő kultúrát a részvételi demokráciának kell fölváltania. A közösségi munka az értékkövetítés, kultúrateremtés terén is mozgalmi jellegű az átmenet – szakmaalapítás – időszakában. Önmaga számára kell ugyanis megteremtenie azt a kulturális közeget, mely lehetővé teszi működését. Ennek a mozgalmi jellegnek megvan a maga nehézsége, küzdelme, de egyben szépsége is, hiszen új kulturális reprezentációk létrehozásával képes alakítani, tárgítani a közösséget körülvevő társadalmi valóságot. A közösségi munkás a közösség tagjainak „képesé tétele” által generál változásokat.

A következő ábra a változás folyamatát és színtereit mutatja be. A különböző szinten történő változások hatással vannak a többi szintre. A változás nem csupán egy egyirányú folyamat, hiszen nemcsak az érzések, gondolati keretek határozzák meg a cselekvés módját, irányát, hanem maga az aktivitás, cselekvés is változásokat eredményezhet az érzések szintjén (pl. bizalom erősödése), és a gondolkodás szintjén is.

5. ábra: Az *empowerment* szinterei

Bármely szinten történő változás befolyással van a többi szintre.

- ① Ahogy érzem magam mint állampolgár: „jó közérzet”.
- ② Mit gondolok arról, hogy mit jelent állampolgárnak lenni: információ, jogok/lehetőségek ismerete, tudás, készségek, demokratikus értékek.
- ③ Mit teszek mint állampolgár (aktivitás, részvétel szintje): partnerség, együttműködés szintje, közösségi kezdeményezés szintje.

Az *empowerment*, „képesé tétel” folyamatában a valóság kritikus értelmezése, és az ebből fakadó közösségi cselekvés teremti meg a változás lehetőségét, ennek eredménye pedig az a tudás, melyre a közösség a közös tapasztalatok elemzése, értelmezése során jut el. Ahogy a „társadalmi tanulás” tradíció szakemberei vallják: „a tudás a tapasztalásból születik és a gyakorlatban nyer igazolást”. (Campfens 1997, 33) Ebben a tanulási folyamatban a cselekvést áll a középpontban: a szükségletek manifesztálódnak, s közösségi cselekvést eredményeznek. A közösségi akció során új tapasztalatokra tesznek szert a tagok, melyek új tudások, képességek, készségek megszerzését teszik szükségessé. Így válik a képzés a közös-

ségi munka fontos részévé, mely különösen egy kultúraváltás időszakában elengedhetetlen.⁵⁴

Kurt Lewin (1975) szerint – akinek a nevéhez az „akciókutatás” fűződik – a valódi tanulás azzal jár, hogy átforgalmazzuk kapcsolatunkat a világgal. Ahhoz, hogy a közösségi tagok attitűdjében, viselkedésében, problémamegoldásában változások álljanak be, és új problémamegoldási módokat kezdjenek alkalmazni, az szükséges, hogy a tagok maguk is átéljék, hogy milyen „cselekvő alanyok” lenni, és milyen közösen hatást gyakorolni a környezetükre. Így válnak egyszerre szereplőkké és tanulókká.

A közösségi munka azt a „természetes beállítódást” rendíti meg, hogy a dolgokon úgysem lehet változtatni. Ugyanakkor a helyi közösségben általában található néhány tag, aki nem elégedett a meglévő helyzettel/állapottal. Ez az elégedetlenség aktivizálja a tagokat és indítja el a változást, mely egyben új tudást (is) eredményez. A közösségi munkás szerepe ebben a folyamatban az, hogy segíti a közösséget, hogy hatékonyan haladjon az általa választott irányba. Ezért közreműködik az alternatív cselekvési irányok feltérképezésében, közös célkitűzések megfogalmazásában, személyes és szervezeti kapcsolatok kiépítésében, elmélyítésében.

2.4. A társadalmi integráció, bizalom, szolidaritás erősítése

Több írás is született az utóbbi 10 évben arról, hogy a mai magyar társadalom válságának fontos tényezője az egyén és társadalom viszonyának zavara. A rendszerváltás óta széles rétegek helyzete romlott, a szegénység drámai módon megnövekedett. A szegénység formáinak láthatóvá válása (pl. hajléktalanság, gyermekkoldulás) nem váltott ki különösebb reakciót (felháborodást) a társadalom tagjaiból. A köztudat a média által közvetített kormányzati hozzáállást elfogadhatónak tartotta: a szegénység az új piaci társadalom velejárója. A szolidaritás megnyilvánulásának hiánya viszont tovább mélyítette a szakadékot az állampolgárok között, valamint bizonyos társadalmi csoportok és a társadalom, mint „egész” között. Ez vezetett a társadalom kettészakadásához. Az univerzális ellátások – melyekhez állampolgári jogon lehetne hozzájutni – híján a szűkülő forrásokért folyó harc vált általánossá. A magyar szociális munka is – mivel kényszerhelyzetben van – jórészt szegénygondozást folytat, mely az egyéni problémakezelés természetéből adódóan inkább elszigetel, szegregál, s nem kedvez a szegénység okait megszüntető közösségi, civil kezdeményezések elterjedésének. A túlélésért folytatott harc közben gyakran maguk az érintettek, a sorstársak is szembefordulnak egymással. Napi tapasztalat, hogy nő az előítélet, idegen- és szegénygyűlölet a társadalomban, a romákkal kapcsolatos diszkrimináció, az intolerancia. A társadalmi integráció több szinten is sérül. Nem fenntartható politikai taktika bizonyos társadalmi csoportok kirekesztése annak érdekében, hogy a többségi társadalom egységét megteremtse. Több szempontból sem. A kirekesztés az ember alkotmányos jogait – az emberi méltóságot – sérti, s mint ilyen, nem lehet egy demokratikus társadalmi berendezkedés megtűrt eleme, hiszen annak éppen alapjait ássa alá. Az állampolgáriság eszméje sérül, ha nem érezheti magát mindenki a társadalom elfogadott tagjának, aki szabadon rendelkezhet civil, politikai, szociális jogaival.

A társadalmi integráció sérül a bizalomhiány terjedésével: nem bízunk egymásban, a szegények a gazdagokban, a gazdagok a szegényekben (lásd őrző-védő egységgel ellátott elit lakóparkok); az állampolgárok a hatalmon lévőkben és megfordítva. Mindez nem kedvez a társadalmi összetartozás megerősödésének. (Ferge 2000)

⁵⁴Magyarországon a Civil Kollégium Alapítvány bentlakásos képzési központja végez képzéseket civil szervezetek, aktív közösségi tagok számára.

Felvetődik a kérdés, képes-e a fejlődésre, prosperálásra egy olyan társadalom, ahol a bizalmatlanság⁵⁵ uralja a társadalmi teret? Közösségi, társadalmi normák sérülnek, ha nem bízhatunk abban, hogy mások is betartják azokat. Ez pedig gyengíti a társadalmi összetartozást, mely dezintegrációhoz, a társadalom működési zavarához vezet.

Ferge Zsuzsa két csoportba sorolja az integrációt veszélyeztető jelenségeket említi:

- *makroszinten*
 - az egyenlőtlenség növekedését,
 - a szegmentált munkaerőpiacot, egészségügyet, iskolarendszert, lakásrendszert stb.,
 - a demokratikus deficitet, a politikai legitimitáció csökkenését,
 - a jogalkotás és jogalkalmazás rejtett torzulásait,
 - az intoleranciát (idegengyűlölet, rasszizmus);
- *mikroszinten*
 - az egyének közötti versenyt,
 - a szolidaritás gyengülését,
 - a családi kapcsolatok törékenységet,
 - az agresszió, bűnözés elterjedését,
 - a normák gyengülését, értékválságot.

A dezintegráció veszélye is a „közösségi tudat”⁵⁶ erősítésének szükségességét indokolja. Ebbe több minden beletartozik: a szolidaritás megjelenése egyéni, közösségi és makrotársadalmi szinten (pl. egészségbiztosítás, nyugdíjbiztosítás), a növekvő egyenlőtlenségek megállítása, a kirekesztéssel szembeni fellépés, az olyan közösségi színterek megteremtése, melyek lehetőséget biztosítanak az embereknek arra, hogy részt vegyenek a társadalmi életben, a köz-(közös) életben.

A közösségi munka jelentősen hozzájárul a társadalmi integráció, szolidaritás erősítéséhez. Fontos célkitűzése ugyanis a társadalmi bevonás: a társadalom azon tagjainak bevonása a közösségi cselekvésbe, akik maguktól nem kezdeményeznének, nem igényelnének együttműködést kirekesztettségük, hátrányos helyzetük és/vagy önbizalomhiányuk miatt. **A közösségi munka tehát kezdeményező. Megszólít olyan társadalmi csoportokat, melyek nem képesek képviselni érdekeiket, és kapcsolatba hozza őket az erősebb társadalmi csoportok erőforrásaival és a formális intézményi struktúra forrásaival.** Ezzel a megközelítéssel nem szegregálja (és nem tünteti el) a problémát (pl. a szegénységet), hanem egy szélesebb közösségi mezőbe integrálja, mely lehetővé teszi a tágabb közösség tagjai számára a problémával való szembesülést, s ezáltal az mindannyiuk megoldandó feladatává válik. A másik helyzetének megértése csökkenti az intoleranciát, és lehetővé teszi a különböző szubkultúrák közötti átjárhatóságot. A megértés, közös cselekvés, tanulás következményeként megvalósulhat az elszegényedett, lecsúszott rétegek iránti szolidaritás, a „mi tudat” kiszélesített köre, mely ösztönösen utánanyúl a leszakadóknak, kizáródottaknak, hogy egybefogja, összetartsa azt, ami összetartozik. **A közösségek a szolidaritás megvalósulásának színterei.** A közösségekben fonhatók azok a szálak, melyek a társadalmi integráció megteremtését célozzák meg. Rorty (1994) szerint helyesebb úgy gondolnunk a szolidaritásra, mint amit megteremtünk, létrehozunk, nem pedig felismerünk (kanti értelemben, az emberi tudathoz rendelt tulajdonságként). A közösségek lehetnek tehát a szolidaritás műhelyei (kóhói), melyben megértjük a közös kiszolgáltatottságunkat, felismerjük, hogy hasonlóak va-

⁵⁵Kopp Mária szerint a magyarországi bizalomhiány legáltalánosabb mutatója az ún. ellenséges beállítottság. Az tudniillik, hogy nem bízhatunk meg senkiben. Ez a magyar társadalomra sajnos ma nagyon jellemző. Hiányzik „a közösség sikere az én sikerem” mentalitás. (Kopp 2001)

⁵⁶Az a tudat, hogy egy tágabb közösséghez (társadalomhoz) tartozom, és az egyéni életem nem lehet teljesen független a közösség - mint egész - életétől.

gyunk egymáshoz és ezáltal a „mi tudat”-unkat a lehető legszélesebb körre terjesztjük ki. Az így megteremtett szolidaritás széles rétegek bevonódásának lehetőségét teremti meg a társadalmi részvételre.

Bár az individualizmus a modern társadalmak központi értékévé vált, s ezzel párhuzamosan a holizmus a társadalom fejlődés során háttérbe szorult, mégis ez utóbbi újból és újból felbukkan. Viszonyuk – az egymást kizáró felálláson túl – úgy is felfogható, hogy az individualizmus – a szabadság, esélyegyenlőség, mobilitás stb. értékeinek megtartása mellett – bizonyos helyzetben elfogadja saját alárendelt mivoltát a holizmussal szemben.

Véleményem szerint a holisztikus elv bizonyos esetekben történő alkalmazása segít a dezintegráció veszélyének elkerülésében, mert képessé teszi a társadalmat arra, hogy a társadalmi egység megtartásáért akár áldozatot is hozzon, hiszen felismeri, hogy az egyéni érdekek és a közösségi érdekek végső soron nem válhatnak szét teljesen egymástól.

A „modern közösségiség” szemlélete megpróbálja egyesíteni az egyéni szabadság és a közösségi összetartozás látszólag egymásnak ellentmondó törekvéseit. Valójában abban hisz, hogy az egyéni szabadság kiteljesedése éppen a közösségben megélt társadalmi valóságban valósulhat meg. „Az együttes élmény” (Mérei), valamint a közösségi kapcsolatokból szövőődő viszonyrendszer teremti meg az egyén számára azt a közeget, amelyben fölfedezi az önmagában rejlő tudásokat, képességeket, erőforrásokat. Lehetőséget kap ötleteinek kipróbálására, látása, szemlélete bővül, egyéni hatékonysága – a közösség ösztönző, bátorító hatása következtében – növekszik.

Fentiek alapján úgy gondolom, hogy a jövőben megnő a közösségek szerepe, mert csak egy megerősödött civil társadalom képes a nyilvánosság megteremtésével a társadalmi kontroll növekedését segíteni, a társadalmi csoportok közötti szolidaritást erősíteni. Nincs demokratikus társadalom erős civil társadalom nélkül; nincs civil társadalom civilizált értékek (bizalom, szolidaritás, közös cselekvés) nélkül, és nem formálódnak ki civilizált értékek közösségek nélkül.

A civil társadalmat erősítő folyamatokban nagy szükség van a közösségi munka szakmává válására, hogy legyenek olyan szakemberek, akik a társadalmi problémák közösségi szintű kezelésére felkészültek, akik segítenek abban, hogy bizonyos társadalmi problémákra közösségi válaszok szülessenek.

Összefoglalás

A közösség témájának feldolgozásakor egy sor ellentmondással találtam szembe magam; a közösség kérdése a történelem folyamán ugyanis magában hordja a szabadság – szolidaritás, egyéni érdek – közösségi érdek ellentétpárok feszültségét. Ezeket a feszültségeket a mai napig sem sikerült föloldani. Már önmagában közösségekről beszélni, közösségekkel foglalkozni az individualizáció korában meglehetősen paradox, hiszen a modern korban az „egyén” hangsúlyozása (szabadsága, jogai, választási lehetőségei) áll a középpontban, nem pedig a holisztikus szemléletmód. Mint minden társadalmi átalakulás idején vannak nyertesek (akik élni tudnak az új lehetőségekkel), és vesztesek (akik megfosztottságot élnek át), a mai modernizációs, individualizációs folyamatról is elmondható, hogy a technikai fejlődés, a gazdasági prosperitás, az autonómia, a szabadság értékek elterjedése nem hozott mindenki számára egyformán igazságot, „jó társadalmat”. A társadalmi egyenlőtlenségek nagymértékben növekedtek: köztudott, hogy a föld gazdasági javainak 80%-a a föld lakossága 20%-ának birtokában van. Az erőforrások meglehetősen egyenlőtlenül oszlanak el. **A közösségi szolidaritás témakörének fölvetése a vesztesek perspektívájából válik érthetővé: vagyis a téma földolgozását a kirekesztés, kirekesztettség társadalmi problémája indokolja.** Ezért véleményem szerint indokolt a közösségi viszonyok modernkori vizsgálata.

A huszadik század második felében a hagyományos értelemben vett közösség nem került a figyelem fókuszába. Hogy a közösség témája mennyire periférikus lett, mutatja az is, hogy a nagyobb társadalomtudományi kézikönyvek egyáltalán nem foglalkoznak ezzel a témával. Inkább a demokrácia minőségének javítása foglalkoztatta a társadalomtudósokat, s így a civil társadalom került előtérbe. A különböző kutatási eredmények azt mutatták, hogy a hatékony kormányzás, gazdasági prosperálás és a minőségi társadalom megteremtéséhez a társadalmi tőke föltétlenül szükséges. Megfogalmazódott, hogy a közösségi részvétel, bevonódás a demokrácia teljesebbé válásának a feltétele⁵⁷.

A társadalmi részvétel lehetséges színtere a lokalitás, mely felértékelődött a globalizáció következtében. A közösségi identitás keresése, a hagyomány felé fordulás, az átélhető terek iránti igény fölerősítette a szomszédság iránti érdeklődést.

A közösség ideológiai, erkölcsi alapú megközelítését a komunitárius mozgalom képviseli, mely a szélsőséges individualizmusra, erkölcsi hanyatlásra, értékválságra való reakcióként jött létre. Álláspontjuk szerint a demokratikus társadalmak működőképességének feltétele a polgári erkölcsök intézményesíthetősége. A multikulturalizmus ugyanakkor fölveti azt a kérdést, hogy lehetséges-e norma- és értékconszenzusra törekedni a modern korban.

A *network* mint módszertani megközelítés a közösséget az egyén oldaláról közelíti meg. Hálózati rendszerszemléletével jelentős hatással volt a szociális munka elméletére.

A modernizáció, individualizáció, globalizáció hatásai Magyarországot is elérték, de a kiegyensúlyozására irányuló törekvések még nem váltak a társadalom szerves részévé: a civil társadalom nem erősödött meg, a helyi demokrácia formálisnak mondható, a civil szolidaritás, a társadalmi tőke szintje alacsony. A terepkutatásom arra mutatott rá, hogy a helyi közösségi élet egyik legnagyobb problémája, hogy nem kellő mértékben elterjedtek a közösségi szükségleteket betöltő valódi civil, „harmadfokú” közösségek. A társadalmi környezet a társas/kapcsolati szükségleteket kielégítő közösségek számára kedvező. Az érdekképviseletet ellátó, a hatalommal konfrontáló közösségeknek kicsi a támogató társadalmi bázisa, ezért a hatalom nem tekinti partnernek őket. A közösség vezetői küzdenek a közösségi bevonás, aktivizálás nehézségeivel. Ezért nagy szükség lenne ma Magyarországon a

⁵⁷Benjamin Barber erős demokrácia elméletében úgy gondolja, hogy a hatékony diktatúráknak nagy vezetőkre van szükségük, míg a hatékony demokráciáknak nagy polgárookra.

közösségi munka széleskörű elterjedésére. **Mint politikai cselekvés, s mint a szabadság érvényesítésének egyik lehetséges eszköze, a közösségi munka képes a civil társadalom erősítésére, a társadalmi részvétel – s ezen keresztül a társadalmi tőke – növelésére, a helyi társadalom megerősítésére, a szolidaritás és a társadalmi integráció megteremtésére.**

Ahhoz, hogy a lokális közösségek a tévésorozatok „pszeudo” közösségeinek és az internet „virtuális” közösségeinek valódi alternatívája legyen, az szükséges, hogy megértsük a modern kor működését és aktívan lépjünk a változás irányába. Ugyanis „a szabadság nem puha párna, amelyen kipihenhetjük magunkat”, a szabadság cselekvésre kötelez. Cselekvésre, mely kiáll az elnyomottakért, kirekesztettekért, és szolidaritást vállal az elesettekkel. Cselekvésre, mely képviseli a lokális érdekeket, szükségleteket a helyi hatalom felé, hogy mindenki átérezze, hogy ez a „mi ügyünk”, ebben mi vagyunk az „illetékesek”. A pestszentimrei lokalitásban fölfedezhetők ennek csírái, de még nem itatódott át ezzel a szemlélettel. Ebben az átmeneti időszakban meglehetősen nehéz a közösségi munka helyzete: hiányzik működésének feltétele, a civil közeg, a civil mentalitás. Mégis nagy jelentősége lehet a társadalmi változások katalizálásában: hogy a tárgyakra, javakra fókuszáló materialista szemlélet, a fogyasztói attitűd, a birtoklás („*having*”) térhódítása mellett/helyett az alkotó, létrehozó, termelő ember jövőképe is kirajzolódjon; hogy a társadalom tagjai ne csupán passzív befogadói legyenek az őket körülvevő valóságnak, hanem szabadságukkal élni tudó, döntéshelyzetben felelősséget vállaló, környezetüket alakító állampolgárokká, „*citizen*”-ekké váljanak.

Irodalom

- Ágh Attila: *Az önszabályozó társadalom*. Budapest, 1989, Kossuth.
- Ágh Attila: Civil társadalom és korai konszolidáció az Eu-csatlakozás jegyében Magyarországon. In Csefkó F. – Horváth Cs. (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs, 1999, MTA RKK Dunántúli Tud. Int.
- Albert F. – Dávid B.: Társas kapcsolatok, magányosság 1998-ban. In: *Társadalmi tény-kép 1998*. Szerk. Szívós P. – Tóth I. Gy. Budapest, 1998, TÁRKI.
- Albert F. – Dávid B.: A bizalmas kapcsolatokról. In Szénás P. – Tóth Gy. (szerk.): *Monitor*. Budapest, 1999, TÁRKI.
- Albert F. – Dávid B.: A kapcsolathálózatokról. In Szívós P.– Tóth I.Gy. (szerk.): *Növekedés alulnézetben*. Budapest, 2000, TÁRKI.
- Alexander, Jeffrey C.: *Real Civil Society*. London, 1998, SAGE Publications.
- Alszegehy Zoltán (szerk.): *Kereszténység és közösség (Tanulmányok a kisközösségekről)*. Róma, 1981, (k. n.). (Teológiai kiskönyvtár Kieg. füzetek 1.)
- Andorka Rudolf: A civil társadalom fogalmának definíciója és használhatósága... *Korunk*, 1995. 5. sz. 14–18. p.
- Andorka Rudolf: *Merre tart a magyar társadalom?* Lakitelek, 1996, Antológia.
- Andorka Rudolf: Bevezetés a szociológiába. *Osiris*, 1997, Budapest
- Andorka Rudolf: Szeretet és szolidaritás. *Kritika*, 1997. 4. sz. 11–12. p.
- Angelusz R. – Tardos R.: A magyarországi kapcsolathálózatok néhány sajátossága. *Szociológia*, 1988. 2. sz. 185–204. p.
- Angelusz R. – Tardos R.: Válogatás a kapcsolathálózati elemzés irodalmából. *Szociológiai Figyelő*, 1988. 3. sz. 3–14. p.
- Angelusz R. – Tardos R. 1991a (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, Magyar Közvéleménykutató Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R. 1991b. *Hálózatok, stílusok, struktúrák*. Budapest, ELTE Szociológiai Intézet.
- Angelusz R. – Tardos R.: A kapcsolathálózati erőforrások átrendeződésének tendenciái a 90-es években. In Kolosi – Tóth – Vukovich (szerk.): *Társadalmi riport*. Budapest, 1998, TÁRKI.
- Anheier, H. – Glasius, M. – Kaldor, M.: *Globális civil társadalom*. Budapest, 2004, Typotex.
- Antalóczy Tímea: Értékválság az ezredfordulón. *Kultúra és Közösség*, 1999. 2. sz. 115–118. p.
- Arató András: Civil társadalom, társadalomelmélet és államszocializmus. *Századvég*, 1987. 3. sz. 46–52. p.
- Arató András: Forradalom, civil társadalom és demokrácia Kelet-Európában. *Mozgó Világ*, 1990. 8. sz. 11–22. p.
- Arató András: Kelet-Európai forradalmak. Interpretációk. In Szoboszlai Gy. (szerk.): *Demokratikus átmenetek*. Debrecen, 1991, (k. n.). (Magyar Politika Tud.Társaság Évkönyve)
- Arató András: Civil társadalom Lengyelországban és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 1992. 2. sz. 53–80. p.
- Arató András: *Civil társadalom, forradalom és alkotmán.* Budapest, 1999, Új Mandátum.
- Arató András: Nem kell félni a társadalmi részvételtől. *Népszabadság Melléklet*, 1999. március 27.
- Arató, A. – Cochen, J.: *Civil Society and Political Theory*. Cambridge, 1992, Mass – London MIT Press.
- Arnstein, Sherry R.: A Ladder of Citizen Participation. *Journal of the American Institute of Planners*. 1969. July.

- Askheim, Ole Petter: Empowerment as Guidance for Professional Social Work: An Act of Balancing on a Slack Rope. *European Journal of Social Work*. 2003/vol.6.no3
- Balogh I. – Karácsony A.: *Német társadalomelméletek*. Budapest, 2000, Balassi Kiadó.
- Bandura, A.: *Self-efficacy in Changing Societies*. New York, 1995, Cambridge University Press.
- Bánlaky Pál: Helyi társadalom - lokális közösségek. In Bóhm A. – Pál L. (szerk.): *Régiók – kistáják*. Budapest, 1984, Kossuth.
- Bauman, Zygmund: *Globalizáció*. (h. n.), 2002, Szukits.
- Beck, Ulrich: Túl renden és osztályon? In Angelusz R. (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest, 1997, Új Mandátum.
- Beck, Ulrich: *A kockázat-társadalom: út egy másik modernitásba*. Budapest, 2003, Századvég.
- Bell, C. – Newby, H.: *Community Studies*. London, 1971, George Allen and Unwin Ltd.
- Benedict, Ruth: *Patterns of Culture*. Boston, 1959, Houghton Mifflin Comp.
- Beresford, P. – Croft, S.: *Citizen Involvement: A Practical Guide for Change*. Basingstoke, 1993, MacMillan.
- Beresford, Peter: Meeting the Challenge: Social Work Education and User Involvement. In Beresford P. – Trevillin S. (ed.) *Social Work Education and Community Care Revolution*. (s. 1.). 1996, NISW.
- Bernasconi, Silvia S.: Tudás és képesség - cselekvésméletek és cselekvéskompetencia a szoc.munkában. In Varsányi E. (szerk.): *Megfigyelés és cselekvés*. Budapest, 1999, Balassi.
- Bibó István: *Válogatott tanulmányok*. 1–2. köt. Budapest, 1986, Magvető.
- Bibó István: *A szabadság kis körei*. Budapest, 1999, Osiris.
- Biddle, W. – Biddle, L.: A közösségfejlesztési folyamat. *360 fok*, 1990. 2. sz.
- Bíró Endre: *Nonprofit Szektor Analízis*. Budapest, 2002, EMLA Egyesület.
- Bourdieu, Pierre: A vallási mező kialakulása és struktúrája. In Bourdieu, P. (szerk.): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, 1978, Gondolat.
- Bozóki András: Civil társadalom és polgárosodás. In Heller – Fehér – Bozóki – Fricz (szerk.): *Polgárosodás, civil társadalom és demokrácia*. Budapest, 1992, MTA Politika Tud. Int.
- Bóhm Antal: Település és lakóhelyi közösség. In Hidy P (szerk.): *Település - közösségek - művelődés*. Budapest, 1986, TIT.
- Bóhm Antal: A helyi közösségek szerveződési esélyei. In Csefkó F. – Szirtes G. (szerk.): *Településfejlesztés, helyi társadalom, önkormányzat*. Pécs, 1988, MTA RKK.
- Bóhm Antal: A család szerepe - változása a helyi társadalmakban. *A Falu*, 1994. 3. sz.
- Bóhm Antal: *A helyi társadalom*. Kaposvár, 1996, Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola.
- Bóhm Antal: Civil társadalom - civil polgár. In Varga Cs.-Tibori T. (szerk.): *A mai világ és a jövő foratókönyvei*. Budapest, 1997, MTA Szociológiai Kut. Int.
- Bóhm Antal: *A XX. századi magyar társadalom*. Budapest, 1999, Korona.
- Bóhm Antal: Helyi önkormányzatok, a pártok és a civil szervezetek. In Csefkó F. – Horváth Cs. (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom*. Pécs, 1999, MTA RKK.
- Breiger, R.C.: The duality of persons and groups. In Wellman – Berkowitz (ed.): *Social Structures*. Cambridge, 1988, Cambridge University Press.
- Breton, Philippe: *A manipulált beszéd*. Budapest, 2000, Helikon.
- Buda Béla: A közösség pszichológiai jelentősége. *Kultúra és Közösség*, 1976. 1. sz.
- Buda Béla: *A lélek egészsége*. Budapest, 2003, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Campfens, Hubert: *Community Development around the World*. Toronto, 1997, University of Toronto Press.
- Carr, Sarah: Just an Illusion. *Care & Health*, 2004. March.
- Cartwright, D. – Zander, A.: A vezetés és a csoportfunkciók ellátása. In Erős F. (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás*. Budapest, 1998, WJLF – Új Mandátum.

- Czike K. – Bartal A. M.: *Önkéntesek és nonprofit szervezetek*. Budapest, 2005, Civilitas Egyesület.
- Czike K. – Kuti É.: *Lakossági adományok és önkéntes tevékenységek*. (h. n.), 2005, Önkéntes Központ Alapítvány.
- Czike Klára: *Önkéntesség számokban*. *Esély*, 2001. 6. sz.
- Csányi Vilmos: *Viselkedés - gondolkodás - társadalom*. Budapest, 1994, Akadémia.
- Csányi Vilmos: *Az emberi természet: humánológia*. Budapest, 1999, Vince.
- Cseh-Szombathy László: *Értékváltozás és a család működése*. In Csernák J.-né (szerk.): *Család a mai magyar társadalomban*. Budapest, 1994, Nemzetközi Családév Titkársága.
- Dahrendorf, Ralph: *Reflections on the Revolution in Europe*. London, 1990, Chatto&Windus.
- Dahrendorf, Ralph: *A modern társadalmi konfliktus*. Budapest, 1994, Gondolat.
- Dahrendorf, Ralph: *After 1989. Morals, Revolution and Civil Society*. London, 1997, MacMillan.
- Dahrendorf, Ralph: *Egy új rend nyomában*. Budapest, 2004, Napvilág.
- Davies, W. – Herbert, D.: *Communities within Cities*. London, 1993, Belhaven Press.
- Dickens, Peter: *Urban Sociology - Society, Locality and Human Nature*. London, 1990, Harvester Wheatsheaf.
- Dumont, Louis: *Tanulmányok az individualizmusról*. Pécs, 1998, Tanulmány.
- Durkheim, Emile: *A társadalmi munkamegosztásról*. Budapest, 1986, MTA Szociológiai Kut. Int.
- Elster, Jon: *A társadalom fogaskerekei*. Budapest, 1995, Osiris – Századvég.
- Etzioni, Amitai: *The Spirit of Community*. New York, 1994, Touchstone.
- Feinberg, Joel: *Társadalomfilozófia*. Budapest, 1999, Osiris.
- Feischmidt Margit (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest, 1997, Osiris.
- Ferge Zsuzsa: *Van-e negyedik út? A társadalompolitika esélyei*. Budapest, 1989, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Ferge Zsuzsa 1997a: *A szociálpolitika paradigmaváltása - a társadalom individualizálása*. Budapest, ELTE Szoc. pol. Tanszék.
- Ferge Zsuzsa 1997b: *Az állami szociálpolitika változásának trendjei a rendszerváltás óta*. Budapest, MTA Politika Tud. Int.
- Ferge Zsuzsa: *Elszabaduló Egyenlőtlenségek*. Budapest, 2000, Hilscher Rezső Szoc.pol. Egyesület.
- Fischer György: *Egy „reakció” baloldali*. *Világosság*, 1984. 11. sz.
- Fromm, Erich: *Menekülés a szabadság elől*. Budapest, 2002, Napvilág.
- Fukuyama, Francis: *A nagy szétbomlás*. Budapest, 2000, Európa.
- Gergely András: *Vázlat a helyi társadalmak néhány dimenziójáról*. Kézirat. Budapest, 1988, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Gergely András: *Mi a csuda az a „helyi társadalom”*. *Jel-Kép*, 1990 3. sz.
- Gergely András: *Etnokultúra a helyi társadalomban*. *Kultúra és Közösség*, 1990. 1. sz., 19–31. p.
- Gergely András: *A helyi társadalmak mikrovilága*. *M. Közég.*, 1991. 9. sz.
- Gergely András: *Urbanizált méhkas, avagy a helyi társadalom*. Budapest, 1993, MTA Politika Tud. Int. – Akadémiai Kiadó.
- Gergely András: *Helyi politika - rendszerváltás közben*. Budapest, 1997, MTA Politika Tud. Int.
- Gergely András: *Civilitás és civilizáció*. In Varga Cs. – Tibori T (szerk.): *Magyar jövőképek*. Budapest, 1998, HÉA Stratégiakutató Intézet.
- Giddens, Anthony: *A harmadik út*. Budapest, 1999, Agóra Marketing.
- Giddens, Anthony: *Elszabadult világ*. Budapest, 2000, Perfekt.
- Gold, Harry: *The Sociology of Urban Life (chapter 5.)*. Englewood Cliffs, 1982, Prentice Hall International Inc.
- Gosztonyi Géza: *A helyi közösség és a család*. In Csernák J.-né (szerk.): *Család a mai magyar társadalomban*. Budapest, 1994, Nemzetközi Családév Titkársága.

- Gottdiener, Mark: *The New Urban Sociology (chapter 9.)*. New York, 1994, McGraw-Hill.
- Hamp G. – Szöllősy Á. (szerk.): *Egyház és kommunikáció*. Budapest, 2000, Balassi – Magyar Pax Romana Fórum.
- Hankiss Elemér: *Társadalmi csapdák, diagnózisok*. Budapest, 1983, Magvető.
- Hankiss Elemér: Az erkölcs szűkülő körei. *Kultúra és Közösség*, 1997. 12. sz. 133–137. p.
- Hankiss Elemér: Proletár renaissance. In Miszlivetz F. (szerk.): *Közép-európai változások*. Szombathely, 1998, Savaria University Press.
- Hankiss Elemér: *Proletár reneszánsz: tanulmányok az európai civilizációról és a magyar társadalomról*. Budapest, 2000, Helikon.
- Hankiss Elemér: *Új Diagnózisok*. Budapest, 2002, Osiris.
- Hári Péter: Makrotársadalmi integrációs modellek és civil társadalmi aktivitás. In Utasi Á. (szerk.): *Kapcsolatok nemzetközi metszetben*. Budapest, 2004, MTA Politika Tud. Int.
- Harper, Rosalyn: *The Measurement of Social Capital in the United Kingdom*. London, 2001, Office for National Statistics.
- Heller Á. – Fehér F.: *A modernitás ingája*. Budapest, 1993, T-Twins Kiadó.
- Heller Ágnes: *Morálfilozófia*. Budapest, 1996, Cserépfalvi.
- Henderson, P. – Thomas, D.: *Skills in Neighbourhood Work*. London, 2002, Routledge.
- Henderson, Paul: *Társadalomhoz tartozás és állampolgáriság Európában*. Budapest, 1997, Közösségfejlesztők Egyesülete. /Parola Füzetek./
- Henderson, Paul: *Including the Excluded*. Bristol, 2005, The Policy Press.
- Honneth Axel: *Elismerés és megvetés*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997, Jelenkor.
- Hoppál Mihály: *A tér, a közösség és a kommunikáció*. Budapest, 1997, Tömegkommunikációs Kutató Központ.
- Hoppál Mihály: A hagyományalapú társadalomról. *Magyar Szemle*, 2002. február.
- Horányi Özséb: Az idők jeleinek értelméről. In Hamp G. – Szöllősy Á. (szerk.): *Egyház és kommunikáció*. Budapest, 2000, Balassi – Magyar Pax Romana Fórum.
- Horváth Alíz: A vallási közösségképződés sajátosságai - Gencsapáti esettanulmány. In Glózer R. – Mártonffy M.-Szöllősy Á. (szerk.): *A kölcsönösség struktúrái*. Budapest, 2002, Balassi – Magyar Pax Romana Fórum.
- Hughes, Gordon: Communitarianism and the Future of Social Policy. In J. Stanyer – G. Stoker (ed.): *Contemporary Political Studies Vol.1.* (s. 1.), 1997, PSA of the United Kingdom.
- Hume, David: *Értekezés az emberi természetről*. Budapest, 1976, Gondolat.
- Izinger A.: Tartjuk a kapcsolatot. *Kultúra és Közösség*, 1990. 1. sz. 42–64. p.
- Jordan, B. – Jones, M.: *Communitarianism, Social Policy and Social Work*. Kézirat. (s. 1.) 1996.
- Jordan, Bill: *A Theory of Poverty and Social Exclusion*. Cambridge, 1996, Polity Press.
- Kapitány Á. – Kapitány G.: *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Keane, John: *Democracy and Civil Society*. London, 1988, Verso.
- Keane, John: *A civil társadalom*. Budapest, 2004, Typotex.
- Kemény István: *Közről, s távolból*. Budapest, 1991, Gondolat.
- Knoke, D. – Kuklinski, J.: Hálózatelemzés. *Szociológiai Figyelő*, 1988. 3. sz.
- Knox, Paul L.: *Urban Social Geography: an Introduction*. Harlow, 1995, Longman Scientific & Technical.
- Kondorosi Ferenc: *Civil társadalom Magyarországon*. Budapest, 1998, Politika + Kultúra Alapítvány.
- Kopp M. – Skrabski Á.: A magyar lelkiállapot és a társadalmi tőke szerepe a népegészségügyi mutatók alakulásában. In Elekes Zs. – Spéder Zs. (szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest, 2000, Századvég.
- Kopp M. – Skrabski Á.: A társadalmi tőke Magyarországon. *Magyar Szemle*, 2001. 9–10. sz.

- Korazim-Körösy, Yossi: Szociális munka szervezeti szinten. *Esély*, 2001. 4. sz.
- Korazim-Körösy, Yossi: Az állami és a nonprofit szektorbeli közösségi munka új egyensúlya. In Gosztanyi G. (szerk.): *Közösségi szociális munka II.* Budapest, 2003, BSzFK.
- Lasch, Christopher: *Az önimádat társadalma.* Budapest, 1996, Európa.
- Lewin, Kurt: Akciókutatás és kisebbségi problémák. In Mérei F. – Szakács F. (szerk.): *Csoportdinamika.* Budapest, 1975, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Long, Norman: A helyi közösség, mint a játzmák természetrajza. In Gosztanyi G. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata.* III. köt. Budapest, 1994, Semmelweis. /Közösségi szociális munka./
- Martinez-Brawley, Emilia: Közösség-irányultságú szociális munka vidéki térségekben. In Varsányi E. (szerk.): *Megfigyelés és cselekvés.* Budapest, 1999, Balassi.
- Matějů, Petr: Bizalmi és kölcsönösségi hálózatok: a társadalmi tőke két dimenziója. *Parola*, 2004. 3. sz. 8–9. p.
- Mauer György: *Közösségek a kommunától a szomszédságig.* Kézirat. Budapest, 1987, Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár.
- Mayo, Marjorie: *Communities and Caring.* Basingstoke, 1994, MacMillan.
- Mérei Ferenc: *Közösségek rejtett hálózata.* Budapest, 1971, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Mérei Ferenc: Az együttes élmény. In: Erős F. (szerk.): *Megismerés, előítélet, identitás.* Budapest, 1998, WJLF-Új Mandátum.
- Merton, Robert K.: Társadalomelmélet és társadalmi struktúra. In Tibori T. – T.Kiss T. (szerk.): *Közösségi formációk.* Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Mészáros Zsuzsa: Gazdaságfejlesztés és vállalkozás-élénkítés. *Parola*, 2000. 1. sz. 10–11. p.
- Mill, John Stuart: *A szabadságról.* Budapest, 1994, Századvég.
- Miller, Chris: *Producing Welfare.* (h. n.), 2004, Palgrave MacMillan.
- Miszlivetz F. – Jensen J.: A civil társadalom metamorfózisa: 1988–1998. In Miszlivetz F. (szerk.): *Közép-Európai változások.* Szombathely, 1998, Savaria University Press.
- Miszlivetz Ferenc: A civil társadalom nyomvonalai az új európai térben. In Csefkó F. – Horváth Cs. (szerk.): *Magyar és európai civil társadalom.* Pécs, 1999, MTA RKK Dunántúli Tud.Int.
- Molnár Miklós: A civil társadalom: „előtte” és „utána”. *Világosság*, 1992. 7. sz.
- Molnár Miklós: *Civil társadalom (és akiknek nem kell).* Budapest, 1996, Educatio.
- Morel, Julius (szerk.): *Szociológiaelmélet.* Budapest, 2004, Osiris.
- Mullhall, S. – Swift, A.: *Liberals and Communitarians.* Oxford, 1992, Blackwell.
- Murinkó Livia: Az instrumentális segítségnyújtás forrásai. In Utasi Á. (szerk.): *Kapcsolatok nemzetközi metszetben.* Budapest, 2004, MTA Politika Tud. Int.
- Nemes F. – Szelényi I.: *A lakóhely mint közösség.* Budapest, 1967, Akadémiai Kiadó.
- Nemes Nagy József: *A tér a társadalomkutatásban.* Budapest, 1998, Hilscher Rezső Szoc. pol. Egyesület.
- Nisbet, Robert A.: *The Sociological Tradition.* New York, 1966, Basic Books.
- Nisbet, Robert A.: *The Social Philosopher.* London, 1974, Heinemann.
- Noble, M. – Bryant, R.: Egy közösség arcéle. In Gosztanyi G. (szerk.): *A szociális munka elmélete és gyakorlata.* III. köt. Budapest, 1994, Semmelweis. /Közösségi szociális munka./
- Norbert, Elias: *A civilizáció folyamata.* Budapest, 1987, Gondolat.
- Olson, Mancur: *A kollektív cselekvés logikája.* Budapest, 1997, Osiris.
- Pálné Kovács Ilona: Lokális identitás, regionalizmus, helyi önkormányzatok. In Kárpáti Z. (szerk.): *Társadalmi és területi folyamatok az 1990-es évek Magyarországon.* (h. n.), 1997, MTA Társadalmi Konfliktusok Kutató Központja.
- Pataki Ferenc: *Közösségi társadalom-eszmény és valóság.* Budapest, 1988, Kossuth.
- Péterfi Ferenc: A kirekesztett többségi társadalom. Rádióbeszélgetés. *Parola*, 2002. 2. sz. 6–8. p.

- Péterfi Ferenc: Micsoda demokrácia? *Parola*, 2004. 2. sz. 9–11. p.
- Pfeil Edit: Szomszédsági és érintkezési kör a nagyvárosban. In Szelényi I. (szerk.): *Városszociológia*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Pikó Bettina: *Kultúra, társadalom és lélektan*. Budapest, 2003, Akadémiai Kiadó.
- Plant, Raymond: *Community and Ideology*. London, 1974, Routledge & Kegan Paul.
- Pokol Béla: *A szociológiaelmélet új útjai*. Budapest, 1988, Akadémiai Kiadó.
- Poplin, Dennis E.: *Communities*. New York, 1979, MacMillan.
- Popple, K.: *Analysing Community Work*. Oxford, 1995, Oxford University Press.
- Powell, F. – Geoghegan M.: Reclaiming Civil Society: The Future of Global Social Work. *European Journal of Social Work*, 2005/vol.8.no2.
- Putnam, Robert D.: The Prosperous Community: Social Capital and Public Life. *The American Prospect*, vol. 4 no.13, March 21. 1993.
- Putnam, Robert D.: *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, 1994, Princeton University Press.
- Putnam, Robert D.: *Bowling alone: The Collapse and Revival of American Community*. New York, 2000, Simon & Schuster.
- Riesman, David: *A magányos tömeg*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Rorty, Richard: *Esetlegesség, irónia és szolidaritás*. Pécs, 1994, Jelenkor.
- Scherer, J.: *Contemporary Community: Illusion or Reality?* London, 1972, Tavistock.
- Schlink, Basilea: *New Age*. Lakeland, 1991, Marshall, Morgan & Scott.
- Schwab, William A.: *The Sociology of Cities*. Englewood Cliffs, 1992, Prentice Hall International Inc.
- Schwarz, Christian: *A gyülekezet természetes fejlődése*. Jánoshalma, 1998, BMSz.
- Scott, John: *Social Network Analysis*. London, 1991, SAGE Publications.
- Seligman, Adam B.: *A civil társadalom eszméje*. Budapest, 1997, Kávé Kiadó.
- Seligman, Adam B.: *The Problem of Trust*. Princeton, 1997, Princeton University Press.
- Sen, Amartya: Az egyéni szabadság, mint társadalmi elkötelezettség. *Esély*, 1992. 1. sz. 26–44. p.
- Sen, Amartya: *Development as Freedom*. New York, 1999, Knopf.
- Simmel, Georg: *Conflict and the Web of Group Affiliation*. Glencoe, 1950, Free Press.
- Simmel, Georg: A nagyváros és a lelki élet. In Huszár T. – Somlai P. (szerk.): *Szociológia története 1917-ig*. IV. köt. Budapest, 1972, Tankönyvkiadó.
- Simmel, Georg: A társadalmi csoport öfenntartása. In Simmel G. (szerk.): *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 1973, Gondolat.
- Simmel, Georg: *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Budapest, 1973, Gondolat.
- Simmel, Georg: Az életstílus. *Kultúra és Közösség*, 1997. 12. sz.
- Somlai Péter: Gondolatok egy közösség-elmélet viszontagságos történetéről. In Tönnies F.: *Közösség és társadalom*. Utószó. Budapest, 1983, Gondolat.
- Somlai Péter: *Konfliktus és megértés*. Budapest, 1986, Gondolat.
- Somlai Péter: Bizonytalanul. *Esély*. 1995. 2. sz. 47–59. p.
- Somlai Péter: *Szocializáció: a kulturális átörökítés és a társadalmi beilleszkedés folyamata*. Budapest, 1997, Corvina.
- Somlai Péter: A szociológia születése a 19.században. In Felkai G. (szerk.): *A szociológia kialakulása*. Budapest, 1999, Új Mandátum.
- Somlai Péter: A családi kapcsolatok társadalomtörténetének irányai. In Schadt M. (szerk.): *Családszociológia*. Pécs, 2000, Comenius Bt.
- Somlai Péter: *Húsz év. Családi kapcsolatok változása a 20.század végi Magyarországon*. Budapest, 2002, Új Mandátum.

- Spéder Zsolt: A családi életformák változásai Magyarországon az elmúlt évtizedben. In: *Család, gyermek, családpolitika, társadalom jövője Magyarországon és Európában*. Budapest, 2001, Szociális és Családügyi Minisztérium.
- Szabó László: Társadalomnéprajz. In Tibori T. – T.Kiss T. (szerk.): *Közösségi formációk*. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Szabó M.: A civil társadalom az állam ellen? A társadalmi mozgalmak szerepe a kelet-európai rendszerváltozásokban. *Régió*, 1988. 3. sz.
- Szalai Erzsébet: Narcissus megkísértése. *Kritika*, 1997. 3. sz. 3–11. p.
- Szalai Erzsébet: Civil társadalom. *Élet és Irodalom*, 2002. március 3.
- Szamuely László: *A jóléti állam ma*. Budapest, 1985, Magvető.
- Szczepanski, Jan: *A szociológia története*. Budapest, 1973, Kossuth.
- Szelényi Iván (szerk.): Bevezető tanulmány. In Szelényi I. (szerk.): *Városshociológia*. Budapest, 1973, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.
- Tamás Pál: Az egyház mozgástereiről a társadalmi nyilvánosságban. In Hamp G.-Szöllösy Á. (szerk.): *Egyház és kommunikáció*. Budapest, 2000, Balassi - Magyar Pax Romana Fórum.
- Taylor, Charles: Az elismerés politikája. In Feischmidt M. (szerk.): *Multikulturalizmus*. Budapest, 1997, Osiris.
- Taylor, Pat: *Consumer Involvement Project*. Bristol, 1995, UWE.
- Thiersch, Hans: Életvilág-irányultságú szociális munka. In varsányi E. (szerk.): *Megfigyelés és cselekvés*. Budapest, 1999, Balassi.
- Tocqueville, Alexis de: *Az amerikai demokrácia*. Budapest, 1993, Európa.
- Tönnies, Ferdinand: *Közösség és társadalom*. Budapest, 1983, Gondolat.
- Tönnies, Ferdinand: *Community and Civil Society*. Ed. Harris, Jose. Cambridge, 2001, Cambridge University Press.
- Trevillion, Steve: *Caring in the Community*. London, 1992, SAGE Publications.
- Utasi Á. – Páthy Á. – Hári P.: A kapcsolatok nemzetközi trendje másfél évtized távlatában. In Utasi Á. (szerk.): *Kapcsolatok nemzetközi metszetben*. Budapest, 2004, MTA Politika Tud. Int.
- Utasi Ágnes (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Budapest, 1991, Gondolat.
- Utasi Ágnes: Az interperszonális kapcsolatok néhány nemzeti sajátosságáról. In Utasi Á. (szerk.): *Társas kapcsolatok*. Budapest, 1991, Gondolat.
- Utasi Ágnes: *Középosztály. Kapcsolatok*. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Utasi Ágnes: *A bizalom hálójá*. Budapest, 2002, Új Mandátum.
- Utasi Ágnes (szerk.): *Kapcsolatok nemzetközi metszetben*. Budapest, 2004, MTA Politika Tud. Int.
- Varga A. T. – Vercseg I.: A közösségfejlesztés hazai sajátosságai. *Kultúra és Közösség*, 1990. 1. sz. 32–41. p.
- Varga A. T. – Vercseg I.: *Közösségfejlesztés*. Budapest, 1998, Magyar Művelődési Intézet.
- Varsányi Erika: Variációk a változás témájára (Akciókutatás és civil társadalom). *Esély*, 1995. 4. sz. 92–110. p.
- Varsányi Erika (szerk.): *Megfigyelés és cselekvés*. Budapest, 1999, Balassi.
- Varsányi Erika: Bevezető. In uő: *Megfigyelés és cselekvés*. Budapest, 1999, Balassi.
- Varsányi Erika: Kultúra és szociális munka. *Parola*, 2004. 2. sz. 12–15. p.
- Vaskovics László: *A társadalmi modernizáció és a szülői szerepváltozás összefüggései*. Budapest, 2000, MTA.
- Vercseg Ilona: A közösségfejlesztés további magyar sajátosságai. *Kultúra és Közösség*, 1990. 3. sz. 113–122. p.
- Vercseg Ilona 1993a. *A szomszédság, mint a közösségi cselekvés színtere*. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete. /Parola Füzetek./

- Vercseg Ilona 1993/b. Közösség - Eszme és valóság. Budapest, Közösségfejlesztők Egyesülete. /Parola Füzetek./
- Vercseg Ilona: Gondolatok a közösségi munkáról – egy megjelent új kötet kapcsán. *Parola*, 2000. 1. sz. 14–16. p.
- Vercseg Ilona: Szakmafejlesztés gólyalábon. *Parola*, 2004. 1. sz. 5–7. p.
- Vercseg Ilona: Konvertálható-e a szocialista közösségiség állampolgárisággá? *Parola*, 2004. 2. sz. 16–18. p.
- Vercseg Ilona: A társadalmi tőke mérése magyarországi településeken. *Parola*, 2004. 3. sz. 10–15. p.
- Vercseg Ilona: Közösségfejlesztés és civil társadalom, Magyarország. *Parola*, 2004. 4. sz. 11–13. p.
- Vercseg Ilona: *Közösségfejlesztő leckék kezdőknek és haladóknak*. Budapest, 2004, Közösségfejlesztők Egyesülete.
- Vercseg Ilona: Közösségi kezdeményezéseket támogató szakmai hálózat. *Parola*, 2005. 1. sz. 3–7. p.
- Vidovszky Gábor: Örömréning. In Tibori T. – T.Kiss T. (szerk.): *Közösségi formációk*. Budapest, 2000, Új Mandátum.
- Vitányi Iván 1994a. A közösségek elmélete és valósága. In *XXX 1963-ban alakult meg a szociológia kutatócsoport*. Budapest, MTA Szoc.Int.
- Vitányi Iván 1994b. A minőség társadalma. *Kultúra és Közösség*, 1994. 1. sz.
- Vitányi Iván: *A társadalom logikája*. Budapest, 1995, Pesti Szalon.
- Wacquant, Loïc: *A nyomor története*. Budapest, 2001, Helikon.
- Walzer, Michael: The Civil Society Argument. In Chantal Mouffe (ed.): *Dimensions of Radical Democracy, Cityzenship, Community*. London, 1992, Verso.
- Walzer, Michael: A civil társadalom fogalma. *Korunk*. 1995. 11. sz.
- Wellman, B. – Berkowitz, S. D. (ed.): *Social Structures (A Network Approach)*. Cambridge, 1988, Cambridge University Press.
- Wellman, Barry: The Community Question Re-evaluated. In M. P. Smith (ed.): *Power, Community and the city. Comparative Urban Research Vol.1*. New Brunswick, 1988, Transaction Books. 81–107. p.

1. Melléklet

Kérdőív

A közösség neve:

Mikor jött létre a közösség? évben	
Van-e olyan tagjuk, aki munkájáért anyagi juttatást kap? (munkabér, tiszteletdíj stb.)	van	nincs
Van Önöknek olyan felettesük, aki ellenőrzi, felügyeli a tevékenységüket?	van	nincs
Van Önöknek olyan felettesük, aki anyagi eszközökkel hozzájárul a tevékenységükhöz?	van	nincs
Kiadásaik hány százalékát fedezik ebből a forrásból? %	
Szednek Önök tagdíjat?	igen	nem
A tagdíjként befolyt összeg hány százalékával rendelkeznek Önök? %	
Kiadásaik hány százalékát fedezik ebből a forrásból? %	
Körülbelül hány tagjuk van összesen? fő	
A tagok közül hányan vesznek részt szinte minden összejövetelükön? fő	
Hány olyan tagjuk van, aki részt vesz az összejövetelek szervezésében, vagy egyéb rendszeres tevékenységet végez a közösség érdekében? fő	
Véleménye szerint azok, akik rendszeresen részt vesznek az összejöveteleken miért szeretnek ide járni? Elsősorban a programok miatt, vagy a társaság (a többi idejárom személy) miatt?	a programok miatt	a többiek miatt
A közösség tagjai életkor szerint :	többségük fiatal (30 év alatt)	többségük középkorú (30-60 éves)
	többségük idős (60 év felett)	vegyes korösszetételűek
A közösség tagjainak:	hasonló az érdeklődési körük	különböző az érdeklődési körük
A közösség tagjai:	többségben nők	többségben férfiak
Világnézetüket tekintve:	vallásosak	nem vallásosak
Foglalkozásukat tekintve:	hasonló szakmában dolgozók	különböző szakmában dolgozók
Kapcsolatukat tekintve:	csak itt találkoznak egymással	máshol is találkoznak
Az új tagok általában:	valamelyik régi tag ismerőseiként jönnek	„ismeretlenül” jönnek
Az összejöveteleiket mindig ugyanabban az időpontban tartják?	igen	nem
Az összejöveteleknek megtervezett programrendje van, vagy mindig spontán alakul a program?	megtervezett	spontán
Az összejövetelek idejének hány százalékát töltik a tagok egymással kötetlenül beszélgetve? %	

Kérem, rakja sorba az alábbi célokat! Egyest írjon a legfontosabb céljuk mellé, kettést a második legfontosabb mellé és így tovább. Minden sorszámot csak egyszer használjon. Ami nem jellemző az Önök tevékenységére, annak oszlopát hagyja üresen.		SORREND	
a) művelődés, önművelés			
b) emberi, baráti kapcsolatok kiépítése			
c) szórakozási, kikapcsolódási lehetőség biztosítása			
d) sportolás, testmozgás			
e) önismeret fejlesztése			
f) kisebb-nagyobb embercsoportok illetve a lakókörnyezet érdekében végzett tevékenység			
g) segítségnyújtás a tagok problémáinak megoldásában			
h) hobbitevékenység kereteinek biztosítása			
i) egyéb, írja ide, hogy mi az:			
Véleménye szerint a tagok számára mennyire fontos az, hogy itt barátokra találhatnak, együtt lehetnek a barátaikkal?	nagyon fontos	nem fontos	
Véleménye szerint ennek a közösségnek a tevékenysége <i>elsősorban</i> a tagok (családjuk) igényeit szolgálja, vagy a tevékenységükkel mások igényeit, érdekeit is szolgálják?	tagok igényeit	mások igényeit	
Szoktak-e olyan programokat, rendezvényeket szervezni, amelyeken nem csak a tagok (és családtagjaik) vesznek részt, hanem bárki részt vehet rajtuk?	igen	nem	
Tervezik-e, hogy újabb tagokat vesznek fel (vonnak be munkájukba)?	igen	nem	
Tervezik-e, hogy újabb tevékenységgel bővítik eddigi munkájukat?	igen	nem	
Véleménye szerint azok közül, akik most rendszeresen látogatják összejöveteleiket, hány százalék lesz egy év múlva is rendszeres látogatójuk? %		

KÖSZÖNÖM, HOGY VÁLASZOLT KÉRDÉSEIMRE!

2. Melléklet: Az interjú kérdései

Mikor jött létre a közösség?

Milyen céllal jött létre a közösség? (Milyen szükséglet hívta életre?)

Milyen struktúrája van a közösségnek?

Hogyan fogalmazná meg a közösség célját? Miért jönnek össze?

Kik alapították a közösséget? Mesélje el az alapítás történetét!

Kik a tagjaik (kor, nem, foglalkozás szerint)?

Hány taggal rendelkeztek az induláskor, és hány tagjuk van jelenleg?

Kik csatlakoztak a közösséghez? Honnan tudtak róla, miért csatlakoztak? Hogyan válhat valaki a közösség tagjává?

Milyen rendszerességgel találkoznak?

Milyen területet fed le a tevékenységük?

Rendelkeznek-e épülettel, irodával, állandó találkozóhellyel?

Milyen pénzügyi háttérrel rendelkeznek?

Milyen a tagok közötti személyes kapcsolat? Találkoznak-e egymással a közösségi együttléteken kívül is? Dolgoznak-e együtt? Vannak-e baráti, rokoni kapcsolatok a tagok között?

Megfigyelhető-e a kölcsönös segítő kapcsolat a közösség tagjai között?

Törekcszenek-e mások bevonására?

Milyen együttműködési kapcsolatokkal rendelkeznek? (Más közösségekkel, szervezetekkel, önkormányzattal stb.)

Milyen fejlődési stádiumokon ment át a közösség?

Milyen jogai, kötelezettségei vannak a tagoknak?

Milyennek látja Pestszentimre helyzetét? Milyen itt az élet?